DANTE ALIGHIERI

A POKOL

AZ „ISTENI SZINJÁTÉK“ ELSŐ RÉSZE

FORDITOTTA,

MAGYARÁZTA S A SZERZŐ ÉLETRAJZÁVAL MEGTOLDOTTA

ZIGÁNY ÁRPÁD

BUDAPEST, 1908
SCHIMKÓ GYULA KÖNYVKERESKEDÉSE
VI., TERÉZ-KÖRÚT 46.

Révai és Salamon könyvnyomdája Budapest, VIII., Üllői-út 18.

AL NOBILE COMMENDATORE

ULRICO HOEPLI

EDITORE DOTTO E LIBERALISSIMO DI DANTE

A ME

AMICO, MECENATE E MENTORE
QUESTO UMILE LAVORO

IN SEGNO DI TARDA RICONOSCENZA
CON AFFETTO OFFRO

ELŐVERSENGÉS.

Philaletes, aki nem arról nevezetes, hogy szász király volt, hanem arról, hogy a német irodalmat a legjobb Dante-fordítással ajándékozta meg, alaposan megokolta, hogy miért mellőzte fordításában a rímeket. Mivel én is követtem a példáját, szükségesnek tartom pár rövid szóval megemlékezni ezen okokról, amelyek, ha teljesen nem igazolják is, de mindenesetre mentik a rímek mellőzését a fordításban.

Mindenekelőtt: a magyar nyelv nem oly rimgazdag, mint az olasz. A fordítónak tehát — gyakran igen silány értékű rímek kedvéért — föl kellene áldoznia az eredeti szöveg értelmét, szines kifejezéseit, erőteljes szavait; arról nem is szólván, hogy a versek hangulata, a szófüzés eredetiségében nyilatkozó természetes zamat csaknem mindenkor áldozatúl esik a rímelésnek. Példa erre a *Szász Károly* akadémiai fordítása, amelynek olvasását éppen az erőszakolt rímek, a nyakatekert szórend, az értelmetlenségig nehézkes és döcögős nyelvezet teszi majdnem élvezhetetlenné.

Másodszor: a *terza rima* annyira olasz jellegű rímelés, hogy szinte összeforrott a nyelvvel s majdnem egyszerre született vele; úgy, hogy az idegen nyelvűek — akármily jól beszélik is különben az olasz nyelvet — sohase tudják annyira élvezni e sajátságos költői alakot, mint a született olaszok. Amint a szonett nem volt

soha s aligha is lesz bármikor népszerű nálunk, éppen úgy aligha akad valaha magyar költő, aki *terza rimákban* írjon. Ha tehát a rím szépségét úgy se élvezheti és méltányolhatja érdeme szerint a magyar olvasó: — azt gondoltam, hogy kár lesz ezért a csillogó külsőségért föláldozni a lényeget s inkább az eredeti mértéket tartottam meg szigorúan, gondosan ügyelvén mindenütt arra, hogy minél hívebben adjam vissza Dante nagy gondolatainak őserejét, naiv és közvetlen nyelvezetének festői szépségeit. A szövegolvasásban és magyarázatokban *Scartazzinit* követtem, akit a legkiválóbb Dante-ismerőnek tartok.

Mindezt pedig azért véltem szükségesnek elmondani, hogy kissé tompítsam azon kritika élét, mely alighanem ott kezdi majd a kicsinylést és a gáncsot, hogy akinek nincs megfelelő rímelő készsége, ne nyúljon avatatlan kezekkel Dantéhez. Hát ez is lehet szempont; de ha *Hugó Viktor* nem átallotta még *Shakespeare* blank-verseit is prózában fordítani, — akkor talán már az is érdem némileg, hogy én legalább az eredeti versmértékben adom Dantét.

Budapest, 1908 január hava.

AZ ISTENI SZINJÁTÉK

ELSŐ RÉSZ

—

A POKOL

ELSŐ ÉNEK.

ÁLTALÁNOS BEVEZETÉS.

AZ ELTÉVELYEDÉS. — A HAMIS ÚT. — A BIZTOS VEZETŐ.

Hogy éltünk útjának felére értem,
Zordon sötét erdő közé jutottam,
mert a helyes útról letévelyedtem.
Hajh, szörnyű kín elmondani, — minő volt
ez a vadon, töretlen, sűrü erdő:
— hisz rágondolva most is rettegek még: —
s nem sokkal iszonyúbb tán a halál sem;
de, hogy a jót, mi benn' ért, elbeszéljem,
elmondom, még mi mindent láttam ottan.
Nem is tudom, hogyan kerültem arra,
úgy elfogott az álom épen akkor,
midőn a jó s helyes útról letértem.

1. *„Éltünk útjának fele"*, a bibliai 70 esztendőt számítva, a 35-ik év; Dante 1265-ben született s 1300-ban, a *Jubileum* esztendejében, mikor az *„Isteni Színjáték"*-hoz fogott, éppen 35 éves volt.

2. *Az erdő*, a költő fölfogása szerint, az a bűnös, sivár élet volt, melybe Dante fiatal korában elmerült; ebből ébredt föl s akar menekülni élte útjának felén.

10. Nem tudja, hogy került oda, de elmondja Beatrice *(Purg. XXX. 115. s köv.)*, hogy Dante miért tért le az ő halála után az erény ösvényéről.

De aztán, hogy a hegy lábához értem,
oda, hol vége volt a szörnyű völgynek,
mely oly nagy félelmet keltett szivemben:
fölnéztem s láttam, hogy a hegy gerincét
beszőtte fénysugárival a bolygó,
mely minden úton egyenest vezérel.
Megenyhült erre kissé rettegésem,
mely szivem mélyiben sajogva kínzott
az éjen át, mit oly szorongva tölték.
És, mint aki lihegve, fuldokolva
kilábolt már a tengerből a partra
s a vészes vízre visszanéz ijedten:
úgy lelkem is, mely egyre borzadott még,
most visszafordult s nézte ezt az ösvényt,
mit élve ember sohse hagyhatott el.
Itt fáradt testtel kissé megpihentem,
majd útra keltem, föl a puszta partnak,
hogy megfeszült bokám mindig alul volt.
És ime, már a lejtő kezdeténél
Egy fürge, gyors párduc szökkent előmbe
s a testét tarka, pöttyös irha födte.
Ez tappodtat se tágított előlem,
s az útamat is annyira elállta,
hogy többször már-már szinte visszatértem.
Az idő ekkor fordúlt virradóra

17. *A bolygó* . . . a nap; azért bolygó, mert a középkori fölfogás szerint, Ptolomaeus rendszerében, a nap is plánéta volt. Allegórikus értelemben: az erény, igazság s egyszersmind Isten jelképe.

26. *Az erdő* . . . a bűnök erdejéből az élő (gyarló) ember sohase szabadulhat (a maga erejéből).

30. *Megfeszült bokám* . . . A hegyre mászó embernek mindig lent álló lába feszül meg; plasztikus hasonlat.

32. *A párduc* . . . Allegorikus képe Firenzének, a költő szülővárosának, mely oly tömérdek kínt és szenvedést okozott Danténak. Foltjai a fehér (ghibellin) és fekete (guelf) pártokat jelképezik.

és kelt a nap, — ép azon csillagokkal,
melyekkel kezdetben az égi áldás
e dicső alkotást megindította;
úgy hogy okot adott a jó reményre
e vadállatnak tarka-barka bőre,
a nap órája, meg az enyhe évszak:
de nem annyira, hogy meg ne riasszon
az oroszlán, mely ép akkor jelent meg.
Fejét fölszegve, úgy látszott, hogy éppen
nekem rohan, éhes acsarkodással,
hogy szinte reszketett a levegő is:
s egy farkas is, mely ámbár ösztövér volt,
terhesnek látszott minden kapzsi vágygyal
és már halálra elgyötört sok embert.
Most oly megdöbbenés nyilalt szivembe
a félelemmel, mit látása keltett,
hogy már a hegyre jutni sem reméltem.
S mint aki sóváran szerez, kuporgat,
— ha jön idő, mely kincséből kifosztja, —
csak sir, szomorkodik és jajveszékel:
olyanná tett ez a szilaj vadállat,
mely, rajtam ülve, addig-addig űzött,
míg oda kergetett, hol nap se süt már.
Amint rohantam le, a völgy-fenékbe,

38. *Ép azon csillagokkal* . . . A költemény megkezdésének időpontja 1300 április 8-ika, nagy-péntek napja; a nap ekkor a Kos csillagzatban van s a középkori fölfogás szerint Isten ekkor (tavasszal) teremtette a világot.

45. *Az oroszlán* . . . A francia Anjou-ház s jelesen Valois Károly, kit a pápa a ghibellinek (Dante pártja) letörésére Olaszországba hívott. Miután ez sikerült, Dante is kénytelen volt számüzetésbe menni. Az Anjou-ház címere az oroszlán volt.

49. *S egy farkas is* . . . a római udvar a maga romlottságában s különösen VIII. Bonifác pápa, akinek a kor eseményeire legnagyobb s Dante szerint legkárhozatosabb hatása volt.

60. *Hol nap se süt már* . . . a legsötétebb völgybe, a legmélyebb nyomor és szenvedés ölébe (a számüzetésbe).

szemem elé került egy ember-árnyék,
ki elrekedt a hosszú hallgatásban.
Ahogy megláttam őt a pusztaságban:
— „Könyörülj rajtam!“ — hívtam őt kiáltva:
„akárki vagy, bár ember, vagy csak árnyék!“
— „Nem ember; ember csak valék“, — felelte,
„és a szülőim lombárdok valának
és Mántovában vala szép hazájuk.
Bár későn, de *sub Julio* születtem,
és Augusztus alatt Rómában éltem,
a hamis pogány istenek korában.
Költő valék s Anchises jó fiáról
daloltam, ki Trójából jött hazánkba,
hogy büszke Ilion porig leégett.
De hát te, miért fordulsz megint a völgybe,
miért nem hágsz föl a kedves halomra,
mely oka s kezdete minden gyönyörnek?“ —
„Úgy, hát te vagy Vergil, a tiszta forrás,
kiből a szónak oly bő árja ömlik?“ —
feleltem s homlokom szégyenben égett.
„Oh, minden költők fénye, dísze s éke,
legyen szószólóm vágyam s nagy szerelmem,
mely arra vitt, hogy könyvedet keressem!
Te voltál mesterem és példaképem,
te vagy, te csak, kitől én eltanultam
a szép beszédet, mely babért hozott rám.

63. *Elrekedt a hosszú hallgatásban* . . . mióta meghalt, nem beszélt; mások szerint nem elrekedt, hanem elgyöngült . . .

70. *Sub Julio* . . . Vergilius Mántovában született Julius Caesar idejében; későn, mert Julius Caesar már 29 éves volt mikor Vergilius született s ez csak 26 éves volt, mikor (Kr. e 44.) Julius Caesart megölték.

73. *Anchises jó fiáról* . . Aeneasról írta a világhírű *Aeneist* s megénekelte a menekülő trójaiak kalandjait és viszontagságait, miglen Itáliába érve Rómát alapították. Dante, a kinek ideálja a világuralom volt, melynek egyházi és világi feje (a pápa s a németrómai császár) Rómában székelne, nem választhatott magá-

88. Nézd a vadállatot, mely megriasztott,
segíts meg ellene, világhirű bölcs,
mert reszketek minden izem- s tagomban!"
91. „Egész más útat kell neked követned,"
— felelt a bölcs, mikor könyezni látott, —
„ha szabadulni vágysz e zord vadonból;
94. mert ez az állat, mely miatt jajongsz itt,
a maga útján senkit át nem enged,
de addig sanyargatja, míg megölte.
97. A természete oly gonosz, kegyetlen,
hogy semmi be nem tölti kapzsi vágyát,
s a préda után szodébb, mint előtte.
100. Nagyon sok állat van, mely véle fajzik,
és egyre több leszen, — míg végre eljön
az Agár, hogy megölje fájdalommal.
103. Ez se földet, se fémet nem eszik majd,
hanem erényt, szerelmet, bölcseséget,
és bölcseje a két Feltro között lesz.
106. Ez üdve lesz szegény Itáliának,
amelyért hajdan meghalt szűz Camilla
s Euryalus, Turnus, Nisus, sebekben.

nak jobb vezetőt, mint Vergiliust, az egyetemes császárság költőjét.

94. *Ez az állat* . . a farkas, mely sok más állattal fajzik (100. vers), azaz a pápa, aki mindenkivel szövetkezik, csakhogy kielégíthesse kincs-szomját s elérhesse a világi főhatalmat is, melyre törekszik.

102. *Az Agár* . . . a veronai Cangrande, azaz Francesco della Scala, aki onnan kapta melléknevét (Cangrande), mert anyja, a terhesség utolsó napjaiban, álmot látott, hogy születendő fia eb-alakban az egész világot megfélemlítette. A költemény kezdetének idejében (1300 Cangrande csak 8—9 éves lehetett s ezért jósolja Dante, hogy „végre" majd eljön s megöli a farkast.

105. *És bölcseje a két Feltro között lesz* . . . a trevisói Feltro s az anconai Montefeltro. — Cangrande uradalmai, birtokai (Verona) csakugyan e két földrajzi határ közt feküdtek.

107. *Szűz Camilla* . . . Metabus, volszk király leánya, kiválóan vitéz amazon, kit Vergilius is dicsőít *Aeneis*-ében;

A vadat városról városra hajtja,
míg visszakergeti a mély pokolba,
honnét az ős-irigység ide küldte.
Ezért, javadra gondolom s tanácslom,
hogy jöjj velem és én leszek vezéred;
leviszlek innen az örök világba,
hol hallhatod a szörnyű jajveszéklést
és láthatsz sok, régen kínlódó lelket,
kik sírva nyögnek második halálért;
s majd azokat is, kik elégedettek
a tűzben, mert remélik, hogy idővel
a boldogok közé bejutnak ők is;
akiket, ha meglátogatni vágyol,
majd nálam is méltóbb lélek vezet föl
s én véle hagylak, hogyha visszatérek.
Mivel az Ur, ki odafönt parancsol,
nem engedi, hogy országába lépjek,
mert föllázadtam szent törvénye ellen;
egész világon Ur s innen igazgat,
székvárosa, fölséges trónja itt van:
Oh, boldog az, akit oda kiválaszt!"

Euryalus fiatal trójai, aki barátjával, *Nisus*-szal együtt a volszkok elleni csatákban esett el; *Turnus*, a rutulok fejedelme, akik Aeneas ölt meg.

117. *Második halálért* . . . A pokolbeli elkárhozottak kínjai oly nagyok, hogy a szerencsétlenek kívánják, bár még egyszer meghalnának; az első halál a testi (földi) halál, mely után a lélek még él; ők azt szeretnék, hogy bár a lelkük is meghalna, mert akkor nem szenvednének tovább.

118. *Elégedettek a tűzben* . . . a tisztító tűzben szenvedők, akik reménylik, hogy megtisztulásuk után a mennyországba jutnak.

122. *Nálam méltóbb lélek* . . . Bentrice, a költő ideálja, aki a Purgatórium tornácában átveszi Dantét és vezeti tovább.

126. *Föllázadtam szent törvénye ellen* . . . voltaképpen csak passziv értelemben, amennyiben Vergilius nem ismerte Krisztus tanításait s következésképpen — legalább tudva és szánt szándékkal — nem is lázadhatott föl (vétkezett) ellenük.

S én így feleltem: „Költő, kérlek arra
az Istenre, akit te nem imádtál,
hogy innen s minden bajtól ments meg engem
s vezess azokhoz, kiket emlegettél,
hogy megláthassam Szent-Péter kapúját
és azokat, kiket kínok gyötörnek."
Ekkor megindult — s én utána mentem.

134. *Szent-Péter kapuját* . . . a Purgatórium kapuját, mely a Pokol lakóit elzárja az üdvözüléstől. A Paradicsomnak, Dante fölfogása szerint, nincs kapuja, mert a tisztító tűzből, büntetésük elszenvedése után, akadálytalanúl röpülhetnek föl a lelkek a mennyországba.

MÁSODIK ÉNEK.

A KÖLTŐ AGGODALMAI. — MESTERE BIZTATÁSAI. — A HÁROM BOLDOG ASSZONY. — INDULÁS A POKOLBA.

A nap leszállt s az alkonyat homálya
levette minden élő földi állat
igáját; s én, magamba' készülődtem
a nehéz útnak terhivel dacolni
s megküzdeni a kínos szánalommal,
amelyről majd híven beszámol elmém.
Oh, Múzsák, oh, nagy ész, segítsetek most;
oh, elme, ki leírtad, mit megértem,
nemes mivoltodat most tündököltesd.
Így kezdtem én: „Költő, aki vezérelsz,
mielőtt e nagy útra rábocsátnál:
erőm bíráld meg, ha hogy bírja-é majd?
Mondád ugyan, hogy Silviusnak atyja,
halandó testtel, élve szállhatott föl
a halhatatlan és örök világba.
De, hogy a bűnök ellensége véle

3 *Magamba'* . . . mert Vergilius, mint szellem, se testi fáradtságot, se szánalmat nem érezhet.

11. *Nagy útra* . . . a pokol megjárására.

13. *Silviusnak atyja* . . . Aeneas, akiről Vergilius megírta (*Aeneis*, VI. 763. s köv.), hogy lement az alvilágba.

16. *A bűnök ellensége* . . . Isten.

kegyes vala: megérti minden ember,
ha számba veszi magas hivatását,
ki- és mivoltát, mert tudott dolog, hogy
a fényes égben ő szemeltetett ki,
hogy dicső Róma trónját megteremtse;
és ez pedig, hogy a valót kimondjam,
öröktől fogva szentté volt avatva,
hogy ott székeljen Szent-Péter utódja.
Ez útban, melyet te megénekeltél,
megtudta azt, mi néki győzedelmet
hozott, a pápáknak pedig palástot.
Aztán bement a Választott Edény is,
erőt meriteni ama szent hitéhez,
mely kezdete a megigazulásnak.
De én miért megyek? s ki hágy bemennem?
hisz nem vagyok se Aeneas, se Szent-Pál:
méltónak erre nem tart senki engem.
S ha mennék véled, merre menni vágyom,
félek, botorság lesz az indulásom . . .
Te bölcs vagy s jobban érted aggodalmam."
Mint aki — mit akart — már nem akarja,
s új gondolattal tervét fölcseréli,
hogy, amit akart, immár meg se kezdi:
úgy álltam én a zordon völgy szegélyén;
mert aggodalmam elfojtá a tervet,
amelyre oly kész voltam az imént még.
„Ha jól értettem aggódó beszéded,"
felelte most a dicső lélek árnya,
„a gyávaság férkőzött be a szivedbe.
A férfit ez gyakorta megriasztja,

24. *Szent Péter utódja* . . . a római pápa.

25. *Megtudta azt* . . . Itt tudta meg, hogy Turnust kell legyőznie s ez a győzelem tette lehetővé Róma alapítását.

28. *Választott Edény* . . így hívják Szent-Pál apostolt (*Apost Csel.* IX. 15.), aki élve szállt a mennyekbe, mint ő maga megírja (*Korinthusiakhoz írt II. levél*, XII. fej. 2. s köv. versek).

hogy sok dicső tettől úgy visszadöbben,
mint néha semmitől a bokros állat.
Hogy ezt a félelmet lerázd magadról,
elmondom, mit hallottam meg felőled
s miért vagyok ily részvéttel irántad.
Azok közt jártam, kiknek sorsa még függ,
s egy oly dicső és szép hölgy szólított meg,
hogy esdve kértem, vártam a parancsát.
Szeme a csillag-tűznél fényesebb volt
s így szóla hozzám, édes angyal-ajkkal,
egész valóm szelid gyönyörbe ejtve:
„Oh, nyájas, áldott mántovai lélek,
kinek hired egész világon él még
és élni fog, ameddig a világ áll:
ott lent, a sorstól üldözött barátom
úgy megrekedt az erdő puszta partján,
hogy félelmében már-már visszafordúl:
sőt azután, mit fönt a magos égben
hallék felőle, szinte-szinte félek,
hogy talán meg is késtem a segélylyel.
Siess te most és ékes szavaiddal
s minden egyébbel, ami csak segíthet,
óvjad meg őt, hogy megvigasztalódjam.
Beatrice vagyok én, aki küldlek,
ahonnan jöttem, máris visszavágyom:
szerelmem hajtott, hogy beszéljek érte.
Ha ismét följutok az Úr elébe,
előtte majd gyakorta földicsérlek."
Elhallgatott s én ekkor így feleltem:

52. *Akiknek sorsa még függ . . .* Ezek azok, akik nem kárhozhatnak el, mert nem követtek el halálos bűnöket, de viszont mennyországba se mehetnek, mert nincsenek megváltva: vagyis az erényes pogányok, akiknek sorsa nincs eldöntve, hogy pokolra jutnak-e, vagy mennyországba.

70. *Beatrice . . .* Lásd Dante *„Életrajz"*-át.

71. *Ahonnan jöttem . . .* sietne vissza a mennyországba.

„Oh, szép erényü hölgy, ki egymagadban
képes vagy az embernek szárnyat adni,
hogy szálljon a menny legkisebb körén túl:
parancsod tenni oly kedves szivemnek,
hogy — bár megtettem is — elkéstem, érzem;
ezért ne is beszélj te róla többet.
Azt mondd el inkább, mért nem félsz leszállni
a mély Pokolba, ama tiszta körből,
hová — te mondtad — máris visszavágyol?"
„Mivel kivánod szegről végre tudni,
elmondom röviden neked — felelte —
hogy miért nem félek én ide leszállni.
Mert félni nem kell, csak az oly dologtól,
minek hatalma van, hogy másnak árthat:
egyébtől vaj' miért is volna félni?
Isten kegyelme engem úgy megáldott,
hogy szenvedéstek engemet nem érint,
se a gyehenna-tűz hevét nem érzem.
Van ott fönt egy nemes hölgy, aki szánja,
s úgy szánja a szegényt, kihez leküldlek,
hogy még az égi törvényt is lerontja.

78. *A menny legkisebb köre* . . . a Hold köre, mely első és legkisebb a mennyei paradicsom körei közt. Értelme, hogy Beatrice szerelme nagyobb boldogság a mennyország minden gyönyörűségénél.

80. *Hogy – bár megtettem is* . . . Az eredetiben szintén ily erőltetett; értelme, hogy Vergilius oly készséggel szeretne engedelmeskedni, hogy a parancs elhangzásakor már rögtön teljesítve is legyen a parancs; de neki, buzgalmában, még ez is kevés, mert még gyorsabban szeretné végrehajtani a rábizott parancsot.

83. *Ama tiszta körből* . . . a mennyországból.

92. *Nem érint* . . . a Scholasticusok szerint az üdvözültek boldogságát nem zavarja az elkárhozottak kínjainak látása.

94. *Egy nemes hölgy* . . . Szűz Mária, kinek nevét a költő isten-félelemből és áhitatból elhallgatja A három égi hölgy (Beatrice, Szűz Mária és Lucia) különben ellentéte a három fenevadnak, melyek Dante útját elállták.

96. *Az égi törvényt is lerontja* . . . azt ugyanis, hogy élő ember a túlvilágba be nem juthat.

Ez Luciához fordúlt könyörögve
s így szólt: *A híved ugyan rád szorúlt most,*
segítsd meg őt, én gondodba ajánlom.
Lucia, mert kegyetlen lenni nem tud,
azonnal fölkelt és hozzám leszállott
s az öreg Ráchel mellett ülve lelt meg.
S így szólt: *Beatrix, Úr liliomszála,*
mért nem segítsz azon, ki úgy imádott
s az aljas nép közül kivált te érted?
Nem hallod-e keserves jajgatását?
nem látod, mily harcot vív a halállal,
az erdőben, mely szörnyűbb, mint a tenger?
Gyorsabban a bajt senki nem kerülte,
se buzgóbban nem fáradt önjaváért,
mint én siettem ennek hallatára
leszállni üdvösségem zsámolyáról,
magam becsületes szavadra bízva,
mely hírt szerez neked és hallgatódnak."
Hogy elvégezte, felém fordította
szemét, amelyben könnyei ragyogtak:
s ezt látva, csak még gyorsabban siettem.
Lejöttem hozzád, a hogy ő akarta,
megmentettelek ama fenevadtól,
mely az üdv dombjánál utad elállta.
Mért állsz tehát most így elszontyolodva?

97. *Lucia* . . . valószinüleg a szirakúzai vértanú-szüz, akit leginkább a fájós szemüek tiszteltek: mivel Danténak kétszer is volt veszedelmes szembaja, föltehető, hogy különös „*híve*" volt Luciának.

102. *Az öreg Ráchel* . . . Jákob pátriárka felesége.

105. *Az aljas nép közül* . . . Beatrice iránt érzett szerelmének köszönheti Dante, hogy lelke megtisztúlt a földi salaktól s ő maga elmerült a tanulásban, amivel aztán valóban kivált kortársai közül.

114. *Hallgatódnak* . . . ez maga Dante; v. ö. I. ének, 87.

120. *Az üdv dombja* . . . „Ki megy föl az Úr hegyére?" (*Salamon*, XXIII. 3.) Értsd: a mennyországba.

a gyávaság miért üt tanyát szivedben?
a bátorságod mért nem ébredez föl,
mikor tudod, hogy három boldog asszony
aggódik érted a magas menyekben
s beszédem is mind üdv-adó igéret?"
Mint kis virág, mit éjjel dér csipett meg,
fejét lehajtja és becsukja kelyhét,
de nap hevétől ujolag föléled:
úgy éledt bátorságom is szivemben,
s lankadt erőit lelkem összeszedvén,
minden nyügöm lerázva, így feleltem:
„Oh, áldott asszony, aki megsegített!
s jólelkü védőm te, ki szót fogadtál
s leszálltál hozzám első jó szavára!
Szavadra ismét vágy éledt szivemben
ez út iránt — s amelytől elriadtam,
előbbi szándokomra visszatérek.
Menj hát, mert egy most kettőnk akaratja:
te vagy a mesterem, uram s vezérem."
Ezt mondtam és, ahogy előre indúlt,
Nyomon követtem a vad rengetegbe.

HARMADIK ÉNEK.

A POKOL KAPUJA. — A KÖZÖMBÖSÖK PITVARA. ÁTKELÉS AZ ACHERON FOLYÓN.

Én rajtam át lépsz a kín városába,
én rajtam át az örök gyötrelembe,
én rajtam át a kárhozott tömegbe.
Nagy alkotómat igazság vezette,
Isten hatalma alkotott meg engem,
örök szerelme s legfőbb bölcsesége.
Nem lőn teremtve semmi én előttem,
ha csak öröktől fogva nem, miként én:
ki itt belépsz, hagyd künn minden reményed!
Fölróva láttam ezt sötét szinekkel
egy kapu homlokán s mivel nem értém,
így szóltam: „Mester, kérlek, magyarázd meg.“
És ő, tudván a nyitját, ezt felelte:
„Itt nincs helye kételynek, félelemnek,
meg kell itt halni minden gyávaságnak.
Most értünk a helyre, miről beszéltem,
hol az elkárhozottakat találjuk,

1—9. A pokol kapujának fölírása. Allegorikus értelme: vigyázni kell, hogy a bűnbe ne tévelyedjünk (ne lépjünk be a pokolba), mert aki egyszer bűnbe keveredett, minden reményről lemondhat.

14. Figyelmezteti Dantét, hogy szedje össze minden lelki és testi erejét, mert olyat fog látni, aminőt embernek látni, ő előtte, soha nem adatott.

kik elméjük világát elveszíték."
Kezem megfogva, mosolyogni kezdett,
és amint erre neki bátorodtam,
bevitt a rejtett titkok bús helyére.
Oly sirás, jajgatás, nyögés van itten
a csillagtalan, néma éjszakában,
hogy már belépve is könyezni kezdtem.
Sokféle nyelv, szó, rettentő beszédek,
üvöltő kín, dühös sikoltozással
vegyült a dulakodás vad zajába,
mely zürzavarral, rémes förgetegként
kavargott egyre a sötét homályban,
mint forgószélben a mező szemetje.
Fejem a rémülettől szinte szédült,
míg kérdezém: „Mit hallok, Mester, itten,
s mi nép ez, melyet kínja így letört itt?"
S ő így felelt: „Ezek mind gyáva lelkek,
kik ott fönt nem tettek se jót, se rosszat,
s hitványságuknak ez a büntetése.
Velük van a rossz angyalok csapatja,
akik nem lázadtak föl Isten ellen,
de nem voltak hívek se, csak magukhoz.
A tiszta ég kilökte ezt a szennyet
s a mélységes pokol be nem fogadja,
mert díszükre válnék a gonoszoknak."

18. . . . *„Kik elméjük világát elveszíték."* Biblia: „Akit Isten el akar veszíteni, először az elméje világát veszi el."

34. . . . *„Gyáva lelkek"*; akik semmivel se törődve éltek a földön s ha rosszat nem tettek is, jót se cselekedtek s az volt minden törekvésük, hogy kényelmesen élhessenek.

37. . . . *„Rossz angyalok csapata"*; mikor Lucifer föllázította az angyalokat Isten ellen, ezek egy része nem csatlakozott se ő hozzá, se Istenhez, hanem „várakozó állást" foglalt el, hogy a küzdelem eldöntése után a győzőhöz csatlakozhassék.

42. . . . *Díszükre válnék a gonoszoknak"*; mint angyalok, még bukásukban is különbek a kárhozott lelkeknél s ezért nem keveredhetnek közéjük a pokolba.

43. Amire én: „Mi gyötri, Mester, őket,
hogy oly rémesen nyögnek és hörögnek?“
S ő így felelt: „Röviden elbeszélem.
46. E lelkek már meghalni se remélnek,
s az életük oly aljas sorba sülyedt,
hogy minden más sorsot csak irigyelnek.
49. Hírük-nevük a földön nem maradt fönn,
se gáncsra nem méltók, se szánalomra:
elég már; nézz körül s tovább siessünk.“
52. S körültekintve zászlót vettem észre,
amely pörögve forgott s oly sebessen
rohant, mint hogyha meg se tudna állni.
55. S utána annyi tenger-nép özönlött,
hogy el nem hittem volna, bárki mondja,
hogy a kaszás halál ennyit levágott.
58. Hogy egy-kettőt megismertem közöttük,
legott megpillantottam annak árnyát
ki gyáva mód' a nagyságról lemondott.
61. Tisztába jöttem így, hová kerültem:
ez ama hitvány nép, amelyet Isten
s az ördögök is egyképpen utálnak.

46. . . . „*Már meghalni se remélnek*“; mivel már meghaltak, még az a reményük se lehet, hogy mostani nyomorult sorsuknak végét veti a halál.

52. . . . „*Zászló*“; találó és kegyetlen gúny; ezek az önző és számító lelkek, akik életükben mindig csak azt nézték, hogy ki került fölül s aztán ahhoz csatlakoztak, haláluk után egy „zászló“ után iramodnak, mely a szél minden lebbenésére megfordúl. Az olaszban „mutabandiera“, azaz „zászlócserélő“ a magyar „köpönyegforgató“ egyértékese s a Dante zászlója „pörögve forog.“

60 . . . „*Ki gyáva mód*“ . . . Valószinű, hogy *V. Celesztin pápa* volt, aki utódja, VIII. Bonifác pápa gyalázatos cselszövényeitől megijedve, gyáván lemondott a pápaságról. Ellene mond a föltevésnek, hogy Dante nem igen ismerhette személyesen V. Celesztin pápát s ezért halála után se ismerhette meg.

E nyomorultak, akik sohse éltek,
mezitlen álltak s egyre-másra tűrték
a bőgöly- és darázs-rajok csípését.
Csurgott a vér arcukról s könnyeikkel,
mit kín facsart szemükbe, elvegyülve,
a földre hullt, hol rút férgek fölitták.
Majd néztem távolabb; s tolongni láttam
egy nagy folyó partján ezernyi lelket;
így szóltam ott: „Engedd meg, drága Mester,
hogy tudjam, kik ezek s miért sietnek,
mily kényszerűség űzi-hajtja őket,
hogy a sötét folyón átkelni készek?"
Amire ő: „Majd mindent elbeszélek,
ha oda érve gyászos Acheronnak
sötét vizéhez, bús partján megállunk."
Szemem lesütve, szégyenkezve mentem
utána, félve, hogy terhére voltam
s nem mertem szólni se a bús folyóig.
De, ime, csónakon felénk közelgett
egy őszült agg s már messziről kiáltott:
„Jaj néktek, átkozott garázda lelkek!
Sohase látjátok ti meg a mennyet,
jövök s a tulsó partra viszlek által,
örök sötétbe, tűzbe, fagyba, jégbe.
S te, aki köztük állsz, világi lélek,

64. . . . *akik sohse éltek*"; annyiban „nem éltek", hogy sohase a maguk akarata és vágyai szerint igazodtak, cselekedtek, hanem mindig mások szeszélyeinek a játék-labdái voltak.

71. . . . *„egy nagy folyó"*; az Acheron, melynek itt volt a réve. Ez a Pokolnak első folyója, melyen Cháron szállítja át a kárhozott lelkeket a túlsó partra

83. . . . *„egy őszült agg"*; Cháron leírása majdnem hű mása annak a képnek, melyet *Vergilius* rajzol róla (*Aen.* VI. 298. s köv.).

87. . . . V. ö. *Máté evangéliumából* a XIII. rész 42. versét.

88. . . . *„világi lélek"*; azaz: még nem halott s következésképpen el sem kárhozott.

pusztulj legott, ezek itt mind halottak!"
De látván, hogy nem mozdulok, megint szólt:
„Más réven, kompon jutsz csak át a vízen,
itt nem mehetsz át, én se viszlek által,
könnyebb hajó vihet csak át a partra."
S a Mester: „Cháron, csitt, ne füstölögj már;
így akarják, kik mindent megtehetnek,
amit akarnak; többet hát ne kérdezz."
A rút mocsár révésze, bár szemében
vad indulat villámai czikáztak,
befogta mégis szőrös, durva száját.
Ám a pucér, törődött lelkek ekkor,
mihelyt fülükbe ért a szörnyű szózat,
féltükben fogvacogva sáppadoztak.
Szülőiket s az Istent káromolták,
az emberfajt, amelyből megfogantak,
időt, helyet s magot megátkozák mind.
Aztán tolongva, sírva, ordítozva,
bősz csordaként rohantak a folyóhoz,
hol végzi mind, aki nem féli Istent.
Charon pedig villámló zord szemekkel
rendezkedett. mindnyáját összeszedte,
s a tétovákat verte a lapáttal.
Mint őszszel egy levél után a másik
leperg a fáról, melynek száraz ága
díszét halomba' látja mind a földön:
Úgy gyüle Ádám korcs-magva halomba
a parton, egy a más után, a jelre,
mint csalt madár-sereg leszáll a lépre.

93. . . . *„könnyebb hajó"*; mert Cháron csónakja csak súlytalan, testetlen árnyaknak, lelkeknek való s egy eleven ember alatt talán elsülyedne.

94. . . . *Így akarják"* . . . célzás a mennyekre, ahol azok laknak, akik valóban mindent megtehetnek: Isten és az ő szentjei.

103—105. V. ö. *Jób.* III és *Jeremiás* XX. 14.

Így szálltak a sötét folyó vizén át,
de még a tulsó partra át se értek,
mikorra már itt új csoport gyül össze.
„Fiam", így kezdte nyájasan a Mester,
„kik Istennel ki nem békülve halnak,
mind ide csődülnek az átkelésre
s úgy űzi őket az örök igazság,
hogy vágyuk rettegésüket legyőzi,
mert túlnan, Istentől messzebbre lesznek.
Jó lelket nem szállít soha e csónak,
ezért, ha Cháron durván rád rivalgott,
most tudhatod, hogy mérge mit jelentett."
Hogy elvégezte, szörnyű robbanással
megindúlt a sötét vidék körűlem,
hogy rágondolva, a hideg verejték
kiver ma is, a szörnyű félelemtől.
Vad szél üvöltött, villámok cikáztak,
eszméletem kiszállt s félholtra váltan,
mint álomittas ember, összerogytam.

122. . . . *„Istennel ki nem békülve"*; azaz halálos bűnben halnak meg.

125—126. Bár irtózatósan félnek a pokoltól, azért mégis sietnek átjutni a tulsó partra, a Pokolba, hogy minél messzebb legyenek Istentől.

136. . . . *„mint álomittas"* . . . mire Dante fölocsúdott, már odaát volt a túlsó parton, de nem mondja el, hogyan került oda. Némelyek szerint a 97—99. versek hallgatólagos értelme az, hogy Cháron mégis megbékélt *Vergilius* szavaira és átvitte Dantét a vizen.

NEGYEDIK ÉNEK.

ELSŐ KÖR. — A LIMBUS.

CSECSEMŐK. — PÁTRIÁRCHÁK. — HÍRES POGÁNYOK.

Rémes dörej zavart föl álmaimból,
amelyre megrezzenve fölriadtam,
mint hogyha ráztak volna durva kézzel.
Föltápászkodva most, pihent szememmel
körültekinték, vizsgán, kémlelődve,
hogy lássam a helyet, hová jutottam.
Fönt álltam a fájdalmas völgy szegélyén,
amelynek mélyiben a mérhetetlen
kínok nyögése, bús visszhangja zúgott.
Oly zord, sötét, ködös vala e mélység,
hogy szemem' bárhogy erőltettem is meg,
a fenekén semmit ki nem vehettem.
Halott-halványan szólott most a Mester:
„Leszállunk a világtalan világba,

6. . . . *„hogy lássam a helyet"*: Dante aludt s nem tudja, hogyan jutott oda, ahol fölébredt. Némelyek szerint Cháron vitte át s az előbbi ének 97—99. versei, mintha meg is erősítenék ezt a föltevést; m sok szerint egy angyal vitte át, mialatt aludt s e föltevés helyességének bizonyítására hivatkoznak a *Pokol* IX. énekének 64. s köv. verseire, ahol ugyanez történik.

14. . . *„Világtalan világ"*; a pokol, ahol se értelmi, se fizikai világosság nincsen. V. ö. *Máté*, VIII. 12.; XXII. 13.; XXV. 30

elül majd én megyek, te lépj nyomomba."
16. És én, meglátva szine-változását:
„Hogy menjek — szóltam — ha te is remegsz már,
ki eddig biztatóm valál, ha féltem?"
19. Amire ő: „A lent sanyargatottak
gyötrelmin szánakozva sáppadoztam
s nem, mint te hitted, gyáva félelemből.
22. De menjünk, mert már sürget hosszú útunk."
Elindúlt s én utána, mig leértünk
a mély, sötét örvény első körébe.
25. Hangos sirást én nem hallottam itten,
de terhes volt a lég kinos nyögéssel,
mely zűrzavarral röpdösött körülem;
28. kínszenvedés nélküli fájdalomnak
bús hangja volt ez, melyben férfiak, nők
és gyermekek sok milliói nyögtek.
31. A Mester igy szólt: „Meg se kérdezed már,
hogy akiket itt látsz, miféle lelkek?
Tudd meg tehát, még mielőtt tovább mégy,
34. hogy nem bűnösök; de, bár érdemük van,
nem volt elég, mivel a szent keresztség,
mely hited része, nem váltá meg őket.
37. A kereszténység előtt éltek ők mind
s nem imádhatták kellőképp az Istent;
ezek közé tartoztam, látod, én is.
40. Csak e hiány s nem egyéb bűn okáért

24. . . . *„Első körébe"*; az a kör, ahova az ártatlan csecsemők jutnak, akik a keresztség szentségének fölvétele nélkül halnak meg. Ezeknek gyötrelme nem pozitiv, csak negativ: az örök boldogság hiánya, ezért sóhajtoznak, de kínzatást nem szenvednek. Ugyan ebbe a körbe jutnak azok is, akik Jézus Krisztus eljövetele előtt éltek s bár egyébként erényesek voltak, még se juthatnak a mennyországba, mert a keresztség szentsége nem váltotta meg őket az eredendő bűntől. Ez a kör a „limbus infantum et limbus patrum" (*Aquinói Szt Tamás:* Summ. Theol. P. III. 90. LXIX. 1. s köv.) s Dante ide helyezi az ókori bölcseket, költőket és vezéreket is.

sujt kárhozat s a gyötrelmünk csak annyi,
hogy remény nélkül vágyunk föl a mennybe."
Nagy fájdalom nyilallt szivembe, hallván,
hogy mily sok érdemes, nagy büszke lélek
van itt bezárva s szenved mindörökre.
„Felelj nekem, felelj meg, drága Mester,
kérdeztem én, hogy bizonyos lehessek
hitemről, melynek nincsen tévedése:
jutott-e innen föl a mennybe bárki
akár saját, vagy másnak érdeméből?"
És ő, megértvén leplezett beszédem,
felelt: „Én még csak ujonc voltam itten,
hogy egy hatalmast láttam ide szállni,
fején a győzelem dicső jelével.
Elvitte ős-apánk lelkét s fiáét,
jó Ábelét, Noé és Mózes árnyát,
ki törvényt hozott s meg is tartatá azt;
Dávid királyét, Ábrahám apánkét,
Izráelét apjával, nemzetével,
és Ráchelét, kiért szolgának állott
s mást sokat is, kiket fölvitt a mennybe.
De tudd meg azt, hogy semmi földi lélek
nem üdvözült a mennyben még előttük".
Amíg beszélt a mester, csak haladtunk,
s a sűrű rengeteg mind egyre tartott,
a lelkek sűrű rengetegét értem.
Nem jártunk messze még álmom helyétől,
midőn a félkör éjjeli homályát
eloszlatá a lentről csillanó fény.

53. . . . *„Hogy egy hatalmast láttam ide szállni"*; az Egyház tanítása szerint Jézus Krisztus keresztre feszítése után „szálla alá poklokra" s megszabadította a zsidó pátriárkákat.

59. . . . *„Izráelét apjával, nemzetével"*; *Izráel* = Jákob; az apja = *Izsák*; a nemzete = a gyermekei.

69. . . . *„A lentről csillanó fény"*; az emberi elme fénye, mely legyőzi a tudatlanság homályát; ez azonban csak értelem,

Kissé távol valánk még, ámde máris
ki birtam venni, hogy ezen vidéken
becsültebb nép ütötte föl tanyáját.
„Oh, dísze művészetnek, tudománynak,
kérdeztem: kik ezek, hogy érdemükkel
a többiektől így elválva élnek?"
Amire ő: „Dicső hírük, melyet te
hallottál már a földön is, szerezte
e nagy kegyet nekik az ég előtt is."
Ily szózat üté meg fülem e körben:
„A legnagyobb költőnek tisztelettel
adózzatok, hogy visszatért az árnya!"
Hogy ujra csönd lett s hallgatott a szózat,
négy szálas árnyat láttam közeledni;
se szomorú, se víg nem volt az arcuk.
A Mester szólt: „Nézd azt, ki, mint királyuk,
a többit vezeti, kard a kezében:
Homérosz az, a költők fejedelme;
Horác a másik, szatirákat írt ő;
aztán Ovid jön s legvégül Lucanus.
S mert tudja a világ, hogy vélem együtt
a dicséretre, melylyel üdvözöltek,
mindegyik méltó: most elém sietnek,
hogy megtiszteljenek s ezt jól cselekszik."
Így láttam összegyülni iskoláját
a legdicsőbb dal mester-lantosának,
ki, mint a sas, a többiek fölé száll.

hit nélkül s ezért jön alulról a világosság. Mivel azonban ez a fény nem melegit (boldogit), csak világit: a közelgő négy költő arca is „se víg, se szomorú".

87. . . . *„Homerosz"*; Dante csak névről ismerte „a költők fejedelmét", mert nem tudott görögül s Homerosz munkái akkor még nem voltak lefordítva latin nyelvre.

88–89. . . . *Horác, Ovidius és Lucanus;* a három legismertebb latin költő Dante korában, Vergilius után, akit Dante vezetőjének választott.

Hogy egymással néhány szót váltogattak,
felém fordulva üdvözöltek engem
s e tisztességen Mesterem mosolygott.
Még nagyobb tiszteletben részesültem,
mert befogadtak fölséges körükbe,
hogy e nagyok közt hatodik lehettem.
Így mentünk ama láng felé, csevegve,
miről hallgatni ép oly jó nekem most,
mint akkor jó és kedves volt beszélni.
Majd gyönyörű kastély falához értünk,
övezve hétszer, tornyos bástya-fallal,
amelynek alját szép folyócska mosta.
Hogy száraz lábbal átkelénk a vízen,
a bölcsekkel a hét kapun bementem
s virágos, hűvös, buja rétre értünk.
Komoly tekintetű, híres tudósok,
dicső, nagy férfiak valának ottan,
kevés szavú, de édes a beszédük.
Kilépve a homályból, fölvezettek
egy nyílt, magas, világos dombtetőre,
ahonnan mindet jól szemügyre vettem.
A zöld, virágos réten megmutatták
a dicső lelkeket, kiknek nevére
ma is dobog szívem, hogy láttam őket.

104. . . . „*Miről hallgatni;*“ szerényen elhallgatja, ami pedig nagyon jól esett neki, hogy e nagy költők befogadták maguk közé s úgy beszélgettek vele, mint hozzájuk hasonlóval; Dante a saját értékét szabja meg itten avval, hogy méltónak ítéli magát e nagyokhoz, amiben különben nem is tévedett.

106. . . . „*Gyönyörű kastély;*“ az emberi bölcseség jelképe, avagy talán a dicsőség temploma? A hét bástyafal, a hét erény; a folyócska alighanem az ékesen szólás, a melyen „*száraz lábbal*“ azért mentek át, mert, mint nagy és nemes lelkeknek, nincs szükségük ékesen szóló buzdításra, hogy gyakorolják az erényeket. A hét kapu, amelyen átmentek, a trivium és quadrivium hét szabad művészete *septem artes liberales*: grammatica, dialectica, rhetorica, musica, arithmetica, geometria et astronomia.

121. Ott volt Elektra, nagy kiséretével,
Hektort és Aeneast láttam köröttük.
meg Caesart, villogó, merész szemével.
124. Láttam Camillát egy felől s a máson
Pentesileát, a latin királylyal,
ki lányával, Laviniával ült ott.
127. És Brutust, ki Tarquiniust elűzte,
Lukrécját, Julját, Martiát s Kornéljját
és Szaladint, egész külön, magában.
130. Hogy aztán kissé fölebb tekintettem,
megláttam a tudósok mesterét is,
akit körülvett bölcsei családja.

121. . . . *Elektra;* Atlasz leánya, a Trója-alapító Dardanus anyja; kisérete a trójaiak, vagyis ivadékai, ezek közt Hektor, aki Tróját védelmezte és Aeneas, aki Itáliában új birodalmat alapított.

124 . . . *Camilla;* V. ö. *Pokol.* I. 106.; *Pentesilea,* az Amazonok királynője, akit Achilles legyőzött; v. ö. *Virg. Aen.* I. 490. s köv.

125. . . . *„A latin király";* Latium királya, Aeneas ipa; v. ö. *Virg. Aen.* VII. 45. s köv. 268. s köv. XI. 292. s köv.

126. . . . *Lavinia:* Aeneas felesége. V. ö. *Virg. Aen.* VI. 764.; VII. 72. stb.

127. . . . *Brutus*: Lucius Junius Brutus, az első konzul, aki megfosztotta trónjától Tarquinius Superbust, az utolsó római királyt. Nem tévesztendő össze Marcus Junius Brutusszal, Caesar gyilkosával, akit Dante Lucifer szájába dugott (*Pokol,* XXXIV. 65).

128. *Lucretia* volt Collatinus felesége, aki megölte magát szégyenében, miután Tarquinius megbecstelenítette; *Julia* = Julius Caesar leánya és Pompeius felesége; *Martia* = Cato felesége, akiről szó van a *Purgatóriumban* is. (I. 79. s köv.); *Cornelia* = Scipio Africanus leánya s a Gracchusok anyja: v. ö. *Paradicsom,* XV. 129.

129 . . . *Szaladin;* Egyptom és Sziria szultánja, szül. 1137., meghalt 1193.; legendás alak, rettenthetlen hős és nagylelkű; azért áll „magában," mert nem tartozik a klasszikusokhoz, semmi köze a római imperiumhoz, de meg oly kiváló és különleges lélek is, hogy nem akad párja a pogányok közt

131. . . . *„A tudósok mestere";* *Aristoteles,* „magister rationis humanae."

Csodálja mind s mindannyi néki hódol.
Itt láttam Platót, a nagy Szokrateszszel,
kik hozzá közelebb, mellette állnak.
Demokritos, a vakeset hívője;
Diogenész, Thalesz, Anaxagoras
Heraklitosz, meg Zeno s Empedoklesz;
ott volt Dioszkorid, a nagy fűvész is,
meg Cicero és Linusz Orfeusszal
és Seneca, az erkölcsök birája;
a mérnök Euclides, Ptolemaeusszal,
Averrois, a híres magyarázó,
Hippokrat, Avicenna, Galliénusz.

135. . . . *„Hozzá közelebb"*; mert Aristoteles után ők a legnagyobbak.

136. . . . *Abderai Demokritos*, a nevető bölcsész, aki azt tanitotta, hogy az egész világ a vakeset eredménye s mindent, ami történik, a véletlen vezet.

137. . . . *Diogenes*, a híres cinikus, aki hordóban lakott; a clazomenei *Anaxagoras*, Pericles híres mestere; a miletusi *Thales* a hét görög bölcs egyike volt.

138. . . . *Empedocles*, agrigentumi filozófus, aki beugrott az Aetna kráterébe, hogy a középponti tűz természetét saját tapasztalásából ismerje meg; *Heraklitosz*, a pesszimista, vagy síró filozófus, ellentéte Demokritosznak; *Zenó*, a híres stoikusok feje volt.

139. . . . *Dioszkoridesz*, híres görög orvos, a Kr. u. I. században, jeles könyvet irt a növények és ásványok tulajdonságairól stb.

140. . . . *Linus*, görög költő, a mithológia szerint Apolló fia; Vergilius egyik eclogájában *Orpheusszal* hasonlítja össze, aki híres költő és zenész volt.

142. . . . *Euclides*, a geométriai tudományok atyja; *Ptolemaeus*, híres földrajzi tudós és csillagász.

143. . . . *Averrois*, arab filozófus, Aristoteles nagyhirű fordítója s magyarázója.

144. . . . Az ó- és középkor három leghiresebb orvosa: *Hippocrates* görög orvos; *Avicenna* arab orvos; *Gallienus* pergamumi (Kis-Ázsia) orvos.

Mindannyit sorra itt nem írhatom le,
mert sietésre késztet hosszú tárgyam,
úgy hogy a szavam is eláll gyakorta.
A hat közül már csak ketten maradtunk,
bölcs Mesterem vezet más útra engem,
a csendből oda, hol a lég viharzik;
míg oda érek, hol már nem ragyog fény.

151. . . . „*Nem ragyog fény*“; ahol már se a tudomány, se az erény világossága nem lobog, mert csupa bűn és elvetemültség tanyája.

ÖTÖDIK ÉNEK.

MÁSODIK KÖR. — A PARÁZNÁK.

MINOS. — PARÁZNA BŰNÖSÖK. — FRANCESCA DA RIMINI.

Tehát az első körből így leszálltam
a másodikba, amely már szűkebb volt,
de annál szörnyűbb kín szorúlt beléje.
Itt áll a szörnyű Minos, vicsorogva,
ki csak bejön, mind számon kéri vétkét
s farkát csavarva küldi le pokolba.
Midőn a kárhozott lélek elébe
kerül, minden bűnét bevallja ottan;
s a bűnök ismerője látja rögtön,
hogy a pokolnak mily helyére méltó:
s farkával annyiszor körülcsavarja
magát, a hányadik körre ítéli.
Sok lélek ácsorog mindig előtte:
egymás után vall mind s jön az ítélet,
mely a pokolba sújtja valamennyit.

2. . . . „*Szűkebb volt*“ . . . Mivel a pokol tölcsér-alakban megy lefelé, minden alsóbb kör, természetesen, szűkebb is, mint a fölötte lévő.

4. . . . „*Minosz*“; az ókori mithológia szerint kréta királya s halála után alvilági bíró; v. ö. *Verg Aen* VI. 432.

6. . . . „*Farkát csavarva*“; ahányszor maga körül csavarintja a farkát, annyiadik körbe lökik le szolgái a kárhozott lelket.

„Te, ki leszállsz a gyötrelem honába,"
rivallt Minosz reám, hogy észrevett ott,
szörnyű biráskodását abba hagyva,
„nézd meg, hogyan kerülsz be és kinek higyj:
a kapu széles volta meg ne csaljon!"
Mire vezérem: „Minek e dühöngés?
Végzet szerinti jöttét meg ne gátold;
mert így akarják ott, hol megtehetnek,
amit akarnak; többet hát ne kérdezz."
Most kezdem hallani a vad sikongást,
most járok ott, hol vége-hossza nincsen
a szörnyű jajgatásnak, szenvedésnek.
Vigasztalan sötétség tölt be mindent,
bömbölve zúg a hely, mint bősz viharban,
ha sziklát ostromol a tenger árja.
Pokol forgószele, mely sohse áll meg,
viszi a lelkeket szilaj erővel
s paskolja, vágja, tépi, fojtja őket.
S ha oda érnék a mély szakadékhoz,
ordítnak, nyögnek, sírnak és üvöltnek,
átkozván Istent rémes, vad szitokkal.
Megtudtam, hogy e kínos gyötrelemmel
azok bűnhődnek, kik buják valának
s eszük helyett a szenvedélyt uralták.

20. . . . *„A kapu széles volta"* . . . Azaz: ne hidd, hogy mivel a széles kapun könnyen bejöhettél, éppen oly könnyen vissza is mehetsz.

22 . . . *„Végzet szerinti"*; azaz Istentől rendelt. V. ö. *Pokol*, VII. 8. s köv.

23—24. Ugyanaz a megokolás, mint Cháronnak; v. ö. *Pokol*, III. 94. s köv.

31. . . . *„Pokol forgószele"*; a viharos, féktelen szenvedélyt jelképezi.

34. . . . *„Mély szakadék"*; akkor támadt, mikor Jézus Krisztus a kereszten meghalt; v. ö. *Máté Ev.* XXVII. 51.; *Pokol*, XII. 31—45. XXI. 112. s köv.

Mint seregék, zimankós tél-időben
tömött csoportba gyűlve hánytorognak,
úgy kovályogtak itt a kárhozottak.
Az orkán hol le, hol föl hajtja őket:
nincsen reményük, nem hogy pihenésre,
de arra se, hogy enyhül szenvedésük.
És, mint a darvak, széles, hosszú sorban
bús krúgatással szállnak a magasban,
úgy tölték be a léget jajgatással
a forgószéltől hajtott lelkek árnyi.
És ekkor én: „Mi nép ez, mester, itten,
kit e sötét szél űzve-hajtva büntet?"
„Az első, kinek nevét tudni vágyol,
felelt a mester, aki legelül jár,
a császárnője volt, sok-nyelvű népnek.
De úgy urrá lett rajta bujasága,
hogy törvényt hozott, mely szerint akárki
mi kényének csak tetszett, azt tehette,
s így vélte tisztázni önélte szennyét.
Ez Semiramis, Ninusz felesége
s utódja; most a szultán bírja földjét.
A másik öngyilkos lett szerelemből,
és Sicheus hamvához hűtelen lett.
Az meg amott a buja Cleopátra."

40. . . . *„Seregék" . . .*; tájszólás szerinti többese a seregélynek.

54. . . . *„A császárnője volt"*; Semiramis, buja és kegyetlen asszony, aki, hogy a saját paráznasága szemet ne szúrjon, népét és udvarát is erkölcstelen életre kényszerítette, tűrte a vérfertőzést s hozta azt a törvényt, mely szerint *„quod cuique libitum esset, licitum fieret"*, amit Dante az 57-ik sorban fejez ki.

60. . . . *„A szultán"*; a babiloni szultán Egyptomban.

61. . . . *„A másik"*; ez Dido, aki esküvel fogadta, hogy örökre hű marad megholt férjéhez, Sicheushoz, de aztán belé szeretett Aeneasba s mikor ez elhagyta, öngyilkos lett; v. ö. *Verg. Aen.* I. és IV. Ének.

63. . . . *„Cleopatra"*; Egyptom híres királynője, előbb Julius Caesar, majd Antonius szeretője, aki viperákkal maratta magát agyon.

64. Láttam Helénát, aki annyi vésznek
volt okozója és a nagy Achillest,
kit végre is a szerelem legyőzött.
67. Ott láttam Párist, Tristánt, sok ezer más
lélekkel, kit megmutatott a Mester
s akiket mind buja szerelmük ölt meg.
70. Hogy mind elmondta Mesterem az ó-kor
lovagjait és hölgyeit, a részvét
úgy meggyötört, hogy szinte összerogytam.
73. „Költő — kiáltám — oly nagyon szeretnék
beszélni ama két szép szenvedővel,
kiket a szél pehelyként hömpölyögtet."
76. „Vigyázz — felelt — ha egész közel érnek,
és kérd őket szerelmük szent nevében,
mely hajtja őket; akkor ide jönnek."
79. S amint libegve jöttek a viharban,
rájuk kiáltók: „Szálljatok le, kérlek,
szerelmes lelkek, hogyha tiltva nincsen!"
82. Mint két galamb, kit hajt szerelmi vágya,
fészkére száll, a szárnyait kitárva:
úgy ezek is, sarkalva ösztönüktől
85. Dido csoportjából legott kiváltak
s felénk repültek a bús légen által,
oly megható volt esdeklő beszédem.
88. „Oh, kedves, jóságos és drága lélek,
ki látogatsz, kutatsz e bősz viharban:

64. . . . *„Helena"*; Menelaus neje, kit Páris megszöktetett s „annyi vésznek" — Trója pusztulásának — okozója lett.

65. . . . *„A nagy Achilles"*; végezetül maga is szerelmes lett Polyxenába. (V. ö. *Pokol*, XXX. 17.) s akkor ölték meg, mikor nászát ülte vele; v. ö. *Verg. Aen.* VI.

67. . . . *„Tristánt"*: ez a „Kerek asztal" lovagja és Izolda szeretője volt; Izolda férje, Márkus, cornwallisi király ölte meg.

85. . . . *„Dido csoportjából"*; a kárhozottak két csapatban kóválygottak a viharban, az egyik Cleopatra, a másik Dido csoportja volt.

mi, kik megfestők vérrel a világot,
ha kedvelne a mindenség királya,
a lelked üdveért bizony imádnók,
mert szánakozol nagy nehéz bajunkon.
Amit kivánsz meghallani s beszélni,
mi hallgatjuk s beszéljük is te véled
mihelyt a szél, mint mostan is, alábbhagy,
A város, hol születtem, arra fekszik,
hol szőke Pó vize tengerbe ömlik,
hogy társaival végre megpihenjen.
A szerelem, mely a gyöngéd szivekben
hamar fogan, ezt külsőmhöz csatolta,
mit, most is fáj, hogyan gyaláztak össze.
A szerelem, mely a viszon-szerelmet
kikényszeríti, úgy megszállt iránta,

90. . . . *„Megfestők vérrel a világot"*; célzás arra, hogy megölték őket.

91. . . . *„A mindenség királya"*; ha Isten előtt kedves lenne az imájuk. De nem az, mert kárhozott lelkek.

97 . . . *„A város"*; Ravenna, mely Dante korában csak 3 kilométernyire volt a tengertől s a város mellett a Padoreno, a város falai közt a Padenna (mind a kettő a Pó mellékfolyója) folyt, míg kissé távolabb a Pó főága szakadt a tengerbe.

101. . . . *„Külsőmhöz stb."*; Francesca da Rimini beszéli el a történetét; Guido Minore da Polenta leánya volt, aki 1310-ben halt meg. Francesca születésének éve ismeretlen; 1275 táján férjhez ment Gianciotto Malatestához, aki Rimini ura volt, a krónika szerint vitéz lovag, de rút arcú és sánta. E házasságból egy leány gyermek, Concordia született. Mondják, hogy Francescát tévedésbe ejtették s ő azt hitte, hogy Paolo Malatesta neje lesz, míg az esküvön kiderült, hogy Guido a férje. Ez nem igen valószínű, mert Paolo már 1269-ben nőül vette Orsabile Beatricét, akitől két gyermeke, Uberto és Margherita is született. Francesca nagynénje volt annak a Guido Novello da Polentának, akinek kastélyában Dante élete utolsó éveit töltötte.

102. . . . *„Gyaláztak össze"*; mikor a megcsalt férj tetten érte a házasságtörőket, ugyanazon karddal és egyszerre szúrta keresztül mind a kettőt, úgy hogy nem volt idejük a megbánásra, töredelemre s halálos bűnben halván meg, így kerültek a pokolba.

hogy — láthatod — még most se hagy nyugodnom.
A szerelem döntött közös halálba
Kain várja azt, ki életünk kioltá."
Így szólt a válasz. S meghallván a lelkek
balvégzetét, a fejemet lehajtám,
és búsan álltam ottan, elmerengve,
amíg a Mester kérdezé: „Mi bánt most?"
S én így feleltem: „Ah mily szenvedélyek,
mily édes vágyak, szárnyaló remények
sodorták őket eme szörnyű helyre!"
És hozzájuk fordúlva, így beszéltem:
„Francesca, látod, sírok bánatomban
s balsorsodon kesergek. Ámde mondd meg:
Az édes sóhajok tavasz-korában,
hogyan jutottatok a vallomásig
s hogy sejtettétek meg egymás szerelmét?"
És ő viszont: „Nincs fájdalom kínossabb,
mint visszasírni a boldog időket,
ha szenvedünk; a Mestered tanum rá.
Ám, ha szerelmünk első sarjadását
ismerni vágyol, elmondom, de közbe
meg-megeresztem könnyeim folyását.
Olvastuk egyszer, puszta kedvtelésből,
hogy ejté meg szerelme Lancilottot:
magunk valánk és gyanú sem esett ránk.

107. . . . *„Kain várja": a testvérgyilkosok pokla;* mert Guido a tulajdon öcscsét, Paolót is meggyilkolta Francescával együtt. Ez a Paolo 1250 táján született és szép férfi volt, de inkább elpuhult és asszonyos.

128. . . . *Lancilotto;* „a Kerek asztal" regényeinek egyik főhőse, aki Arthur király feleségét elcsábította; illetőleg Galahád (olaszosan Galeotto) addig izgatta Guinevra királynét, míg ez maga csókolta meg először Lancelotot.

129—134. . . . *„Egy pont"*; mikor odaértek, ahol Guinevra, Galahád unszolására, „megfogá Lancelot állát s csak a Galahád láttára hosszan megcsókolá": őket is elragadta szenvedélyük s

Míg olvasánk, egymásra nézve gyakran,
hol lángra gyúlt, hol elsápadt az arcunk:
de mégis egy pont volt, amely megejtett.
Olvasva azt a vágyteli mosolygást,
mely az imádott ajkat csókra kérte,
ez, aki vélem egybeforrt örökre,
az ajkamat remegve csókolá meg.
Így lőn a könyv s ki írta Galeottónk.
Egy sort se olvasánk tovább azon nap."
Míg egyik lélek ezt így elbeszélte,
a másik sírt, hogy én a szánalomtól,
halálra váltan menten elaléltam
s mint élettelen test, a földre rogytam.

az nap nem olvastak tovább, mert természetesen, saját szerelmük teljesen elfoglalta őket.

137. . . . *„Így lőn a könyv"* . . . A könyv és illetőleg, aki írta, ugyanolyan bűnszerző és alkalom-csináló volt, Paolo és Francesca között, mint aminő Galahad volt Guinevra királyné és Lancelot közt.

140. . . . *„A másik sírt"*; Francesca beszéli el a történetet, gyöngédségében mintegy magára akarván venni a bűnt, hogy kímélje kedvesét. A másik — Paolo — ezalatt sírt, mivelhogy: „nincs fájdalom kínosabb" . . .

141 – 142. A szánalom úgy lesujtja Dantét, hogy összeroskad. Szép jele Dante hálájának a házasságtörés ezen idealizálása; így akart megfizetni azért a védelemért és vendéglátásért, amelyben a Polenták és Malatesták részesítették őt számüzetése alatt.

HATODIK ÉNEK.

HARMADIK KÖR. — A NAGYBÉLÜEK.

CERBERUS. — CIACCO ÉS A JÓSLATA.

Hogy visszatért eszem, mely elhagyott volt,
midőn e két rokont úgy megsirattam,
hogy szánalmam nagy ájulásba ejtett, —
köröskörül új kínokat találtam
s új szenvedőket láttam jobbra-balra,
bár merre néztem, léptem és mozogtam.
Az ólmos, átkozott, hideg esőnek,
mely egyre húll, egyforma paskolással:
ez harmadik köre s én abba értem.
Ökölnyi jég, a szennyes hó levével
zuhogva záporoz az éjsötétben,
hogy büdös lesz a föld, amely beissza.
Kegyetlen Cerberus, a szörny vadállat,
hármas torokkal, eb-módra ugatja
a lelkeket, kik elmerültek itten.

4–12. A torkosok, nagybélüek köre. Az örökös eső, mely paskolja őket, föláztatja a földet s ebben a pocsolyában disznók módjára fetrengenek a falánkok. Az allegória nagyon találó.

13. . . . „*Kegyetlen Cerberus*“; háromfejű kutya, mely Echidna és Typho szerelméből sarjadt, az ókori mithológia szerint az alvilág őre; v. ö. *Hesiodus Theogonia; Verg. Aeneis* VI. 417.; *Ovidius, Metam.* IV. 449.

15. . . . „*Elmerültek*“; t. i. a pocsolyában.

16. Gyulladt szeme, szakálla durva, mocskos,
pocakja nagy, a lába karmos, evvel
kínozza-nyúzza itt a szenvedőket;
19. kik az eső miatt vonítanak mind,
és testük egy felét a mással óva
forognak szüntelen, a nyomorúltak.
22. Hogy megpillantott Cerberus, a féreg,
kitátva száját, fogával vicsorgott
s dühben vonaglott minden porcikája.
25. De vezetőm földet szedett marokra
s két kézzel szórta-hányta a vadállat
nagy, öblös torkába, mit az kitátott.
28. Mint a kutya, ha ugat a falatra
és elcsitúl, ha rágja már a koncot,
mert kapzsisága csakis erre vágyott:
31. úgy szelidült meg a három pofájú
vad Cerberus, kit, hogy ne halljanak már,
inkább lennének süketek a lelkek.
34. Ott jártunk a lelkek fölött, kiket már
letört a jégeső és lábainkkal
a testnek látszó árnyakon tapostunk.
37. Földön hevert mindannyi, mozdulatlan,
kivéve egyet, mely fölült azonnal,
hogy meglátott bennünket arra menni.
40. „Oh, te, ki járod a gyehenna-poklot,
ismerj meg engem — szólt — ha tudsz; hiszen te
előbb születtél, mint én sírba szálltam."

16. . . . *„Gyulladt szeme"*; a túlságos italtól, stb.; igazi tipusa a mohó és falánk nagybélünek, kinek a hasa az istene

20. . . *„Testük egy felét"*; folyton forognak s mindig testüknek más és más oldalát fordítják a jégeső felé, hogy így óvják a többit.

33. . . . *„Inkább lennének süketek"*; azt se bánnák, ha megsiketülnének, csak ne hallanák örökké a rémes ugatást.

34. . . . *„A lelkek fölött"*; melyek a pocsolyában fetrengtek.

42. . . . *„Előbb születtél"*; Dante 1265-ben született, Ciacco pedig, állítólag, 1286-ban halt meg.

43. És én: „Talán a kín, mely elsanyargat
torzítja úgy vonásidat, hogy arcod'
úgy rémlik, sohse láttam életemben.
46. De mondd, ki vagy, hogy a kín e tanyáján
gyötrődöl ily rút, szörnyű büntetésben,
melynél nagyobb ha van, — de undokabb nincs."
49. Amire ő: „Szülőhazád, amely már
nyakig uszik irigység tengerében,
volt szép tanyája boldog életemnek.
52. Ciaccónak hívtatok, míg éltem, engem
s mint látod, torkosságom bűne döntött
a helyre, hol a zápor holtra paskol;
55. s én, kárhozott, nem egymagam nyomorgok,
hasonló kínba' nyögnek itt ezek mind
hason bűnért." Nem mondott mást, csak ennyit.
58. Feleltem én: „Ciacco, úgy fáj a sorsod,
hogy végzeteden szinte sírni tudnék.
De mondd meg, ha tudod, mi végre jutnak
61. pártos hazánk viszálykodó lakói;
van-é igaz közöttük: s mondd el azt is,
mért dúl közöttük ily veszett irigység?
64. Amire ő: „Dühöngő szenvedélylyel
majd egymás vérét ontják s a Fehérek

49. . . . *„Szülőhazád"*; vagyis Firenze, mert Dante ott született.

52. . . . *Ciacco* ismert nagyevő volt Firenzében; *Boccaccio* kommentárja szerint kellemes modorú, udvarias, elmés ember, akinek csak az a hibája volt, hogy nagyon szerette a jó konyhát; mindig a tehetősek és gazdagok kegyeit hajhászta, akik szívesen meg is hívták lakomáikra; de Ciacco akkor is elment, ha meghívni elfelejtették. *Ciacco* egyébként disznót jelent s lehet, hogy ez csak gúnyneve volt a kárhozottnak.

59. . . . *„Sírni tudnék"*; Dante itt még nagyon lágyszívű; később hozzászokik a kínok látásához s nem ily könnyen esik meg a szíve.

65. . . . *„Fehérek"* és *„Feketék"*. Amit Ciacco itt jóslatként elmond, Dante azt már régen megérte, amikor ezt az Éneket

a Feketéket bosszúból elűzik.
De három év után e párt bukik meg
s fölülkerül a másik s az segíti,
ki bujkál most s köntörfalaz titokban.
A Feketék dühöngő dölyfe nyomja
az eltiport Fehéreket sokáig
s nem használ jajszavuk, agyarkodásuk.
Van két igaz, de nem hallgatja senki;
három veszélyes szikra: dölyf, irigység
s fukarság, minden szívet lángra gyujtott."
Siralmas jóslatát így végezé be.

írta; de mivel úgy tünteti föl, hogy 1300-ban járt a pokolban, ezeket az eseményeket jóslatnak veszi. A Fehérek pártjának a Cerchi-család, a Feketék pártjának a Donati-család volt a feje. *„Egymás vérét ontják"*: 1300 május 1-ének estéjén történt, a Szent-Háromság terén tartott bál alkalmával, amikor a Fehérek és Feketék csupa hányavetiségből összekaptak s véres verekedést rögtönöztek. Ennek következménye lett a Feketék számüzetése a városból, akikkel együtt a Fehérek vezetőinek is távozniuk kellett ugyan, de ezek visszatértek s lassanként egészen kezükbe kerítették a politikai főhatalmat Firenzében.

67. . . . *„Három év után"*; nem egészen három évig tartott a Fehérek uralkodása Firenzében, mert a Feketék már 1302 elején túlsúlyra jutottak s kiűzték a városból a Fehéreket, köztük Dantét is, akinek számüzetése, hányt-vetett élete ettől fogva kezdődik.

69. . . . *„Ki bujkál most"*; VIII. Bonifác pápa, aki titokban a Fehérekkel is, Feketékkel is paktált, alkudozott s végre is, Valois Károly segítségében bizakodva, illetőleg tőle támogatva, nyiltan a Feketék pártjára állt s békeszerzőként Firenzébe küldvén Valois Károlyt, általa számüzette a városból a Fehéreket 1302 április havában.

73. . . . *„Van két igaz"*; hogy kik azok, Dante nem mondja meg. Lehet, hogy az egyikben magára céloz: de ez csak föltevés, mert hisz ő nem volt Firenzében, Ciaccótól pedig egyenesen azt kérdi, hogy „a város lakói között" van-e igaz? Mondják, hogy az egyik igaz Guido Cavalcanti. (V. ö. *Pokol*, XI. 63.; *Purgat*, XI. 99). a másik Dino Compagni volt; ez az utóbbi jeles történetíró, aki pártatlanul írta meg Firenze e korbeli belső villongásainak történetét.

De én kértem tovább: „Ne hagyjad abba,
tekints tovább előre a jövőbe.
A derék Tegghiajo s Farinata
és Mosca meg Arrigo s Rusticucci
s a többiek, kik a közjóra vágytak:
szólj, merre vannak, minő lett a sorsuk;
hogy üdvözülve mennyekbe jutottak,
vagy kínok gyötrik őket mély pokolban?"
És ő felelt: „A poklok fenekére
jutottak mind, más bűnöknek miatta;
ha lejebb szállsz, mind megtalálod őket.
De ha fölérsz a földi szép világba,
másoknak is juttass eszébe, kérlek;
ne kérdj tovább, mert többet nem beszélek."
Elfordúlt ekkor két szeme fehére
s úgy bandsított rám; majd fejét lehajtá
s a többi mellé arccal sárba hullott.
A Mester így szólt: „Ez most föl nem ébred,
amíg az angyal nem harsog fülébe;
ha jön ítélni Örök Ellenségük,
bús sírját majd akkor mind megtalálja,
felölti régi testét és alakját
s meghallja, mi örökké zúg fülébe."

79. . . . *Farinata degli Uberti* az eretnekek poklában szenved: *Pokol* X. 32. s köv. — *Tegghiajo Aldobrandi* a szodomiták körébe jutott: *Pokol* XVI. 41. s köv.

80. . . . *Mosca de' Lamberti* a viszálykodást szítók közt van a kilencedik bolgiában: *Pokol*, XXVIII. 166. — *Arrigo Fifanti*, akiről, úgy látszik, elfeledkezett Dante, mert később nem találkozunk vele, Buondelmonte (fehérpárti) egyik gyilkosa volt: v. ö. *Villani*, V. 38. — *Rusticucci Jacopo* szintén a szodomiták közt sinylődik: *Pokol*, XVI. 44.

95. . . „*Amíg az angyal*"; a végítélet harsonáját érti.

96. . . . „*Örök Ellenségük*"; a kárhozottak Örök Ellensége maga az Isten.

99. . . . „*Örökké zúg fülébe*"; a végítélet, mely örök kárhozatba sújtja őket.

Így mentünk át, szép lassan lépegetve,
a zápor s mocskos lelkek sár-tanyáján,
a túlvilági életről csevegve.
Azt kérdém: „Mester, a nagy végítélet
e gyötrelmeket változtatja-é majd:
növeli, csökkenti, vagy így maradnak?"
Amire ő: „Bölcsészeted tanítja,
hogy a gyönyört s kint annál jobban érzi
a lény maga, minél tökéletessebb.
S bár ez a kárhozott nép sohasem lesz
tökéletes, azért a kínja mégis
nagyobb lesz, mert a teste-lelke sínyli."
Az útat körbe járva megkerültük,
többet beszélve, mint elmondtam itten;
s odáig érve, hol az út lehajlik,
s nagy ellenségünket találtuk ottan.

106. . . . *„Bölcsészeted"*; az Aristoteles filozófiája, melynek ez valóban egyik tétele.

111 . . . *„Teste-lelke"*; most csak a kárhozottak lelke szenved, de föltámadás után, ha meglesz a testük is, az is gyötrődni fog, így tehát kétszeres lesz a szenvedésük.

115. . . . *„Nagy ellenségünket"*; ez Plutón, akiről a következő énekben lesz szó. Az ókori mitológia szerint a gazdagság istene, Jázon és Ceres fia.

HETEDIK ÉNEK.

NEGYEDIK KÖR. — FÖSVÉNYEK ÉS PAZARLÓK.

PLUTÓN. — A FÖSVÉNYEK ÉS PAZARLÓK BÜNTETÉSE. — A SZERENCSE.

ÖTÖDIK KÖR. — AZ INDULATOSAK.

„Papé Satan, papé Satan aleppe“,
sikoltozott Plutón, rekedt fahangon;
de nyájas Bölcsem, ki előtt titok nincs,
biztatva szólt: „A félelem ne bántson,
mert bármily nagy hatalma van, nem árthat
s nem gátolhatja meg, hogy itt leszálljunk“.
S rászólt legott a dühtől pukkadóra:
„Te veszett farkas, fojtsd a szót magadba,
hogy májadat belül emésszе mérged.
Van rá okunk, a mélybe hogy leszálljunk:

1. . . . *„Papé Satan“* . . . Plutón, mikor meglátta Dantét, dühében rikácsolni kezdett s ezt az értelmetlen verset hörögte, aminthogy dühös embereken gyakran megesik, hogy értelem nélkül való állati hangokat hallatnak. A kommentátorok tömérdek időt, fáradságot és papirost pazaroltak ezen vers értelmének megfejtésére, de minden próbálkozás meddő maradt s el kell fogadni azt a valószínű föltevést, hogy Dante semmit se akart mondatni Plutónnal ebben a sorban.

fönt akarják, hol Mihály megbosszúlta
a dölyfös angyalok rút zendülését."
Mint erős széltől duzzadó vitorlák
petyhüdten esnek, ha letört az árbóc:
e fene-farkas is úgy összelottyadt.
Leszálltunk így a negyedik üregbe,
lejebb hatolva poklok fenekére,
mely egész világ kínjait bezárja.
Hajh, égi szent igazság! ennyi kínzást,
amennyit láttam, ki halmoz rakásra
s miért ily szörnyű bűnünk büntetése?!
Mint Charybdisnek vad hullámverése,
mit megtör az a hab, melyikre zúdúl,
úgy zajlik, forrong itt a nép, tolongva.
Több lelket láttam itt, mint bárhol eddig
s mindannyija keserves jajgatással
sziklákat tolt a mellével magasra.
Egymásba botlottak s egymást kerülve,
hátat fordítva, szidták kölcsönösen:
„Mit tékozolsz?" és: „Te minek kuporgatsz?"
A gyászos körben úntalan keringtek,
mindenfelől, egymással szembe mindig,

11. . . . *„Hol Mihály megbosszúlta"*; célzás Lucifer és a dölyfös angyalok lázadására, melyet Mihály arkangyal vezetésével a hű angyalok serege vert le.

25 . . . *„Több lelket"* . . . Hogy a kárhozottak gyötrelmeit fokozza, Dante mindegyre jobban összezsúfolja a lelkeket, hogy ne is mozoghassanak egymástól és ne csak az égtől rájuk mért gyötrelem emésszе őket, hanem egymást is bántalmazzák, ha egyik a másikat gátolja büntetése végrehajtásában.

27. . . . *„Sziklákat tolt"* . . . A sysyphusi kín mása, hogy sziklákat tolnak a hegyre s fölérve a szikla legördül, mire ismét elülről kell kezdeniük.

28 . . . *„Egymást kerülve"* . . . Két csapat: a tékozlók és fukarok, akik egymással szemben két vonalban keringenek szüntelen, de a középen, ahol a hegy tetőzik, egymásba ütődnek, összevesznek (lökdösik, szidalmazzák egymást) és megint visszafordulnak, hogy ismét fölhengerítsék a legördült sziklát.

kaján szitokkal egy a mást gúnyolva.
És mind, mihelyt elért köre feléhez,
ott szembe fordúlt s visszatért legottan.
De én, nem tudva még, ezek kik itten,
megkérdezém: „Vezér, m.féle nép ez?
Talán csak nem mindannyian barátok
e tonzurások itt, baloldalunkon?“
Felelt a mester: „Mind félcédulás volt,
ameddig élt; mértéket egy se tartott
az adományban és takargatásban.
Nagyon megértheted dühös szavukból,
amint találkoznak a célhoz érve,
hol ellentett bűnük széthajtja őket.
Papok valának, azért tonzurások,
bibornokok és pápák, kik gyakorta
a legrútabb fukarságban leledznek“.
Én erre: „Mester, mért hogy nem találok
közöttük olyat, akiről tudom, hogy
míg élt, ily ocsmány vétek szennyezé be?“
És ő viszont: „Megtévesztett a látszat;
rút éltük mocska úgy befente őket,
hogy senki könnyen rájuk már nem ismer.
Örök civódás, küzködés a sorsuk,
míg föltámadnak: egy részük lenyirva,
a fösvények pedig csukott marokkal.
Azért veszejték el a szép világot,
mert rosszúl adtak s vettek; most civódnak
s látod te is, mily szörnyű végre juttak.

39. . . . „*Tonzurások*“, aki az egyházi-rend szentségét fölveszi, annak feje bubján kiborotválják a hajat; ez a tonzura. . . . „*Baloldalunkon*“: azon a félen voltak a fukarok, jobbról pedig a tékozlók.

40. . . . „*Félcédulás*“; népies kifejezés arra, hogy nem ép észjárású.

56. . . . „*Lenyirva*“; célzás arra az olasz közmondásra: „*dissipato sino a' capegli*“ = tékozló a haja tövéig.

57. . . . „*Csukott marokkal*“; fösvényen, ahogy meghaltak.

61. E példa int, fiam, hogy mennyit érnek
a vak Szerencse kincsei, melyeknek
birásaért sanyargva küzd az ember.
64. Mert a világ töméntelen aranyja,
mit e kifáradt lelkek birtak egykor,
nem adhat itt csak egynek is nyugalmat".
67. „Mester, feleltem, kérlek, mondd meg azt is,
ez a Szerencse, melyről szólsz, mi légyen,
hogy minden kincset így markába' tarthat?"
70. És ő viszont felelt: „Mily balgatag vagy,
s hogy rontja elmédet a lelki vakság!
De most figyelj, hogy jól megérts beszédem.
73. Az, kinek mindent túlér bölcsessége,
teremté az eget s vezért beléje,
hogy mindenütt egyenlőn hintse fényét:
76. hasonlóképpen a világi fényt is,
dicsőséget, vagyont, hírt, földi kincset,
egy főintéző Sáfárnőre bízta,
79. hogy hiú kincseit fölváltva sorba
más népek s nemzedékek közt kiossza
és ne állhassa útját ember-elme.
82. Így szabad egyik nemzet, rab a másik,
sorsát, ahogy kiszabta a Szerencse,
mely rejtve lappang, mint fűben a kigyó.
85. Ezt ember-észszel nem lehet legyőzni,
ő tervez, végrehajt, mindent elintéz
s úr országában, mint a többi isten.
88. Szünetlen változik, sohsem pihen meg,

73. . . . *„Kinek mindent túlér bölcsessége"*; vagyis Isten.
74. . . . *„Vezért"*; a Napot, mely egyformán szórja fényét jóra, rosszra

78. . . . *„Főintéző Sáfárnő* = a Szerencse.

81. . . . *„Ne állhassa útját"*; hogy az emberi ész ne tehessen ellene semmit, illetőleg, hogy a szerencse emberi észtől, iparkodástól és érdemtől teljesen függetlenül boldogíthassa akár az érdemetleneket is.

a szükség hajtja folyton új cserére,
ezért oly csélcsap, hűtelen a jó sors.
Ezért feszítik annyian keresztre,
holott pedig dicsérni illenék őt
azoknak épp, akik dohogva szidják.
De ő oly boldog, mind ezt meg se hallja
és vígan él a többi ős-erőkkel,
elégedetten forgatván korongját.
Most szálljunk le még rettentőbb kínokhoz;
lemennek már a csillagok, melyekkel
elindulánk; soká nem állhatunk itt".
Átvágtunk a körön s hogy partra érjünk,
forráson gázolánk át, mely buzogva
ontotta habjait a mély patakba.
A víz sötétbe játszó vérpiros volt:
s mi a sötét folyónak partja mentén
szűk, nyaktörő úton ereszkedénk le.
E gyászos forrásból, ahol leomlik
a zordon sziklák sivatag tövéhez,
a Styxnek undok ingoványa támad.
S amint a parton bámészan megálltam,
düh-torzította lelkek nagy csapatját
iszappal födve láttam a mocsárban.
Nem csak ökölle verte egy a mást itt,

91—93. . . . *A Szerencse* nem érdemli meg, hogy szidják, mert a kincsek voltaképpen nem az övéi, ő csak szórja őket s nem nézi kikre hullanak, akit a véletlen éppen közelébe sodort, arra hull az áldás.

98. . . . „*A csillagok*" . . . V. ö *Pokol*, I. 136. és II. 1. Hat óra telt el, amióta elindultak, vagyis elmúlt az éjszaka fele s most kezdődik az utazás második napja.

99. . . . „*Sokáig*"; a Pokolban csak egy éjszakát időzhetnek, mint Aeneas.

101. . . . „*A forráson*"; úgy ennek, mint a többi pokolbeli forrásoknak eredetére nézve v. ö. *Pokol*, XIV. 112—138.

108 . . . „*A Styx*" v. ö. *Verg. Aen* VI. 323. s köv. Ebben etrengenek az indulatosak.

de fejjel, lábbal, mellel, sőt fogakkal
izenként tépték egymást vak dühükben.
„Nézd meg fiam, így oktatott a Mester,
ezek azok, kiket a düh legyőzött.
S győződj meg arról is, hogy lent a vízben
tömérdek lélek nyög és sóhajától
a gyászfolyó vize fölbugyborékol,
amint jól láthatod, bármerre nézel.
Iszapba fojtva nyögnek: „A világban
mogorvák voltunk, bár az ég derült volt,
mert lelkünk nyavalyája mérgezett meg:
most itt kesergünk a szurok-iszapban.“
Torkukból ez a dal csak bugyborékol,
mert tiszta hang, vagy szó nem jön belőle“.
Az undok, nagy mocsárt itt megkerültük
és sziklás, rögös partján körbe járva
bámultuk a rút iszap-faldosókat:
míg végre egy torony tövéhez értünk.

NYOLCADIK ÉNEK.

ÖTÖDIK KÖR. — AZ INDULATOSAK.

PHLEGIAS. — FILIPPO ARGENTI. — DIS VÁROSA. — AZ ÖRDÖGÖK ELLENSZEGÜLÉSE.

Folytatva mondom, hogy sokkal korábban,
mint a magas torony lábához értünk,
megpillantottuk messziről a csúcsát,
mert hirtelen két kis láng gyúlt ki rajta
s egy harmadik oly távolról felelt rá,
hogy gyönge szemünk szinte meg se látta.
Megkérdezém, ki mindent tud, a Mestert,
hogy: „Mit jelent ez? S ugyan mit felel rá
a másik láng? S ki gyujtja ezt is, azt is?“
Ő így felelt: „A zavaros mocsárban
látnád te is, mi készül, ha a tájat
a köd szemed elől el nem takarná.“
Tollas nyilat még ijj-húr nem repített
süvöltve gyorsabban a légen által,
mint ezen közben egy kis csónakocska

4. . . . *„Két kis láng“*; jeladás, mellyel a város lakói tudatták a Pokol többi részeivel, hogy egy *eleven lélek* szállt alá az alvilágba.

5. . . . *„Egy harmadik“*; távulról feleltek a jelre, hogy megértették.

13—22. A jeladásra nyílsebesen elindul *Flegiász*, a révész, hogy megnézze a jövevényeket s mindjárt rá is rivall Dantére

16. repült felénk, evezve a habokban;
csak egy hajós ült benne s ezt kiáltá:
„Most itt vagy hát, te isten-verte lélek!“
19. „Flegjász, Flegjász, intette őt a Mester,
hiába kiabálsz itt most az egyszer:
csak át kell vinned ezt, máshoz közöd nincs“.
22. Mint az, ki hirtelen csalást födöz föl,
mit véle űztek és haragra lobban,
úgy állt ott Flegjász, elnyomott dühében.
25. Most hát a sajkába beült a Mester,
de mélyebben ez csak akkor merült meg,
midőn melléje magam is beültem.
28. S mihelyt Vezérem s én is benne ültünk,
repült a holt vizen az ócska bárka,
mélyebben szántva, mint máskor szokott volt.
31. S amíg hajónk futott a holt habokban,
egy sárfödött alak fölállt előttem,
mondván: „Ki vagy, hogy jösz időd előtte?“
34. És én: „Ha jöttem, se maradok itten.
De te ki vagy, te mocskos?“ „Láthatod, hogy
kegyetlen sorsomon sírok“, felelte.
37. Amire én: „Itt hagylak s átkozott légy,
soha ne telj be gyásszal, jajgatással;
megismerlek, noha merő piszok vagy!“

(18. vers), de Vergilius azonnal leinti, hogy Dantéhez semmi köze, mert nincs hatalma rajta, csak át kell őt vinnie a mocsáron. Flegjász mithológiai alak; megdühödve Apollóra, aki megbecstelenítette Coronis nevű leányát (Aesculapius anyját), fölgyujtotta a delphosi templomot, mely porig égett. Ő az ötödik kör révésze, kapusa és őre s ő szállítja át a mocsáron a Dis városába küldött lelkeket.

26. . . . *„Mélyebben“;* mivel a lelkeknek súlyuk nincsen, meg se merül a csónak a vizben; Danténak testi súlya azonban lenyomja, úgy, hogy *„az ócska bárka mélyebben szántott, mint szokott volt“* (29—30. v.).

33 . . . *„Időd előtte“;* azaz még életedben, tehát előbb mint halálod következtében ide juthatnál.

40. A bárkát most két kézzel megragadta,
de Mesterem legottan mellbe lökte
s: „Ebtársaidhoz vissza!“ szólt keményen.
43. Majd, nyakamat karjával átölelve,
csókolta arcom, mondván: „Büszke lélek,
áldott, kinek méhében megfogantál!
46. Ez dölyfös ember volt a földi létben,
emlékét nem dicséri semmi se jó se
ezért olyan vad, mérges itt az árnya.
49. Hányat tisztelnek ott fönt nagy királynak,
kik itt, disznóként, sárban henteregnek,
s a síron túl is él gaz éltük átka!“
52. „Nagyon szeretném — szóltam — látni, Mester,
lebukni azt a gazfickót a sárba,
még mielőtt a tulsó partra érünk“.
55. S ő így felelt: „Jóformán meg se látod
a tulsó partot s már betelt e vágyad;
úgy illik, hogy ez örömet megérjed“.
58. Kevéssel aztán láttam, hogy a mocskost
a sok iszapfaló hogy' helybe hagyta:
mért Istent most is áldom és dicsérem.
61. „Argenti, hajrá!“ mind ezt ordította,
s a fiorenzai garázda lélek
öntestét marta, tépte vak dühében.
64. Ott hagytuk; róla többet nem beszélek.
De most nagy jajgatás ütött fülembe,
hogy szem-meresztve néztem arra rögtön.
67. S a Mester így szólt: „Most már nem sokára
Dis városához érünk; ott a város

46. . . . *„Dölyfös ember volt“;* Filippo Argenti de' Cavicciuoli gazdag és előkelő származású firenzei lovag, de mértéktelenül gőgös, durva, indulatos ember (v. ö. *Boccaccio*, Decamorene, IX 10) aki minden csekélységért összetüzött bárkivel. A lovát gyakran ezüsttel patkoltatta; innen a neve: ezüst = argento.

68. *Dis városa* a Pokol alsó része; *Dis*, vagy *Lucifer* uralkodik a kinok birodalmán. V ö. *Pokol* XI. 65.; XII 39.; XXXIV. 20.

zsufolva kárhozottak tömegével".
És én feleltem: „Mester, látom is már
mint tornyosulnak bástyái a völgyben,
izzó-fehéren, mintha tűzben égne".
Amire ő: „Azért izzó-fehérek,
mert, ahogy látod, itt e mély pokolban
a kárhozat tüze lobog örökké".
E közben a mély árkokig elértünk,
melyek, mint várt, e gyászhelyet övezték:
úgy látszott, a falak vasból valók mind.
Nagy kerülő után oly helyre értünk,
hol révészünk megállt és ránk kiáltott:
„Itt szálljatok ki, itt van a bejárat!"
Sok ezer angyal, kik ide lebuktak
az égből, a kapu előtt tolongott
s fortyogva zúgta: „Ki ez, aki élve
a holtak országába mer leszállni?"
Bölcs Mesterem most jellel inte nékik,
hogy titkosan óhajt velük beszélni;
kissé lecsillapult ekkor haragjuk
s így szóltak: „Jőjj magad s az menjen innen,
ki vakmerőn betört az alvilágba.
Hadd maga térjen vissza dőre útján,
ha tud; mivel te, aki lekisérted
velünk maradsz a kínok dús tanyáján".
Gondold el, olvasó, hogyan remegtem
ez átkozott beszédnek hallatára;
nem hittem, ah! hogy élve visszatérek.
„Oh, édes jó Vezérem, ki szivembe
már több, mint hétszer bátorságot öntél

82. . . . *„Kik ide lebuktak"*; Lucifer tábora, a lázadó angyalok, kiket Isten haragja a pokolra sujtott.

98 . . . *„Már több, mint hétszer;* voltaképpen kilencszer, ha jól számítjuk: *Pokol* I 91 s köv.; II. 130.; III. 94.; IV. 16. s köv.; V. 21.; VI. 22.; VII 8.; VIII. 19 és 41. A „hetes" számot, mint bibliai (zsidó) számot használja Dante.

kimentve minden vészből, mely körülvett:
ne hagyj el — kértem — most, így összetörve!
S hahogy tilos az út tovább: könyörgöm,
siessünk vissza gyorsan, merre jöttünk".
De a Vezér, ki eddig elhozott már,
így szólt: „Ne félj, a felsőbb hatalommal,
ki engem küld, itt senki nem dacolhat.
Most várj meg itt és lankadó szivedben
a biztató reményt ne hagyd kihalni,
mert én nem hagylak itt az alvilágban".
Így elment s engem ott hagyott magamba,
az édes jó Vezér, kétségbe esve;
mert „igen" és „nem" küzködött fejemben.
Hogy velük mit beszélt, nem hallhatám meg,
de láttam, hogy nem alkusznak sokáig
s az ördögök befutnak mind a várba.
A gazfiak most a kaput becsapták
uram előtt, kit a várból kizártak
s ő tétovázva indult vissza hozzám.
Szemét lesütve szégyenkezni látszott,
föl-fölsohajtott, sértett büszkeséggel:
„Hogy ezek tiltják útamat a várba!"
S engem vigasztalt: „Az, hogy én haragszom,
ne bántson téged; végre is mi győzünk,
akárki vessen is cselt bent a várban.
Nem új dolog e hitvány hencegésük,

100. . . . *„Összetörve"*; fáradtan az úttól, segítség és vezető nélkül.
111. . . . *„Igen és nem küzködött fejemben"*; félt is, remélt is és se kétségbe esni nem akart, se bízni nem mert.
116—120. Vergilius restelkedett, hogy a város őrzői szembe mertek szállni vele s becsapták orra előtt a kapukat.
124. . . . *„Nem új dolog"*; régi hagyomány szerint az ördögök nem akarták megengedni Krisztusnak a leszállást a Pokolba, mikor kereszt-halála után a 45 Paradicsomra méltó lelket ment kiszabaditani. Krisztus ekkor betörte azt a nagy kaput, melynek homlokán Dante a végzetes föliratot olvasta s ez a kapu azóta tárva-nyitva áll és nincs rajta retesz.

már űzték egy kevésbbé titkos ajtón,
melyen azóta híre sincs a zárnak:
az ez, melyen a fölírást ma láttad.
Már jön is onnan lefelé az angyal,
ki kalauzra nem szorúl az úton
s a város kapuit nekünk kitárja".

128. . . . „*Már jön is*"; Vergilius nem látja ugyan az angyalt, de tudja, hogy jön, mert, „úgy akarják ott fönt, ahol mindent tehetnek, amit akarnak", hogy Dante akadálytalanul végig járhassa a Pokol összes köreit.

KILENCEDIK ÉNEK.

HATODIK KÖR. — AZ ERETNEKEK.

DIS VÁROS KAPUJA ELŐTT. — AZ AGGODALOM. — A HÁROM FÚRIA. — AZ ÉGI KÖVET.

Midőn Vezérem visszatérni láttam,
úgy elsápadtam a nagy félelemtől,
hogy ő nyugalmát rögtön visszanyerte.
Fülelve állt ott, mintha lesben állna,
mivel a köd miatt s a vak-sötétben
hiába nézdegélt, nem láthatott jól.
Félhalkan így szólt: „Győznünk kell a harcban;
ha csak . . . hisz ő maga igérte ezt meg . . .
Hajh, érkezését mily epedve várom!“
Jól láttam, hogy' takarta el beszéde
kezdő szavát a remény fátyolával,
így óhajtván elnyomni aggodalmam.
De mégis megfélemlített beszédje,
mert habozó szavát rosszabbnak értém,

3. . . . „*Nyugalmát rögtön visszanyerte*“ . . . Meglátván Dante ijedelmét, Vergilius nyugalmat erőszakol magára, hogy bátorítsa őt. De bosszusága és aggodalma önkéntelen kitör a következő sorokban.

14. . . . „*Rosszabbnak érzém*“ . . . Dantét nagyon megijeszti Vergilius félhalk töprengése; aggodalmában burkolt módon tudakolja Mesterétől, hogy járt-e már valaha a pokolnak ezen

mint a mily értelemben ő kimondta.
„E sötét barlang gyászos fenekére
az első körből szállt-e le olyan, kit
gyötrelme megfosztott minden reménytől?"
Ezt kérdezém s a Mester így felelt rá:
„Ritkán akad, ki megtegye közülünk
az útat, melyen téged most vezetlek.
Igaz, hogy egyszer engem is leküldött
a bősz Erikton, ki varázslatával
a lelkeket a testbe vissza hozta.
Alighogy jóformán kihűlt a testem
e városba beküldött a falon túl,
fölvinni egy lelket Judás köréből.
Ennél sötétebb, mélyebb, távolabb nincs
a mindent mozgató egektül egy se;
az útját jól tudom: nyugodt lehetsz hát.
E nagy mocsár, amelynek bűze gyilkol,
a kínok városát körül-övedzi,
hová nem juthatunk be szép szerével".
Mást is beszélt még, amit elfeledtem,
mert szememet e közben lekötötte
az izzó bástya tornya, melyen ekkor
a pokol három fúriája tünt föl;

részében s tudja-e az útat? Vergilius megérti a rejtett célzást s a következő sorokban megnyugtatja Dantét.

23. . . . *Erikton*, híres varázslónő, aki föltámasztott egy halottat, hogy ez megjósolja Sextus Pompejusnak a pharsaliai csata kimenetét. V. ö. *Lucanus*, Pharsalia VI. 508. s köv. Ez az eset 30 évvel Vergilius halála előtt történt s Dante alighanem tévedett a kronológiában, midőn föltette, hogy Erikton még élhetett Vergilius halálakor.

29. . . . „*A mindent mozgató egektől*" . . . Mindennek középpontja, kezdete és mozgatója az ég, mely a középkori kozmológia szerint a Teremtő lakása, hatalmának székhelye és forrása.

37. . . . „*Három fúria*"; a mithológiából ismert alakok, melyeknek leírása Danténél is teljesen egybevág az ókori írók rajzaival.

alakra, mozdulatra három asszony,
fejtől bokáig vértől szennyezettek;
a derekukat zöld hydrák övezték;
fürtök helyett, mint fejük koronája,
rút viperák és vad kigyók sziszegtek.
S ő, ki a kárhozat nagy-asszonyának
e szolgálóit jól ismerte régtől:
„Nézd meg, — így szólt — e bősz Erynniákat.
Gyászos Megéra az, kit jobb felől látsz,
a vad Alekto balról, jajveszékel
s Ktezifon ott áll, végzé, kettejük közt".
Körmével mind a keblét tépte, marta,
paskolta testét s oly vadúl sikongott,
hogy félve Mesterem mögé huzódtam.
„Medúza, jöjj! hogy ez kővé meredjen,"
rikolták, mérges szemmel ránk tüzelve,
„jaj, hogy Thezeuszon bosszút nem álltunk!"
„Fordulj el és az arcodat takard be,
mert hogyha Gorgon jön s meglátod őtet,
a föld szinére nem térsz vissza többé".
Így szólt a Mester s maga fordított meg

44. . . . *„Kárhozat nagy-asszonya"*; Plutón pokolbeli fejedelem felesége, Proserpina, akit Vergilius régtől ismert, mert hiszen lent járt az alvilágban,

47—49 . . . *Megéra = az ellenség*; Alektó = a lankadatlan; Ktesifon = a bosszúálló. V. ö. *Vergilius* Aeneis XII 846.; VII. 324.; VI. 555., 571.; X. 761.

53. . . . *„Meduza jöjj!"* Hívják a három Gorgon legfiatalabbját, hogy kővé változtassa Dantét; ami ha megtörténnék, Dante csakugyan soha többé vissza nem térhetne a föld színére, ahogy Vergilius mondja (58. vers); ezért is takarja el kezeivel Dante szemeit, hogy ne láthassa a rettentő fúriát.

55 . . . Kár volt, hogy Theseust el nem pusztították, mikor betört az alvilágba; akkor senki más nem mert volna lejönni ide többé. A mithológia szerint Theseus leszállt az alvilágba Pirithousszal, hogy elrabolja Proserpinát; Pirithoust fölfalta Cerberus, Theseus pedig fogoly maradt egész addig, míg Herakles ki nem szabadította. V. ö. *Verg. Aen.* VI. 393. és 617.

s nem bízva kezeimben, önkezével
födé be arcomat, hogy mit se lássak.
Oh ti, kiknek elméje tiszta, józan,
a tanulságot, mit e furcsa versek,
rejtélyes fátyla föd, vegyétek észre!
Már zúgva jött a förtelmes mocsáron
az égzengésnek rettentő dörejje,
hogy megrendült beléje mind a két part,
akárcsak akkor, hogyha szörnyű orkán
keletkezik a rekkenő melegben
s a rengetegre hirtelen lezúdul,
fákat kiszaggat, ágakat letördel:
egekbe szálló nagy porfelleget hajt
s a pásztort és csordáját megszalasztja.
Kezét levéve rólam, szólt a Mester:
„Nyisd föl szemed s nézz arra, hol a pára
legfeketébb a tajtékzó mocsáron".
Mint kígyó elől kis békák csapatja
riadtan ugrik vízbe nyakra-főre,
vagy meglapúl a földön kuporogva:
úgy láttam ott sok ezer kárhozottat
rohanva futni az elől, ki ekkor,
felénk jött száraz lábbal a mocsáron.
Baljával a sűrű ködöt gyakorta
elhajtá arcából, hogy széttekintsen
s úgy látszott, hogy egyébbel nem törődik.
Láttam legott, hogy ez az ég követje
s fordultam Mesteremhez, aki intett,

62 - 64. Költői invokáció, arra való, hogy a következő sorokra fölhívja az olvasó figyelmét.

81. . . . *„Az elől"*, t. i. az angyal elől, ki Jézus módjára száraz lábbal járt a mocsár vize fölött.

85. *„Egyébbel nem törődik"*; csak a látást és lélekzést gátló ködöt hajtotta el arca elől: a kárhozottak szenvedéseivel nem törődött. Az isteni bölcseségbe és igazságosságba vetett rendületlen hit jele.

hogy csöndben álljak s őt bókkal köszöntsem.
Hajh, hogy kilátszott megvető haragja!
A zárt kapura ütött vesszejével:
s az nyomba' megnyílt, nem gátolta senki.
„Oh, égből számüzött, rongy, söpredék nép,
kezdé, a szörnyű küszöbön megállva,
ily vakmerőségre hogy' vetemedtél?
Mért szegülsz ellen amaz akaratnak,
amelynek célja nem másítható meg
s mely annyiszor tetézte szenvedésed?
A végzetnek fejjel miért rohantok?
Gondoljatok a szörnyű Cerberusra,
kinek nyakán a szőr azért hiányzik".
Most visszafordúlt a pokol-mocsárnak,
nekünk egy szót se szólva, ámde láttam,
hogy lelkét más dolog emészti, bántja,
mint azok gondja, kik előtte állnak.
Mi meg, a szent szaván fölbátorodva,
a vár felé elindulánk legottan.
És ime, akadálytalan beléptünk;
magam pedig, nagyon kíváncsi lévén,
hogy mi lehet belül a szörnyű várban,
körültekinték, mihelyest beléptünk;
és jobbra-balra széles, tág mező nyílt,
zsufolva kínnal, rémes gyötrelemmel.

90. . . . *„Vesszejével;* a régiek efféle jogarral festették az angyalokat.

97. . . . *„Annyiszor tetézte szenvedésed";* valahányszor a bukott angyalok (ördögök) ellene szegültek az Isten akaratának, Isten mindannyiszor súlyosabb büntetéseket mért rájuk.

99 . . . *„A szörnyű Cerberusra";* Cerberus ellene akart szegülni Herakles leszállásának az alvilágba, ami pedig „végzettől" rendelt út volt; Herakles megláncolta a szörnyeteget s a nyakára kötött láncnál fogva kivonszolta a pokolból a kapu elé; ekkor horzsolódott le Cerberus nyakáról a szőr.

103. . . . *Más dolog";* hogy minél előbb visszatérhessen az égbe.

Mint Arlinál, hol a Rhone tóba árad,
vagy Póla mellett, hol Quarnaro habja
Itália határát jelzi, mossa,
a sok sír gödrössé teszi a tájat:
olyan volt itt is mindenütt a tájék,
de ez a temető, hajh! rémesebb volt.
Mert a sírok közül tűz-láng lövellt ki
s úgy izzott tőle mindenik koporsó,
hogy vas se izzik jobban a kohóban.
Födeleik kinyitva, fölemelve
s oly szörnyű hörgés hallik belsejükből,
minő csak őrült kín nyomán fakadhat.
Megkérdém: „Mester, kik e nyomorúltak,
kik sírban fekve, oly vad fájdalommal
gyötrődnek, hogy borzadva nézem őket?"
S ő így felelt: „Ez itt mind fő-eretnek,
és követőikkel kínlódnak itten;
hogy mily teltek e sírok, el se hinnéd!
Maga fajával van mind eltemetve,
s többé-kevésbbé izzók mind e sírok".
Hogy jobbra fordúlt, én utána mentem
a szörnyű kínok és magas falak közt.

113. . . . „*Arli* = Arles, hol a Rhone mocsarat alkot, tóvá szélesedik.

116. . . . „*A sok sír*"; a VII században nagy csata volt Arles mellett a keresztények (Nagy Károly) és a szaracénok közt; innen a sok sír. — Póla mellett azért volt sok a sír, mert Szlavóniából és Isztriából mind oda hordták temetni a halottakat.

128 . . . „*Fő-eretnek*"; az eretnek-tanok apostola; mindegyik vallás-alapító együtt fekszik és kínlódik követőivel.

133. . . . „*Jobbra fordult*"; eddig mindig balra tartottak, most tehát jobbra kellett fordúlniuk, hogy átszelhessék a kört.

TIZEDIK ÉNEK.

HATODIK KÖR. — ERETNEKEK.

FARINATA DEGLI UBERTI. — CAVALCANTE CAVALCANTI ÉS FRIGYES CSÁSZÁR.

Most más ösvényre térve indulánk el,
a gyötrelmek s falak között haladva,
elül a Mester, én meg a nyomában.
„Oh, bölcsek bölcse — kezdtem — ki vezérelsz
az alvilágban, ha úgy tartja kedved:
felelj meg arra, amit tudni vágyok.
Megnézhetném-e jobban azt a népet,
mely a sirokba' fekszik? Hisz födetlen
minden koporsó s őrt seholse látok".
Amire ő: „Be lesznek zárva mind, ha
a Jozsafát-völgyéből visszatérnek
testükkel, melyet a világba' hagytak.
Itt nyugszik Epikúr a temetőben

11. . . . *„A Jozsafát völgyéből"*; ez a völgy Jeruzsálem mellett fekszik s a bibliai hagyományok szerint itt lesz a föltámadás. Az utolsó ítélet napján a halottak mind oda gyülnek, visszakapják elporladt testüket: s a kárhozottakat, ha onnan ismét visszatérnek a pokolba, örökre sírjukba zárja az ítélet.

13. . . . *Epikur és követői* a legnagyobb eretnekek, mert tagadják a lélek halhatatlanságát; mivel, ha lélek nincs, akkor Isten sincs.

hívőivel, akik mind azt tanítják,
hogy együtt hal meg lelkünk is a testtel.
De kívánságaid beteljesülnek,
mindent, mi furdal, megtudsz nemsokára,
még azt is, amit elhallgatsz előttem".
„Jó Mester — szóltam — én nem titkolózom
s ha nem mondok el mindent, ez azért van,
hogy szót ne szaporítsak: s ezt te kérted".
„Oh, Toscánai, aki élve jársz-kelsz
a tűzvárosban s szóban oly szerény vagy,
ha tetszik, kérlek, kissé állj meg itten.
Beszédedből nyilvánvalóan értem,
hogy ama nemes honnak vagy szülötte,
amelynek egykor én nagy nyüge voltam".
Egy sírból oly váratlan jött e szózat,
hogy megriadva menten Mesteremhez
közel huzódtam; ám ő megvigasztalt:
„Csak fordulj meg s ne félj; hisz nincs okod rá;
nézd Farinátát, aki ott fölállott:
fejtől derékig láthatod egészen".
Már farkas-szemet néztem véle ekkor;
úgy állt ott, mellét s homlokát kitolva,
mint hogyha daccal megvetné a poklot.
Most Mesterem hamar és biztatóan
feléje tolt a sírhoz, intve engem:

27. . . . *„Amelynek egykor"* . . . Farinata degli Uberti fiorenzai nemes családból származott s a ghibellin-párt feje volt. A város 1258-ban számüzte, ő azonban összeszedte párthíveit s 1260-ban az Arbia folyó mellett Montapertinél vivott véres csatában több mint 2000 guelfet levágott, 1500-at pedig foglyul ejtett. Ekkor diadalmasan vonúlt be Fiorenzába, amelynek ugyanekkor megme töje is lett; mert a győzelmükben elbizakodott ghibellinek el akarták törülni Fiorenzát a föld színéről; Farinatában azonban győzött a hazafiság a bosszúvágyon s az Empoliban tartott diétán szembe szállt a sereg vezetőivel s kijelentette, hogy egymaga is kész megvédeni szülővárosát az egész sereg ellen. Erre céloz az alább következő (91 - 93.) versekben.

„A szavaidat szépen válogasd meg".
Hogy ott álltam a lélek sírja szélén,
végig mért kissé s szinte megvetően
azt kérdé: „Őseid vajh' kik valának?"
S én, szót fogadni vágyván, elmeséltem,
amit kivánt, el nem hallgatva semmit;
szemöldökét ő ekkor ráncba szedte
s így szólt: „Halálos ellenségi voltak
mind pártomnak, mind nékem s őseimnek,
hogy két ízben is szerte szórtam őket".
„Ha szerte szórtad, összegyültek újra,
feleltem erre, mindkét alkalommal,
de pártod ezt nem bírta megtanulni".
A nyilt koporsó mélyiből fölállt most
egy másik árny, mely ennek állig ért csak,
mert, azt hiszem, hogy térdepelt a sírban.
Kémlelve nézdegélt, remélve váltig,

46 48. Dante és az ősei guelfek, tehát Farinata politikai ellenfelei voltak. Ezért mondja Farinata, hogy *két ízben is szerte szórta*, azaz kikergette őket Fiorenzából Először 1248-ban, II. Frigyes segítségével és másodszor 1260-ban, a Montaperti mellett aratott fényes diadal után.

50 . . . *„Mindkét alkalommal"*; először 1251 januáriusban, mikor a guelfek megverték a ghibellineket Fegghine mellett s II. Frigyes és ennek firenzei helytartója, Riniero di Montemerlo meghalt; másodszor 1266-ban, Mantredi halála után.

51. . . . *„De pártod ezt nem birta megtanulni"*; azt, hogy hogyan lehet ismét visszatérni a számüzetésből s kézrekeriteni a politikai főhatalmat. Dante ezt epésen vágja vissza, mert Farinata gőgje bántotta. Az eset, melyre Dante céloz, az, hogy a ghibellinek, miután az Anjou Károlytól ellenük küldött Guidoguerra jöttének hírére 1267 husvétján a városból kiűzettek, nem is tértek többé vissza s csak 1268 februárban jött vissza néhány az apostoli legátus közbenjárására.

53. . . . *„Egy másik árny"*; Cavalcante Cavalcanti, szintén guelf és firenzei, akiről *Boccaccio* följegyzi, hogy gazdag és derék lovag volt, de Epicurus véleményét vallotta abban, hogy nem hitte, hogy a lélek túléli a testet s ezért a legnagyobb boldogságot a test élvezeteiben kereste.

hogy nem magam vagyok és társam is lesz,
de látva, hogy nem teljesült reménye,
jajgatva így szólt: „Ha e vak pokolba
nagy elméd elhozott, fiam hová lett?
Miért nincs veled, hol hagytad el barátod?"
Amire én: „Nem jöttem én magamtól,
aki amott áll, az vezérel engem,
kit Guido fiad nem becsült eléggé".
Szavából s büntetésiből ítélve
már tudtam, hogy ki ő; ezért feleltem
oly híven s pontosan minden szavára.
De ő legott fölállt és rám kiáltott:
„Hogy mondtad: „nem becsülte?..." hát nem
[él már?
Szemét nem éri már a nap sugára?"
És látva, hogy azonnal nem feleltem,
hanyatt esett a sírba, bánatában
és föl se kelt már. De a büszke lélek,
kinek szavára várva ott maradtam,
merően állt ott, még csak színt se váltott
se feje, se dereka meg se moccant.

56. . . . *„Társam is lesz"*; célzás arra, hogy Cavalcante fia, Guido, legjobb barátja volt Danténak. Maga Dante nevezi őt *(Vita Nuova* 3. §.) „legelső barátjának". Az apa tehát ezt az elválhatatlan barátot kereste Dante mellett.

63. . . . *„Guido fiad nem becsült eléggé"*; ez a Cavalcanti Guido maga is költő volt, „erényes filozófus több dolgokban. csakhogy hajlékony kedély és hirtelen haragu." Hogy mért *„nem becsülte eléggé"* Vergiliust, az rejtély; a magyarázók sokat törték fejüket ezen a kijelentésen, de az értelmét egyik se birta megfejteni.

68. . . . *„Nem becsülte?"* . . . Az ige múlt idejéből arra következtet az apa, hogy a fia már meghalt és mivel Dante, elmélyedve abba, amit Farinátától hallott, nem felel rögtön, kétségbeesetten leroskad s valóban azt hiszi, hogy a fia már nem él.

74. . . . *„Merően állt ott"* . . . Annyira bántotta pártjának kudarca (l. a 77–78. verset), hogy rá se hederített Cavalcante jajgatására, noha ez a veje volt.

„S ha pártom ezt, szólt, folytatván beszédem,
nem bírta megtanulni: e kudarcuk
nagyobb kín énnekem, mint sírom ágya.
De ötvenszer se gyúl ki annak arca,
ki, mint királynő, e helyen parancsol
s te is megérted, ez mi nagy művészet.
De úgy térj meg a földi szép világba,
amint valót beszélsz: mért oly kegyetlen
az enyéimhez a te dőre néped?"
Amire én: „A vérengző szilajság,
amely pirosra festé Mont' Apertit,
szülé a súlyos törvényt a tanácsban".
Fejét sohajtva rázta erre, mondván:
„Nem csak magam valék ott; és ha nincs ok,
bíz' el se mentem vón' a többiekkel!
De ott, ahol mind gyáván tűrte volna,
hogy eltörüljék büszke Fiorenzát,
csak egymagam védém meg, nyílt sisakkal".
Most én kértem viszont: „Amint kívánod,
hogy sarjadékod ujra visszatérjen,
úgy oszlasd el a kétkedést szivemben.
Ha jól megértem, ti előre láttok,

79. . . . *„Ötvenszer se gyúl ki annak arca"*; Proserpina (= Luna), vagyis a Hold istennője, aki Plutónak, a Pokol urának felesége. Értelme, hogy ötvenszer se újul meg a hold (négy év és két hónap) s te is megérted, mily nehéz visszatérni a számüzetésből. S valóban, 1304-ben, amely időre e versek céloznak, Dante már nagyon jól tudta, hogy a Fehérek hiába erőlködnek: Firenzében nincs többé helyük.

85. . . . *„A vérengző szilajság"* . . . V. ö. a 27. sorhoz irt jegyzettel.

89 . . . *„Nem csak magam"* . . . mások is részt vettek vele abban a csatában, akik most is urak Firenzében; az ok, amiért harcolt, hazája függetlensége volt

91. . . . *„De ott, ahol"* . . . Empoliban; v. ö. a 27. sorhoz irt jegyzettel

95. . . . *„Sarjadékod"*; hogy utódaid és pártfeleid ujra hatalomra jussanak Firenzében.

hogy mi s hogyan történik a jövőben,
csak a jelenbe nem birtok hatolni".
„A dolgokat, mik tőlünk messze vannak,
felelte ő, rossz szemmel, ködbe' látjuk:
mert ennyi fényt még meghagyott az Isten.
De ha közelg, vagy itt van, mit se látunk
s nem tudhatjuk meg, ott fönt, hogy mi történt,
ha róla nékünk mások hírt nem adnak.
Megérted ebből, hogy minden tudásunk,
értelmünk és eszünk meghal legottan,
mihelyt jövendőnk ajtaja bezárul".
Megbánván ekkor bűnömet, feleltem:
„Annak, ki most sírjába visszahullott,
jelentsd, hogy még a földön él szülötte
S ha ajkaim felelni késlekedtek,
csupán azért volt, mert azon tünődtem,
minek titkát te fejtéd föl előttem".
S mivel a Mester menni sürgetett már,
sebtébe' még megkérdezém a lelket,
hogy kik gyötrődnek véle még e körben.
És ő felelt: „Ezernél több a társam;

102. . . . *„Ennyi fényt"*; annyi értelmet, öntudatot, hogy lássanak valamit a jövőből, mint a rossz szemű ember a szürkületben.

103. . . . *„De ha közelg"* . . . az esemény t. i.; vagy ha éppen most történik, arról mit se tudhatnak a kárhozottak, ezért nem tudhat Cavalcante se a fia haláláról.

108 . . . *„Mihelyt jövendőnk ajtaja bezárul"*; az utolsó ítélet után, amely határt állít az időben, mivel az után már nem lesz jövő, oly értelemben, hogy a *„res judicata"* a kimondott ítélet nem változik s a jövendőnek nem lesznek eseményei, mert a kárhozat örök és egyhangú.

109 . . . *„Megbánván ekkor bűnömet"* . . . Azt ugyanis, hogy nem felelt azonnal Cavalcante kérdésére s így abba a tévedésbe ejtette, hogy a fia valóban meghalt.

110. . . . *„Annak"*; Cavalcanténak.

114. . . . *„Minek titkát"* . . . Hogy a lelkek belátnak-e a jövőbe.

118 . . . *„Második Frigyes, a császár"*; azért jutott ide, mert erkölcsei lazasága minden határon túlment „Számos ágyast

itt bent van második Frigyes, a császár,
s a kardinális; többről nem beszélek".
Ezt mondva, eltünt; én meg visszamentem
jó Mesteremhez, útközben tünődve
az ellenségesnek látszó beszéden.
Elindulván a Mester, ballagás közt
megkérdezett: „Miért vagy úgy leverve?"
Hogy megfeleltem, nem titkolva semmit:
„Akármi rosszat hallasz, tartsd eszedben,
tanácsolá a bölcs: de azt figyeld csak,
mit itt lent látsz". S ujjával fölmutatva:
„Ha eljutsz annak édes sugarához,
ki mindeneket jól lát szép szemével,
ott megtudod majd életed folyását".
Most balra fordúlt s elhagyván a gátat,
középre tartva, a mesgyére tértünk,
s így vágtunk lefelé a sziklavölgybe,
amelynek bűze hozzánk is föláradt.

és mamelukot tartott, mint a szaracénok és úgy elmerült a testi gyönyörökben, mintha nem is volna jövő élet." Neki tulajdonították, de tévesen, a „Három csalóról" (*De tribus impostoribus*) című hirhedt könyvet, amelyben a zsidó, a keresztény és a mohamedán vallás alapítóit nevezi csalóknak.

120. . . . *„A kardinális"*; Ottaviano degli Ubaldini, 1260 körül állt hatalma tetőpontján és költő is volt. Mindig a pápák szolgálatában állt, akik jól is jutalmazták; már 1240-ben, noha még 30 éves se volt, már bolognai püspök, négy év mulva pedig, IV. Ince jóvoltából, biboros lett. II. Frigyes ellen segítő csapatokat vitt az ostromlott Pisának s 1255-ben is ő vezette a pápai csapatokat Manfredi ellen Nápolyba. Máskülönben hitetlen, érzéki gyönyörökbe merült, kicsapongó pap volt.

123. . . . *„Az ellenségesnek látszó beszéd"* az volt, hogy Farinata megjósolta neki (79. s köv. versek) a számüzetést és kudarcot.

127. . . . Vergilius inti Dantét, hogy ne törődjék most semmi egyébbel, csak avval, amit ide lent a pokolban lát.

130. . . . *„Annak"*... Ez Beatrice, aki Isten kegyelmében üdvözölve tisztán látja a multat, jelent és jövendőt. Nevezetes, hogy Dante nem váltja be ezt az igéretét, amennyiben nem Beatrice, hanem Cacciaguida jósolja meg neki életefolyását. (*Paradicsom*, XVII Ének)

TIZENEGYEDIK ÉNEK.

HATODIK KÖR. — ERETNEKEK.

ANASZTÁZ PÁPA SÍRJA. — A POKOLBELI VÁROS FÖLOSZTÁSA.

Egy magas falnak párkányához érve,
mely törmelék-kövekből körben állott,
még iszonyúbb borzalmakat találtunk.
S mivel a mély örvényből felgomolygó
kegyetlen, szörnyű bűz csavarta orrunk,
egy nagy sír mögé bujtunk menedékül,
amelynek födelén fölírva állott:
Anasztáz pápát tartom fogva itten,
akit Photin a bűn útjára hajtott.
„A leszállással várnunk kell e parton,

8. . . . „*Anasztáz pápa*“; ezen a néven második, 496-tól 498-ig uralkodott. A keleti és nyugati Egyházak schismája idejében élt s mivel a nyugalmat nagyon szerette, 497-ben két követet küldött a görög császárhoz, azzal a kéréssel, hogy törülje ki a szent Dypticusokból *Acacius* nevét, aki egykor Caesarea püspöke volt, de eretnek lett. Majdnem ugyanakkor jött Rómába *Photinus*, thessalonikai diákonus és Acacius követője, akit II. Anasztáz pápa nagyon szivesen fogadott, sőt meg is áldozott vele, amiért a római klérus nagyon fölháborodott ellene. Innen támadt az a balhit, hogy II. Anasztáz eretnek lett s az Egyház is kiátkozta; Dante még szintén hitte ezt a tévedést, melyet *Doellinger* oszlatott el 1863-ban.

mig ezt a szörnyű bűzt megszokja orrunk;
mert aztán már nem árt": intett a Mester.
Amire én feleltem: „Hogy időnket
ne vesztegessük el hiába, kérlek,
találj kárpótlást". „Épp azon tünődöm",
felelte ő s így kezdte: „E kövek közt
lépcsősen áll három kis kör alattunk,
épp olyanok, minőket fönt ma láttunk,
és kárhozottakkal van mind zsufolva.
De, hogy már látva is megtudd: mi nép ez,
elmondom, miért kerültek össze itten.
Minden gonoszság, melyet Isten üldöz,
vét mások ellen s ezt a célt eléri,
ha vétkezik erőszak- vagy csalással.
De mert csalást csak ember űzhet: Isten
ezt jobban bünteti s így a csalókat
fenékre lökte s jobban is kínozza.
A felső kör az erőszak-tevőké:
de mert, hogy háromféle az erőszak,
e kör három kisebbre van fölosztva.
Magán az Istenen s felebarátján
tehet erőszakot az ember; és még
ezek javán, amint legott megérted.
A gyilkosság, a súlyos testi sértés:
személy szerint erőszak; míg a rablás,
uzsora, gyujtás a vagyonnak árthat:
ezért a gyilkosok, rablók, zsiványok
és gyujtogatók mind külön csapatban,
az első körben töltik büntetésük;
Az ember kezet vethet önmagára
s minden javára is; a másodikban
tehát az gyötrődik nagy szenvedéssel,

25. . . „*Csalást csak ember űzhet*"; mert ész és beszéd, szinlelés és tudatos megfontolás szükséges hozzá, amely csak az emberben van meg. Mivel kiszámított bűn, nagyobb betudás alá esik s ezért Isten is keményebben bünteti.

43. ki életét eldobta önmagától,
ki mindenét kockázva elfecsérlé
s mig élt, öröm helyett csak sírt, sanyargott.
46. Az Isten ellen is lehet erőszak,
ha megtagadjuk, avagy káromoljuk,
s vétünk a természet s jósága ellen:
49. a harmadik körben hát megtalálod
Cahorst és Szodomát, azokkal együtt,
kik Istent káromolván, megvetették.
52. Csalással, melytől nem ment ma halandó,
véthetsz az ellen, ki rád bízva nézett
s az ellen is, ki benned nem bízott meg.
55. E második csalás nem téphet el mást,
csakis a természetes szeretetnek
bilincseit; ezért a második kör
58. a képmutatók, hizelgők, varázslók,

45. . . . „*Mig élt, öröm helyett csak sírt, sanyargott*“; mértéktelenségével, esztelen, pazarló életmódjával, a kockázással örökös aggodalmakat, zavarokat szerzett magának, ahelyett, hogy nyugodtan, elégedetten élt volna.

50. . . . „*Cahors és Szodoma*“; Cahors, francia város Languedoc tartományban, az uzsorások ismeretes fészke volt a középkorban; a „*cahorsi*“ név magában egyértékese volt az „*uzsorás*“ fogalmának. Szodoma bűne ismeretes.

52. . . . „*Amelytől nem ment ma halandó*“; kegyetlen vágás Dantétől korára! Oly romlottak voltak a közállapotok, hogy Dante nyiltan kiírta: minden ember csaló, egy sincs köztük becsületes. Na, ma már talán mégis jobbak a viszonyok, mert nagy elvétve akad kivétel is.

55. . . . „*E második csalás*“; a csalás két módja az, hogy vagy teljesen ismeretlen, tőlünk idegen embert csalunk meg, vagy pedig olyat, kit érzelmi vagy vérbeli kötelékek (barátság, rokonság) fűznek hozzánk. A „*második mód*“ csak a teljesen ismeretlen és idegen emberek rászedése; itt a csaló csak azt a bűnt követi el, hogy vét a (természetes) felebaráti szeretet törvényei ellen. Az „*első mód*“ már árulás s ez olyan nagy bűn, melyet Isten is súlyosabban büntet, mert a csaló nem csak a felebaráti, hanem a rokonsági stb. szeretet törvényeit is lábbal tapossa.

csalók, kerítők, ereklye-kufárok
és tolvajok csapatját tartja fogva.
Az első mód nem csak a szeretetnek
természetes kapcsát tiporja lábbal,
de azt is, mit rokonság, bizalom szül:
ezért az árulók a legszükebb kör
legalján égnek a gyehenna-tűzben,
hol Dis lakik, a világ közepében".
Amire én: „Világosan megértem
a magyarázatot s a rémes örvényt
a gyomrában fetrengő ronda néppel.
De mondd: azok az iszapos mocsárban
s kiket vihar hajt s vérig vág a zápor
s kik egymást átkozzák jövet-menetben:
mért nem az izzó városban lakolnak,
ha rájuk is lesújt az Isten átka?
s ha nem, mért vannak itt egyáltalában?"
Felelt a Mester: „Hogy tévedt el elméd,
amelynek tévelygni nem szokása,
vagy másra célzasz, mint amit szavad mond?
Nem jutnak már azon szavak eszedbe,
melyekkel Ethikád azt magyarázza,
hogy háromféle a bünök csoportja:
mértéktelenség, gonoszság s az őrült
baromiság? S mert a mértéktelenség
kisebb bűn, enyhébb is a büntetése?

59. . . . *„Ereklye-kufárok"*; az eredetiben *„simonia"*, vagyis azon papok bűne, kik pénzért árulták a penitenciákat, továbbá az egyházi méltóságokat és szentségeket.

66. . . . *„Dis lakik"*; Dis voltaképpen *Lucifer*; a világ közepét, illetőleg a mindenség középpontját a Ptolomaeus rendszere értelmében helyezi Dante a pokol fenekére.

70. . . . *„Az iszapos mocsárban"* bünködnek az indulatosak.

71. . . . *„Kiket a vihar hajt"*; azok a paráznák; *„vérig vágja a zápor"* a nagybélüeket.

72. . . . *„Kik egymást átkozzák"*; a tékozlók és fukarok.

80. . . . *„Ethikád"*; az Aristoteles Ethikája.

Ha e tanítást fontolóra vetted,
s elgondolod, hogy kik azok fölöttünk,
akik mind itten, kívül vezekelnek:
megérted akkor, hogy e gonoszoktól
mért váltak el s hogy Isten büntetése
miért nem sujtja őket oly keményen".
„Oh Nap, ki a sötétet szerte űzöd,
oly boldoggá teszel, ha magyarázol,
hogy kétségem jobb szinte a tudásnál.
De még egy kissé térj csak vissza, kérlek:
azt mondtad, az uzsora sérti Istent:
nem értem ezt: ha lehet, magyarázd meg".
„A bölcsészet, felelt, ha jól megérted,
nyilván s nem is csak egy helyen tanítja,
hogy a természet útját és folyását,
az Isten-ész s törvényei kiszabják.
S ha józanul megérted fizikádat,
mindjárt elül találod, hogy az ember
művészetével Istené után megy
s úgy követi, mint mestert a tanítvány;
s így: Isten unokája a művészet.
E két forrásból kell hát, hogy az ember

86. . . . *„Kik azok fölöttünk"*; fölöttük, mert ők mindig lefelé szállnak. Ezek az indulatosak, nagybélüek, paráznák, tékozlók, és fukarok, kik az izzó városon kívül gyötrődnek.

93. . . . *„Hogy kétségem jobb"*; előre örül a magyarázatnak, amit Vergiliustól kap, mert ez élvezetet szerez neki, ezért szereti a kétségeit is.

97—110. . . . Kissé erőszakolt magyarázat. A lényege az, hogy a természet Isten leánya; mivel az emberi művészet a természetet (Isten művészetét) utánozza, az emberi művészet viszont a természet leánya, tehát átvitt értelemben Isten unokája. Mivel pedig a *Genezis* szerint (II 15 és III 19.) az embernek a természet és művészet (földmívelés, ipar kereskedés) segítségével kell élnie és szaporodnia, aki nem így él, az vétkezik Az uzsorás pedig nem így él, hanem mások veritékéből s ezért követ el bűnt.

106 . . . *„E két forrásból"*; a természetből és művészetből.

megéljen, szaporítván a faját is,
ahogy a Genezis elül megírja.
S mivel az uzsorás nem így cselekszik,
a természetet megveti magában
s tanítványában is, mert másra épít.
De most gyerünk; szeretnék menni, mert már
fölbuktak a Halak a szemhatáron
és a göncöl-szekér északra nyargal
s még hosszú út van addig, hol leszállunk".

113. . . . „*A Halak*"; a 12 égi csillagzat egyike, mely 30°-nyira esik a Kostól, itt a hajnal hasadására céloz Vergilius.
114. . . . „*A Göncöl-szekere éjszakra nyargal*"; szintén a hajnal közeledését jelenti.

TIZENKETTEDIK ÉNEK.

HETEDIK KÖR.

ELSŐ ALKÖR. — ERŐSZAK-TEVŐK FELEBARÁTJUK ELLEN.

A MINOTAURUS. — A POKOL SZAKADÉKA. — A PHLEGETON ÉS A KENTAUROK. — KÜLÖNFÉLE ERŐSZAK-TEVŐK.

A hely, ahol a mélybe kell leszállni,
oly zordon szikla volt s oly őre védte,
hogy iszonyodva döbbent meg, ki látta.
Mint a hegyomlás, mit Tridenten innen,
a vízmosás vagy földrengés ledöntött,
az Etsch vizét két fal közé szorítja,
hogy ott, hol kezdődik, a hegygerinctől,
a völgybe le, oly meredek a szikla,
hogy szinte mászni sincsen rajta ösvény:
a mélységbe is olyan a lejárat.
S az örvény szélén, hol hasadt a szikla,

2. . . . *„Őre"*; Minotaurusz, a baromiság és az állati erőszak jelképe. A mithológia szerint Minosz leányának, a bikába szerelmes Pasiphaének korcs-szülötte volt; v. ö. a 12—20. verseket is.

fetrengett Kréta szégyenteljes átka,
kit bujaság fogant az áltehénben.
Hogy minket meglátott, magát harapta,
mint aki mérgét önmagába fojtja.
De bölcs Vezérem rászólt: „Azt hiszed tán,
hogy Athén fejedelme jön, ki téged
egyszer megölt már fönt, a fel-világban?
Tágulj, barom, ezt nem hugod uszítja,
csak kinlódástokat megnézni jött el".
Mint a bika, mely fékét elszakítja,
midőn a tagló homlokára sujtott,
s érezve, hogy már futni úgy se bírna,
toporzékolva szökdel és viháncol:
a Minotaurusz is ugyancsak így tett.
S a Mester intett: „Gyorsan a szoroshoz,
amíg vakon dühöng, jó lesz leszállnod!"
Kezdtünk lemászni a kő-törmeléken,
mely lábam alatt görögve megindúlt,
megbolygatva a szokatlan tehertől.
Elgondolkoztam; és a Mester így szólt:
„Eszed tán e romon jár, melynek őre,
a bősz barom, úgy meglapúlt szavamra?
Tudd meg tehát, hogy amidőn először
leszálltam itt, a poklok fenekére,
e sziklafal még nem volt romba dőlve.
De, hogyha jól tudom, kissé korábban,

12. . . . *„Kréta szégyenteljes átka"*; mert a Minotaurusz Kréta szigetén lakott egy barlangban (Labyrinthus), ahol a szigetlakók szűzekkel táplálták.

14. . . . *„Az áltehénben"*; amelybe a parázna Pasiphae bebujt, hogy a bikát megtévessze és magát teherbe ejtesse.

17. . . . *„Athén fejedelme"*; Thezeusz, aki megölte a bikát.

20. . . . *„Hugod"*; Ariadné, aki az ismeretes fonalat adta Thezeusznak, hogy a Labyrinthusban el ne tévedjen és megölhesse a Minotauruszt.

mint Az jött, ki a legfelső körökből
a gazdag prédát Distől elragadta:
a bűzös, meredek völgy úgy megingott
mindenfelől, mint hogyha a világban
föltámadt volna az a vonz-erő, mely
sokak szerint khaoszt teremthet újra.
És akkor történt, hogy e régi szikla
itt s több helyen is, megrepedt, leomlott.
De nézz a völgybe, mert közel vagyunk már
a vérpatakhoz, melyben sülve-főnek,
kik mást gyötörtek gaz erőszak által".
Haj, szennyes kapzsiság, haj, vad szilajság,
mely úgy sarkantyuzol a kurta létben
s így megpuhítsz az örökkévalóban!
Megláttam a nagy árkot körben ásva,
mely az egész sikot körül befogta,
ahogy előre mondta már a Mester.
S ott lent, az árok és a sziklafal közt
a nyilas kentaurok portyázva jártak,

38. . . . „*Az*"; Jézus Krisztus, aki a kereszt-halál után alászállott a poklokra, hogy kiszabadítsa a limbusban szenvedőket. A szikla leomlása „*kissé korábban*", vagyis a Megváltó halála pillanatában történt (*Máté* Evang. XXVII. 51.) a többi csodákkal együtt.

39. . . . „*Distől*"; azaz Lucifertől, a pokolból.

42. . . . „*Az a vonzerő*"; célzás Empedokles tanára, mely szerint a világot alkotó paránvok az ős vonzerő nyugalma következtében vannak szintén mai nyugalmas állapotukban; de ha ez a vonzerő föltámad, akkor a paránvok kiszakadnak mostani állapotukból és egyesülésük mindent romba dönt, khaoszt teremt.

45. . . . „*S több helyen is*"; v. ö. *Pokol*, V. 34.

47. . . . „*A vérpatakhoz*"; ez a Phlegeton, melynek forró habjaiban gyötrődnek, többé-kevésbbé mélyre sülyedve az erőszakosak. A szemet szemért, fogat fogért elve ez: aki vért kivánt, míg élt, most fuljon beléje.

56. . . . „*Nyilas Kentaurok*"; lótestű, ember-derekú és fejű mithológiai alakok, akiknek az a tisztük, hogy ha valamelyik kárhozott lélek fölüti fejét a vérpatakból, vagy jobban kiemelkedik, mint szabadna, azonnal lenyilazzák és vissza kényszerítsék a mélybe.

mint szokták odafönt, mikor vadásztak.
Hogy megláttak bennünket, mind megálltak,
majd három ott kivált és a tegezből
egy jó nyilat kivéve jött elébünk.
Az egyik messziről reánk kiáltott:
„Mi kínra jöttök onnan a magasból?
Onnan feleljetek, máskép lelőlek!"
„A választ — szólt a Mester — majd megadjuk,
ha ott leszünk, személyesen, Chirónnak:
még mindig árt neked heveskedésed".
S karom megfogva szólt: „Ez Nesszus itten,
ki szép Dejanira miatt veszett el,
de önmaga állt bosszut önmagáért.
S ki a középen áll, töprengve mélyen,
nagy Chiron az, ki Achillest nevelte;
s a másik Pholus, kit dühe emésztett.
Ezrenként cirkálják körül az árkot,
a lelkeket nyilazva, kik a vérből
fölebb kibuknak, mint megtűri vétkük".
A gyors portyázókhoz közel, hogy értünk,
Chiron, nyilának tollával, lefogta
és hátratolta torzomborz szakállát.

65. . . . *„Chirónnak"*; aki a Kentaurok feje volt. A mithológia szerint ő volt a legszelidebb társai között, aki még akkor is békét akart szerezni, mikor Herkules megtámadta őket. Ezért akar Dante éppen vele beszélni.

67. . . . *„Nesszus"*; bele szeretett a szép Dejanirába, Herkules feleségébe s mikor egy folyón átvitte, erőszakkal akarta megejteni. Herkules mérgezett nyillal lőtte agyon s a szörnyeteg, mikor haldoklott, mérgezett vérét szerelmi varázs-szer gyanánt ajánlotta Dejanirának s a nő, mikor Herkules később elidegenedett tőle, e vérbe áztatott inget adott föl Herkulesre, aki iszonyú fájdalmában megőrült és máglyát rakatván, megégettette magát.

72. . . . *„Pholus"*; a legvadabb Kentaurok egyike, Ixion fia, aki Pirithousz lakodalmán ennek aráját, Hippodamiát, erőszakkal akarta elvenni vőlegényétől s a többi lapitha-nőket is erőszak-tétellel fenyegette.

79. Szabad levén most roppant szája, így szólt:
„Látjátok-e, hogy az, ki hátul ődöng
megbolygat mindent, mit csak ér a lába?
82. Nem tesznek így, ha járnak a halottak!"
De jó Vezérem, ki melléhez érve
ott állt, hol egybeforrt kétféle része,
85. felelt: „Valóban él ez és nekem kell
a gyászos völgyet néki megmutatnom,
de kényszerből jön és nem kedvtelésből.
88. Hol Allelujáit zengnek a magasban,
onnan jött, aki rám bizá e tisztet:
nem tolvaj ő s én sem vagyok gazember.
91. De azon égi hatalom nevében,
mely e sötét helyen vezérel engem,
adj mellénk valakit, szolgálatunkra,
94. ki bennünket a gázlóig vezessen,
emezt pedig a hátán vigye által,
mert nem lélek, hogy légben szállni tudna".
97. Ezt hallván, Chiron jobb felé farolt most
s így szólt Nesszushoz: „Menj, vezessed őket
s hahogy találnák, védd a többiektől".
100. Elindulánk a biztos vezetővel

80. . . . *„Az"*; Dante, aki Vergilius mögött ballagott.

81. . . . *„Megbolygat mindent"*; amerre lépett, görögtek a kövek, melyek a test nélkül való szellemek járása alatt meg se mozdúltak.

83. . . . *„Melléhez érve"*; oda állt, ahol a lótest az emberderékkal összeforr.

88. . . . *„Hol Allelujáit"*; tehát a mennyországból.

89. . . . *„Jött, aki"*; Beatrice, aki megbízta őt, hogy menjen Dante segítségére és vezesse öt át az alvilágon.

90. . . . *„Nem tolvaj"* . . . se ő, se én nem vagyunk ide kárhozott lelkek.

95. . . . *„Emezt"*; t. i. Dantét, aki nem mehetne át a vérpatakon, mert nem lélek, hogy a levegőben tudna járni.

99. . . . *„Hahogy találnák"*; ha útjukban más Kentaurokkal találkoznak, védje meg Dantét, hogy le ne nyilazzák. Nesszus aztán hátára ülteti és úgy viszi át Dantét a gázlón.

a forró biboros vér partja mentén,
hol a forrázottak vadul jajongtak.
Némelyik elmerült szemöldökéig
s a Kentaur szólt: „Ezek gaz zsarnokok mind,
kik ott fönt vérben, aranyban fürödtek
s itt vérengzésük bűneit siratják.
Itt van Nagy Sándor s a gaz Dyonisus,
kegyetlen zsarnoka Sziciliának.
Az ott, holló-fekete szöghajával,
az Azzolino; s az a szőke másik
Obizzo d'Este, kit való, ha mondom,
tulajdon hitvány, fattyú kölyke ölt meg".
Ránéztem Mesteremre, aki így szólt:
„Csak őt hallgasd, mert jobban tudja nálam".
Kevéssel aztán a Kentaur megállott
a kínzott lelkek új csoportja mellett,
mely úgy látszott, hogy állig fő a vérben.
És egy magányos lélekre mutatva
így szólt: „Az oltáron ez szúrta által

107. . . . *„Nagy Sándor"*; a macedóniai, akiről tudjuk hogy hirtelen haragú és erőszakos, kegyetlen uralkodó volt. *„Dyonisus"*, Szicilia híres zsarnoka, aki még a börtönbe zártak beszélgetéseit is kihallgatta (a Dyonisus-fülek), hogy e beszélgetések alapján megölethesse őket

110. . . . *„Azzolino"*; vagy Ezzelino da Romano, Onara grófja, aki 1259-ben börtönben halt meg. Az egykorú *Villani* szerint soha se élt nála kegyetlenebb zsarnok a föld hátán: csak egy óra alatt tizenegyezer pádovait égettetett meg elevenen, sokat megvakított, elvette javaikat és földönfutókká tette áldozatait.

111. *„Obizzo d'Este"*; Ferrara és Ancona őrgrófja, 1293-ban halt meg; dühös guelf, kegyetlen ragadozó, aki 28 évi uralkodás után halt meg. Állítólag tulajdon fia, VIII. Azzo fojtotta meg párnákkal, de ez nem egészen bizonyos, bár Dante is így állítja.

119. . . . *„Ez szúrta át"*; Monforti Guido, angol lovag s Anjou Károlynak toszkánai helytartója, aki Viterbóban, 1270-ben, mise alatt, a templomban, éppen Úrfölmutatáskor leszúrta Henrik angol herceget, aki éppen visszatérőben volt a Szentföldről. Így akart bosszút állni atyjáért, Monforti Simon leicesteri grófért, kit III. Henrik angol király (a meggyilkoltnak nagybátyja), lázadás

a szivet, mit Londonban még imádnak".
Majd láttam másokat, kik a fejükkel
és mellükkel is kint voltak a vérből
és többre rá is ismertem közöttük.
Lassanként elapadt a vér patakja,
hogy éppen csak a lábukat lepé el
s itt volt a gázló, ahol át is értünk.
„Ahogy jól láthatod te is, e részen
mindegyre fogy a szennyes vér patakja,
szólt most a Kentaur; ám tulsó felén meg
mindegyre mélyebb lesz, egész odáig,
hol zsarnokok jajgatnak, vérbe' forrva.
Isten haragja itt kinozza, gyötri
Attilát, ezt az ostorát a földnek,
és Pyrrhust, Sextust; itt hullnak a könnyek,
amelyeket a vérfürdő kisajtol
örök tüzével Rinieri Pazzo
és Rinier da Corneto szeméből,
kik országutakon raboltak, öltek".
Itt megfordúlt és visszament a gázlón.

miatt megöletett és lófarkhoz kötve meghurcoltatott. Edward angol király, a meggyilkolt Henrik bátyja, öcsesének emlékére szobrot állíttatott Londonban a Themze partján, ahol a herceg szobra, egy áldozó-kehelyben, tartja a karddal átdöfött szivet. Erre vonatkozik a 120-ik vers.

126. . . . *„Át is értünk"*; Dantét a hátán vitte át Nesszus s miután letette, folytatja magyarázatait.

133. . . . *„Attilát"*; mások szerint Totilát, a zsarnok gót királyt, de ellene mond ennek, hogy Attila volt a *„flagellum Dei"* s Dante is a *„földnek ostorá"*-ról beszél.

134. . . . *„Pyrrhus és Sextus"* . . . Pyrrhus, az epirusi király, ki a görögökkel és rómaiakkal viselt hadat; nemcsak ellenségein, hanem tulajdon alattvalóin is kegyetlenkedett. — *Sextus* Pompeius, a nagy Pompeius fia, hirhedt kalóz és kegyetlen bandita.

136. . . . *„Rinieri Pazzo"*; a firenzei nemes Pazzi-családból, rettegett haramia volt, aki Valdarno vidékén rabolt és gyilkolt; IV. Kelemen pápa 1269-ben egyházi átokkal sujtotta.

137. . . . *„Rinier da Corneto;"* hirhedt utonálló, aki Róma környékét veszélyeztette Dante korában.

TIZENHARMADIK ÉNEK.

HETEDIK KÖR.

MÁSODIK ALKÖR. — ERŐSZAKTEVŐK ÖNMAGUK ELLEN.

PIER DELLE VIGNE. — AZ ÖNGYILKOSOK. — LANO DA SIENA ÉS JACOPO DA SANT'ANDREA. — EGY FIRENZEI ÖNGYILKOS.

A tulsó partra Nesszus át se ért még,
mikor mi már betértünk a vadonba,
hol ember még nem járt soha előttünk.
Nem zöldek itt, de feketék a lombok,
nem egyenes, de görcsös, görbe ágak,
s gyümölcs helyett csak mérges tüske rajtuk.
Ily sűrű vad bozótot nem találhatsz
még Cécina s Corneto közt seholse,
bár ott a föld legzordonabb csalitja.

2. . . . „*A vadonba*“; az öngyilkosok poklába, illetőleg erdejébe.

8. . . . „*Cécina*“; kis folyó, mely Volterrana tartományt szeli át s Livorno alatt szakad a Földközi-tengerbe. — „*Corneto*“ kis város Civitavecchia mellett, a római tengerparton.

Itt fészkel a rút Hárpiák csapatja,
mely Strofádról elűzte Trója népét
s azt jósolá, hogy sok baj éri őket.
Nagy szárnyuk, horgas ujjuk, nyakra s arcra
mind emberek; nagy, tollas potrohuk van
s vijjognak rémesen a szörnyű fákon.
„Tudd meg — a Mester szólt — hogy itt belépve
a második kör ez; és tart odáig,
folytatta aztán, míg csak el nem érünk
a rettenetes homok-sivatagba.
Jól nézz körül, mert olyat látsz e körben,
hogy puszta szómra, tudom, el se hinnéd".
Nyögést, panaszt hallottam mindenünnen,
de élő lelket nem láttam seholsem,
úgy, hogy zavartan, félve álltam ottan.
Azt véltem, úgy hiszi, azon tünődöm,
hogy nem azoktól jön-e a kesergés,
kik elbújtak a fák közé előlünk.
S így szólt a Mester: „Hogyha most letépnél
egy galyat e bokrok bármelyikéről,
a tévedésedből kijózanodnál".
Kezem kinyújtván, én hát megragadtam
kis ágát egy tömött boróka-fának
s a törzse fölsírt: „Mért tördelsz le engem?"
S ahogy kicsordult rút, fekete vére,
megint sikoltott: „Mért hántasz le engem?
Hát semmi irgalom nincsen szívedben?

10. . . . *„A Hárpyák"*; mithológiai szörnyek, asszonyi arccal és madártesttel; részben a lelkiismeret-furdalás, részben az emberi baromiság jelképei. A monda szerint, midőn Aeneas kikötött a menekülő trójaiakkal a *Strofádok* szigetén (Jóniában), a Hárpyák avval a jóslattal rémítgették, hogy meglátják ugyan Itáliát, de birni csak akkor fogják, ha az ebédlő-asztalukat megették. Ez a jóslat nagyon ártatlanul úgy teljesült, hogy a bujdosók kenyerükre tették a húst s az asztalnak használt kenyeret is megették. Erre a mondásra *(Vergilius,* Aeneis. III. 247. s köv.) céloz Dante a következő sorban.

Ember valék, ha bokor lettem is most;
de akkor is irgalmasabb lehetnél,
ha átkozott kigyónak lelke volnék".
Mint friss, zöld ág, ha egyik vége lángol
s a másik nyög és izzad sustorogva:
úgy ömlött a letört ág sebhelyéből
a szó s a vér együtt, hogy én, az ágat
leejtve, rémülettel álltam ottan.
„Ha hitte volna, szólalt meg a Mester,
az én szavamra azt, amit tapasztalt,
hozzád se nyúl, bús lélek; ámde hinni
ezt nem lehet: ezért biztattam arra,
amit, hogy megtett, szinte bánni kezdem.
De mondd, ki voltál: és annak fejében,
hogy e barátom által szenvedés ért,
ő fölviszi jó híredet a földre,
hová neki szabad még visszatérni".
Felelt a törzsök: „Nyájas, szép beszéded
varázsa lelkemet, úgy rabul ejti,
hogy nem birok hallgatni; hát ne bántson,
ha kissé hosszadalmas lesz beszédem.
Én az vagyok, aki Frigyes szívének
mindkét lakatját bírtam és a kulcsot
oly hizelgő gyöngédséggel kezeltem,
hogy kívülem hozzá nem férhetett más.
Nagy tisztem' oly hűséggel is viseltem,
hogy napom-éjem elveszett miatta.

43. . . . *„Ha hitte volna"*; már t. i. Dante, akinek ő tanácsolta, hogy tépjen le egy ágat.

49. . . . *„Amit hogy megtett"*; t. i. hogy letépte az ágat.

58. . . . *„Én az vagyok"* . . . Pier delle Vigne alacsony sorsú szülők gyermeke volt Capuában; Bolognában tanúlt s aztán II. Frigyes császár titkára, majd sokáig bizalmas tanácsadója volt, míg végre, Dante és mások szerint, ártatlanúl árulással vádolták. Ezen elkeseredve 1249-ben öngyilkos lett a börtönben, hová Frigyes záratta, miután előbb kitolatta a szemeit.

64. De a bitang rima, a gaz irigység,
e közhalál s az udvarok ragálya,
mely ott les, lappang minden palotában,
67. a többiek szívét rám bujtogatta;
s a fölbujtottak fölbujták a császárt,
hogy fényes tisztem gyászos bajra fordúlt.
70. És lelkem, keserűséggel betelve,
a megvetés elől halálba vágyott
és engem, ártatlant, így tett bűnössé.
73. Megesküszöm e törzsem gyökerére,
hogy hűtlen soha nem valék uramhoz,
ki minden díszre s tiszteletre méltó.
76. S ha bármelyitek visszatér a földre,
állítsa vissza nevem tisztaságát,
mit a kaján irígység szennyezett be".
79. Hogy itt elhallgatott, a Mester így szólt:
„Míg hallgat, az időt ne vesztegesd el,
de vallasd most, ha van, mit tudni vágyol".
82. „Kérdezd magad — feleltem erre — Mester,
amit csak gondolsz, hogy jó lenne tudnom;
én úgy szánom, hogy kérdeni se bírnám".
85. A Mester szólt hát: „Hogyha azt kivánod,
hogy, amit kértél, be is teljesüljön,
szegény rablélek, kérlek, mondd meg azt is,
88. e görcsös törzsek miképen kötik meg
a lelket? — és ha tudsz, felelj meg arra,
hogy szabadúlt-e lélek e kötésből?"
91. Nagyott nyöszörgött itt a törzs s nyögése,
mint szélzúgás, felelt ilyen szavakkal:
„Kérdésetekre válaszom rövid lesz.
94. A bűnös lélek, testétől ha válik,
amelyből erőszakkal maga vált ki,

72. . . . „*És engem*" . . . Értsd: engem, aki az árulás bűnében ártatlan voltam, avval tett bűnössé, hogy öngyilkos lettem.

95. . . . „*Maga vált ki*" . . . : Az öngyilkos lelke maga válik ki a testből és pedig erőszakkal, mert az öngyilkosság gondolata

a hetedik pokolba küldi Minosz.
Lehull ide, de választása nincsen,
hová a vakszerencse hullatá el,
ottan csirázik, mint tönköly-magocska.
Majd szárba hajt s így lesz kökény, boróka.
A Hárpyák, rügyéből élve, gyötrik
s a jaj ez ablakon kitör belőlük.
Testünket, mint a többi, visszakapjuk
mi is a nagy napon: de föl nem öltjük:
ha eldobtuk, hát nincs hozzá jogunk már.
Ide cipeljük s itt fog lógni testünk
e zord erdőben, mindegyik azon fán,
amelyben most gyötrődik árva lelke."
Még ott álltunk a törzs mellett, remélve,
hogy többet is mond, amikor mögöttünk
nagy hirtelen zajongás, lárma támadt,
afféle, mint ha a lesben állsz s mögötted
csörtetve jön a vadkan és a hajtók
s ordít a vad, a bokrok meg recsegnek.
És ime, balról két lélek, pucéron,
megtépve, véresen, lélekszakadva,
rohant felénk, ágat-bogat letörve.
Az első: „Jer, halál, most jövel értem!"

a lélekben fakad s ugyancsak a lélekben gyökerező akarat hajtja végre is.

96. . . . „*A hetedik pokolba*" . . . Ahányat csavar Minosz a farkával, annyiadik körbe kerül a bűnös. V. ö. *Pokol*, V. 4. s köv.

102. . . . „*S a jaj ez ablakon*" . . . A Hárpyák megtépik a törzsek lombjait s az így támadt sebek nyilásain tör ki a fákból a fájdalom hangja.

104. . . . „*A nagy napon*"; a föltámadás és utolsó ítélet napján, de föl nem ölthetik, mert nem méltók rá, mivel eldobták maguktól.

115. . . . „*Pucéron*"; mert még a ruháikat is eltékozolták.

118. . . . „*Az első*" . . . Lano Maconi da Siena, nemes lovag, aki miután mindenét elfecsérelte, készakarva rohant a halálba a Pieve del Toppo melletti csatában 1287-ben. Az aretinó-

kiálta; és a másik, ki nyomában
rohant: „Hej, Lano, bezzeg gyors a lábad,
nem ám úgy, mint a toppói csatában!"
És, mert lélekzettel nem győzte tán már,
lihegve egy tövisbokor mögé bújt.
Dühös ebek száguldoztak nyomukban,
mohó, kiéhezett dögök csapatja,
mint pórázról eloldozott agár-raj.
Mind rárohantak arra, aki elbújt
és marcangolva tépték szét izenként
s vonagló tagjait mind szerte hordták.
Most kézen fogva oda vitt a Mester
a megtépett bokorhoz, mely hiába
ontá vérkönnyeit ezer sebéből:
„Oh, jaj, jaj! Jacopo da Sant'Andrea,
lombsátorom mögé mi haszna bújtál?
Mi részem a te bűnös életedben?"
Hogy oda értünk, megkérdé a Mester:
„Ki vagy s ki voltál, hogy ezernyi sebből
vérrel vegyes panasz buzog belőled?"
S ő így felelt: „Oh, lelkek, kik e percben
láttátok, mily gyalázatos erőszak
rabolt meg lombjaimtól, esdve kérlek,
bús bokrom előtt rakjátok halomba.
A város szült, mely régi pátronussát
Keresztelő Jánossal fölcserélte;

beliek megverték itt a sienaiakat, de ezek futással menekülhettek volna; Lano azonban utólérette és megölette magát. Tehát, mint tékozló is, mint öngyilkos is, ide való.

119. . . . *„A másik"* . . . Jacopo da Sant'Andrea, pádovai nemes, az őrültségig pazarló volt; mikor csónakázni ment, marék számra szórta az aranyakat a vízbe, egy izben pedig fölgyujtotta gyönyörű palotáját, hogy barátai gyönyörködhessenek a szép látványban. Állítólag Ezzelino ölette meg 1239-ben.

143. . . . *„A város"* . . . Firenze, melynek régi pátronusa Mars volt, a pogány hadisten, kit később Keresztelő Szent-Jánossal cserélt föl. A monda szerint Mars ezért minden módon acsarkodott

145. ezért amaz bosszúból egyre rátör.
S ha szerencsére Marsnak régi szobra
az Arno hidján csonkán ott nem állna,
148. polgárai, kik újra építették,
midőn Atilla szerte szórta hamvát,
csak hiu munkát tettek volna nyilván.
151. Tulajdon házam lett az én bitófám".

a városra, melyet legkivált háború és ellenség által akart elpusztíttatni. Attila porrá is égette s hamvaiból csak Nagy-Károly építtette föl, de az ő munkája is hiábavaló lett volna, ha csak meg nem találják a régi Mars csonka szobrát, melyet a Ponte Vecchio hidon állítottak föl; ott is maradt 1333-ig, amikor a kiáradt Arno ledöntötte és magával sodorta.

151. . . . „*Tulajdon házam*" . . . vagyis saját házának a kapufélfájára akasztotta föl magát. Hogy ki volt ez az öngyilkos, nem egészen bizonyos, némelyek szerint *Lotto degli Agli* bíró volt, aki egy hamis ítéletet hozván, annyira megbánta ezt, hogy menten haza ment és fölakasztotta magát Mások szerint Rocco de' Mozzi dúsgazdag kereskedő volt, aki midőn tönkre ment, annyira szívére vette veszteségeit, hogy a háza tornácán kötötte föl magát.

TIZENNEGYEDIK ÉNEK.

HETEDIK KÖR.

HARMADIK ALKÖR. — ERŐSZAKTEVŐK AZ ISTEN ELLEN.

CAPANEUS. — A KRÉTAI BÁLVÁNY. — A POKOL FOLYÓI.

Mivel hazám szerelme kényszerített,
a szétszórt lombokat mind összeszedtem
s a sirástól rekedtnek visszaadtam.
Aztán a második és harmadik kör
határát értük és a büntetések
új borzadalma tárult itt elébünk.
Hogy ezt az új rémképet jól lefessem,
elmondom, hogy oly sivatagba léptünk,
melynek homokján növény nem terem meg.
A gyötrelmek erdője úgy köríti,
mint ezt viszont a vérpataknak árja;
az erdő-szélen vigyázón megálltunk,

1. . . . *„Hazám szerelme“* . . . a megtépett lélek Dante földije volt s ezért megszánta.

4. . . . *„A második és harmadik kör“* . . . t. i. a *hetedik kör* második és harmadik *alkörének* határához értek.

13. a tér sivár, kopár homok-föveny volt,
egész olyan, mint az, amelyen egykor
megvert hadát a nagy Cato vezette.
16. Haj, ég bosszúja, hogy kell félni tőled
mindenkinek, ki azt olvassa itten,
mit színről színre láttam én szememmel!
19. Pucér lelkeknek láttam nagy csapatját,
kik mind keservesen, üvöltve sírtak,
de más és más törvény volt mindre szabva.
22. Az egyik rész hanyatt feküdt a földön,
a másik mintegy gúzsba kötve guggolt,
míg mások egyre lótottak-futottak.
25. Legtöbben voltak, akik egyre jártak,
nem oly sokan, kik a földön hevertek,
de ezek bőgtek legjobban a kíntól.
28. A sivatagban lassan, egyre hullott
a tűzeső, oly sűrű lángpehelyben,
mint Alpokon a hó, ha szélvihar nincs.
31. Mint Sándor egykor, forró Indiában,
midőn lobogva égő láng-zsarátnok
szakadt le seregére az egekből,
34. parancsban adta, hogy mindenki lábbal
külön-külön tapossa el a lángot,
mert egyenként könnyebb is az eloltás:
37, úgy szállt alá a tűzeső emitt is;
a homok izzott tőle, mint a tapló
s a kínt és fájdalmat megsokszorozta.

15. . . . *„Megvert hadát"* . . . Uticai Cato, midőn Pompeius seregének maradványait Juba királyhoz vezette, a lybiai sivatagon ment át (*Lucanus*, Pharsal. IX.); ilyen volt a pokolbeli sivatag is.

31. . . . *„Mint Sándor"* . . . Nagy-Sándor, Aristoteleshez intézett állítólagos levelében elmondja, hogy Indiában, egy roppant heves orkán után, úgy szakadt a hó, mintha gyapjut öntenének s mindjárt aztán tűz esett az égből; az elsőt tiporták a katonák, a másik ellen köpenyeikkel védekeztek. Dante itt, úgy látszik, a két eseményt összekeverte.

40. A sok nyomorult kéz táncolva járt mind
és elül-hátúl, jobbra-balra, fönt-lent
csak verte le a tűz-esőt a testről.
43. „Oh, Mester — szóltam — ki mindent legyőztél,
a durva ördögök kivételével,
kik fönt a kapunál útunkat állták:
46. ki az a nagy, ki szinte nem törődik
a tűzesővel s dacos büszkeségét
e szörnyű kín se bírja még letörni?"
49. De ő maga, meghallván, hogy a Mestert
felőle kérdezém, vad dölyffel így szólt:
„Ki élve voltam, az vagyok ma, holtan.
52. Fáraszsza bár ki Zeusz a kovácsot,
kitől a mennykövet dühvel vevé el,
hogy az utolsó nap vele lesujtson:
55. fáraszsza ki egyenként, mind a többit
a Mongibello kormos mühelyében,
kiáltva: „Jó Vulkán, segíts, segíts meg!"
58. ahogy tevé a flegrai csatában;

46. . . . *„Ki az a nagy?"* . . . Capaneus, a Thébát ostromló hét vezér egyike, aki az összes isteneket vakmerőn kihívta s most itt bűnhődik, mert dacolt Zeuszszal. Dante nem tesz különbséget — a hol az Istenség fogalmáról van szó — a keresztény Isten és a pogány istenek ellen vétők közt; az istentagadót mindenképen örök kárhozatra ítéli.

52. . . . *„Fáraszsza bár ki Zeusz a kovácsot"* . . . A harc hevében Capaneus fölhágott az ostromlott Theba várfokára s elvakult dühében megfenyegette öklével az eget, dölyfösen szólítván fel Zeuszt, hogy védje meg hát a várat, ha tudja. Ekkor *„sujtotta le"* őt *„az utolsó napon"* Zeusz; *„dühvel vevén el a mennykövet a kovácstól"*; a kovács a cyklopok egyike volt. Az utolsó nap az ostrom utolsó s a vár bevételének napja volt.

56. . . . *„A Mongibello"* . . . Az Etna-tűzhányó népies neve Sziciliában; a mithologia szerint itt volt Vulkánnak, az istenek sánta kovácsának mühelye, ahol a cyklopok dolgoztak,

58. . . . *„A flegrai csatában"* . . . Flegra völgye Thessáliában fekszik; itt volt a csata Zeusz és a lázadó gigászok közt, akik hegyet hegyre halmozva akartak feljutni az égbe.

nyilazzon engem minden mennykövével:
örülni mégse fog, hogy megalázott!"
A Mester most úgy föl volt háborodva,
hogy ily hangon még szólni sohse hallám:
„Capaneus, haj! azzal ver az Isten,
hogy dacos büszkeséged most se enged.
Mert semmi kín, ha csak nem dőre dölyföd,
lehet a méltó büntetés fejedre."
Majd nékem, szelidebben magyarázta:
„Ez egy a hét közül, kik Theba várát
megostromolták; megveté az Istent
s úgy látszik, nem alázta meg a kín se;
de, ahogy mondtam is már, dőre dölyfe
dacos lelkének legjobb büntetése . . .
Most jer utánam; ámde jól vigyázz, hogy
a perzselő homok lábad' ne érje
s az erdő-szélen járva jöjj utánam".
Hallgatva, némán értünk így odáig,
hol egy patak az erdőből kibuggyan,
még most is borzadok vörös szinétől!
Mint Bulicame kénvize kicsordul,
melyen fertőzött kéjnők osztakoznak,
úgy omlott ez le a tüzes homokra.
Két partja s feneke is a pataknak
megkövesült a habzó vér-folyamtól,
jeléül, hogy átkelni itt lehet rajt.
„Mindannyi közt, mit eddig már mutattam,
mióta csak azon kapun beléptünk,
hol bárkinek is szabad a bejárás,

79. . . . *„Mint Bulicame kénvize"* . . . Viterbótól két mértföldnyire van a Bulicame-forrás, melynek meleg, kénes tartalmú vize a bujakór ellen hasznos; ezért látogatói leginkább kéjnők, akik folyton azon civakodtak, hogy ki üljön bele előbb a vízbe.

84. . . . *„Jeléül"*, stb. . . . T. i. a sziklák nem égetnek, mint a tüzes homok.

86. . . . *„Azon kapun"* . . . V. ö. *Pokol:* III. 1. s köv.

88. szemed nem látott még oly csoda-dolgot,
mint e patak, mely minden rája hulló
tűz-pelyhet elnyel és kiolt legottan".
91. Így szólt a Mester, én meg arra kértem,
hogy tápláljon tovább is az igével,
amelyre most oltá belém a vágyat.
94. „A tengeren túl rombadőlt sziget van,
a neve Kréta — szólt a Mester: — ennek
királya élte át a szép aranykort.
97. Van ott egy hegy, mit hajdan lombok árnya
és sok patak hűsített, neve Ida:
ma már kopár, mint átok-verte szikla.
100. Itt állította föl Rhea, fiának
a biztos bölcsőt és hogy meg ne leljék,
ha sírt, legott nagy lármát üttetett ott.
103. Most nagy szobor áll a hegy belsejében,
és Damiette felé fordítja hátát,
míg arca Rómára néz, mint tükörbe.
106. A feje sárarany; a kar s a mellek

94. . . . *„Rombadőlt sziget"* . . . Krétáról azt tartották, hogy a híres Arany-korban tele volt virágzó városokkal, melyek később romba dőltek.

96. . . . *„Királya"* . . . Saturnus.

100. . . . *„Rhea"* . . . vagy Cybele, Saturnus felesége és az olympusi istenek anyja. Saturnus, hogy meghiusítsa azt a jóslatot, mely szerint tulajdon gyermekei fogják megfosztani trónjától, egyik gyermekét a másik után falta föl, mindjárt a születésük után. Mikor Zeusz született, az anya titkon Creta szigetére vitette s hogy a férje meg ne hallja a gyerek sírását, mindig nagy lármát üttetett kardokkal, cimbalmokkal, üstökkel, pajzsokkal és rézdobokkal.

103. . . . *„Nagy szobor"* . . . az emberiség jelképe. Hátat fordít Damiettenek (Egyptomban), ahol Khám bálványimádó népe lakik és Róma felé tekint, ahol az egyedül üdvözítő hit földi helytartója székel.

106. . . . *„A feje sárarany"* . . . Jelképezi az aranykort, míg a dereka a rézkort, a lábai a vaskort. Csupán a feje nem sír, mert az aranykorban boldog és elégedett volt az emberiség.

mind színezüstből vannak, mig a törzse,
csipője s tompora szín-sárgarézből;
innen le vasból vannak már a combok,
csak jobb lába van égetett agyagból
és épp ezen nyugosztja teste súlyát.
Fejét kivéve, teste többi része
végig hasadt s belőle köny szivárog,
amely a hegy gyomrában gyülik össze.
A sziklából kitörve úgy zuhog le,
mint Acheron, Styx, Phlegeton patakja,
majd ide ér s e keskeny, szük mederben
lezúdul a pokol legfenekére,
hol Cocytus a neve; e mocsárról,
mert úgyis meglátod, most nem beszélek".
Amire én: „Ha e patak valóban
a fölvilágból származik, hogyan van,
hogy eddig nem láttuk, csak éppen itten?"
És ő viszont: „Tudod, hogy a pokolnak
kerek alakja van; de mert utunkban,
bár mélyre szálltunk, mindig balra tértünk,
az egész kört körül nem járhatád be;
ezért, ha ujabb dolgot látsz is egyre,
ne bámulj rajt, mert nincs mért fönn akadnod".
S én ismét: „Mester, hát a Léthe hol van?
És hol a Phlegeton? . . . Hallgatsz amarról
s ezt, úgy mondod, a bálvány könnye ontja".

A szobor többi része — tehát az aranykor után élt és élő emberiség — folyton könnyezik s ezekből a könnyekből fakadnak a pokolbeli folyók, a Styx, a Phlegeton és az Acheron.

110. . . . „*Csak jobb lába*" . . . Sokféleképpen magyarázzák ezt a passzust. Legvalószínűbb a *Scartazzini* magyarázata, mely szerint a vasláb a római császárságot (német-római), míg az agyagláb az elfajult keresztény egyházat jelenti; s mivel a szobor inkább ezen utóbbira támaszkodik, az emberiség sorsa (jövője) nagyon is ingatag, sőt veszedelmes.

119. . . . „*Cocytus*" . . . mocsár a Pokol fenekén, melyben Lucifer befagyva ül.

„Minden kérdésed' kedvvel hallgatom bár,
felelt a Mester, ám a vérfolyónak
buzgása már az egyiket megoldja.
Meglátod Létét, de nem a pokolban,
hanem ahol a lelkek mosakodnak,
ha már a megbánt bűn nem nyomja őket".
Majd így szólt: „Ideje, hogy a vadontól
bucsúzzunk; most vigyázva jöjj utánam;
a meg nem perzselt parton visz az ösvény,
amely fölött a tűz s a láng elalszik".

136. . . . *„Léte"*; a felejtés forrása, természetesen, nem lehet a Pokolban. Dante a *Purgatóriumba* helyezi (XXVIII., 121. s köv.), ahol egyetlen forrásból két kis patak fakad s ellenkező irányban folyik; az egyiknek vize, *Lete,* elfelejteti a bűnöket és szenvedéseket, a másiké, *Eunoe,* eszünkbe juttatja minden örömünket és jó cselekedetünket, föltéve, hogy előbb iszunk a Léte vizéből s csak aztán a másikéból.

TIZENÖTÖDIK ÉNEK.

HETEDIK KÖR.

HARMADIK ALKÖR. — ERŐSZAKTEVŐK A TERMÉSZET ELLEN.

BRUNETTO LATINI — FRANCESCO D'ACCORSO ANDREA DE' MOZZI.

Egyik kemény parton mentünk tovább most
s a patak füstje boltozott fölöttünk,
megvédve partot és vizet a lángtól.
Mint Witsand s Brügge táján a flamandok,
nehogy, elöntse földjüket az árvíz,
nagy gáttal visszakergetik a tengert;
s mint Pádovának népe gátakat rak,
hogy védje házait a Brenta mentén,
ha olvad már a hó Karinthiában:

1—3. A pokolbeli folyó köpartján mennek tova, az izzó sivatag szélén. A füst, illetőleg vérgőz, mely a patakból fölszáll s fölötte boltozik, eloltja a sivatagra egyre hulló lángpelyheket.

4. . . . *„Witsand s Brügge"* . . . két város Flandriában, közel a tengerhez, melynek hullámaitól hatalmas gátak védik.

8. . . . *„A Brenta"* gyakran megárad tavaszszal, mikor Karinthia havasairól beleomlik a tömérdek megolvadt hó; ilyenkor el szokta önteni Pádovát is, melyet lakói magas köpartokkal biztosítanak az árvíz ellen.

10. úgy voltak rakva itten is a partok,
bár se oly szélesek, se oly magasak,
akárki volt is mestere a gátnak.
13. Az erdőtől már olyan messze jártunk,
hogy azt se láthatám már, merre fekszik,
bár megfordúlva többször nézdegéltem,
16. midőn a gát mentén lelkek csapatja
jött szembe vélünk, s mind úgy ránk meredtek,
mint azok nézik egymást, kik sötétben
19. ütődnek össze, bús holdújuláskor;
s oly élesen pislogtak ránk szemükkel,
mint vén szabó, ha fűz a tű fokába.
22. A kárhozott csapat így pislogott rám,
s egyik fölismert; megfogván ruhámat:
„Ez ám csak a csoda!" kiáltja rögtön.
25. És én, amint karját felém kinyujtá,
szemem' lesült arcára rászögeztem
s bár füst, korom megbarnította képét,
28. most visszaemlékeztem rája mégis;
és gyöngéden megsímogatva arcát,
feleltem: „Te is itt vagy, ser Brunetto?"

19 . . . *„Holdújuláskor"* . . . amikor t. i. a hold nem világit, tehát vaksötét van; ezért *„bús"* a holdújulás.

30. . . . *„Ser Brunetto"* . . . *„Ser"* (ejtsd: szer) a *„Messer"*, vagyis úr rövidítése firenzei tájszólásban. *Brunetto Latini* előkelő családból sarjadt s 1220 táján született Firenzében s ugyanott halt is meg 1294-ben; mint aktiv politikus sok eseménynek volt részese, 1253-ban követ volt, 1287-ben prior — azaz városi tanácsos — 1289-ben a köztársaság titkára. A Montaperti melletti csata idején (1260.) X. Alfonz spanyol királynál volt követségben, de mivel a győztes ghibellinek őt is száműzték Firenzéből, vissza se tért a városba, hanem Franciaországba ment s majdnem hét évig lakott Párisban. Itt írta könyvét: a *„Kincs"*-et *(Il Tesoro)* és a *„Kincsecskét"* *(Il Tesoretto)*, az elsőt francia, a másodikat olasz nyelven. A kitünő tudós és jeles szónok a szodomitaság bünét vezeklí a Pokolban. Voltaképpen nem volt mestere Dantének, de példájával, tanácsaival sokat tett arra, hogy Dante a komoly tudományokat megkedvelte.

31. És ő: „Fiacskám, terhedre ne essék,
ha Brunetto Latini elkisér most
s elhagyja kissé kedvedért csapatját."
34. És én feleltem: „Sőt én kérlek erre;
s ha tetszik, le is ülök véled itten,
ha engedi, kivel jövék, a Mester".
37. Sóhajtva szólt: „Fiam, ki e csapatból
megáll csak percre is, száz hosszú évig
a földön fekve bénán pörkölődik.
40. Menj hát tovább; én itt alant követlek,
s majd utólérem társaim csapatját,
mely örök szenvedésit sírva tűri".
43. Nem mertem a partról leszállni hozzá,
hogy egy színt menjünk; de fejem lehajtám,
mint az, kit elfog tisztelet s alázat.
46. S ő így szólt: „Mily szerencse, vagy mi végzet
hozott le, bár szabott időd le nem telt?
S ki ez, ki néked az utat mutatja?"
49. „Ott fönt, a napvilágon, — így feleltem, —
eltévedék egy zord völgy katlanában,
előbb, mint eljött telje napjaimnak.

39. . . . *„Bénán"* . . . azaz mozdulatlanúl fekve kénytelen tűrni a lángpelyhek égető tüzét s büntetésből nem szabad a kezeivel se leszórni őket magáról, mint ahogy a többiek teszik.

43. . . . *„Nem mertem – leszállni"* . . . mondja Dante; mert félt, hogy az izzó homok megégeti.

44. . . . *„Fejem lehajtám;"* . . . hogy közelebb legyen Brunettóhoz, aki a magas part alatt ment vele.

47. . . . *„Szabott időd"* . . . vagyis az, mit a világban szabad töltened; tehát: halálod előtt hogyan szállhattál le a pokolba?

49—54. . . . *„Ott fönt"* . . . Dante ismétli az I. Énekben leírt allegóriát; hogy eltévedt egy zord völgy katlanában, vagyis a bűnök és gyarlóságok vermébe esett, még mielőtt napjainak telje (a 35-ik életév = az emberélet útjának fele) eljött; ott találkozott Vergiliussal, vagyis a helyes útra, a megigazulás útjára vezető kalauzzal, aki most *„hazájába"*, vagyis az örök boldogság országába, a Paradicsomba vezeti.

52. Csak tegnap reggel tértem észre újra,
és megfordulván, ez jött szembe vélem,
ki most ez úton elvezet hazámba."
55. S ő így felelt: „Csak csillagod kövessed,
s a dicsőség révébe fogsz bejutni,
ha ott fönt jól beláttam a jövődbe.
58. Ha oly korán el nem ragad halálom,
látván szép sorsodat a csillagokban,
jobban sarkaltalak vón' tettre téged.
61. De a hálátlan, durva nép, mely egykor
Fiesoléből származott s ma sem más,
mint faragatlan, rongy, garázda csürhe,
64. üldöz s gyűlölni fog, mivel különb vagy.
És jól teszi; mert a fanyar kökénynyel
édes füge egy sorban nem teremhet.
67. Őshagyomány szerint vakok, kevélyek,
fertőzi őket kapzsiság irígység:
vigyázz te is, nehogy bűnükbe essél.
70. Oly dicsőséget jóslok csillagodból,

55. . . . *„Csak csillagod' kövessed"* . . . célzás arra, hogy Brunetto, mint asztrológus megjósolta Dante dicsőségét és horoszkópot állított föl neki születésekor; erre vonatkozik az 57. és az 59. vers. Dante az Ikrek csillagzatában született s ez a csillagzat, a középkori tudomány szerint, az írástudás, tudomány és dicsőség teljére predesztinálta a halandót.

62. . . . *„Fiesoléből származott"*; a legenda szerint *Faesulae* (ma Fiesole), az ókori Etruria egyik városa, mely Firenzétől mintegy három mérföldnyire fekszik, alapította Firenzét, melynek őslakói e szerint római eredetüek voltak.

6 . . . . *„Őshagyomány szerint"* . . . Ez a hagyomány kettős Az egyik szerint Totilas megüzente a firenzeieknek, hogy barátságot és szövetséget köt velük s ennek zálogául elpusztítja a szomszédos Pisát; ami megtörténvén, a firenzeiek elvesztették természetes és vérszerinti szövetségeseiket s Totilas könnyen elbánhatott a „vak" néppel. A másik hagyomány szerint a pisaiak két hatalmas porphyr-oszlopot adtak el Firenzének; az oszlopok elégtek, megrepedeztek, szóval mit sem értek s hogy a firenzeiek ezt észre ne vegyék, a pisaiak scárlát-posztóval vonták be az oszlopokat.

hogy mind a két párt foga fájni fog rád:
de jó füvedből egyik sem legelhet.
E fiesolán barmok csak magukból
csinálják almukat és ne tiporják
— még hogyha trágyadombjukon virúlt is —
az oly növényt, amelyben újra éled
a római, ki írmagúl maradt ott,
hol a gonoszság e rút fészke épült".
„Ha minden imádságom teljesülne,
— feleltem én: — úgy nem volnál te még itt,
mert nem ért volna még utól halálod.
Mert él szivemben — s haj, hogyan emészt most!
jóságos, édes, nyájas, kedves arcod,
midőn ott fönt atyámként tanítottál,
mi úton lesz az ember halhatatlan;
s hogy milyen nagy a hálám, míg csak élek,
illék szavakkal is most megmutatnom.
Mit sorsomról beszéltél, mind fölírtam
s megőrzöm, míglen ama nőhöz érek,
ki mindent tud s megfejti nékem ezt is.
De annyit mondok már is: hogy akármit
hoz is reám a sors, nem törhet össze,
ha lelk'ismeretem mivel se vádol.
Az ily elismerés nekem nem új már:
de forgassa kerekét a szerencse
s furkóját a bitang, — nekem nem árthat."
A Mester ekkor jobbra visszafordult,
végig mért engem s nem mondott csak ennyit:

77 . . . *„A római"* célzás arra, hogy Firenzét rómaiak alapították, de ezen alapító-családok kihaltak s csak itt-ott (írmagul) maradt egy-egy római az elkorcsosult, degenerált városban.

89. . . . *„Ama nőhöz"* . . . Beatricéhez.

91 96 . . . Nemes fölháborodásában azt mondja Dante, hogy bátran és megvetéssel tűri a sors csapásait, mert lelkiismerete biztosítja, hogy nem érdemelte meg. Fölfogásra hasonlít Horác híres ódájához: *„Justum ac tenacem"* . . .

„Jó hallgató, ki mit hall, nem felejti".
De én azért Brunetto serrel együtt
tovább menék csevegve s tudakoltam,
hogy csapatjában kik a híresebbek.
S ő így felelt: „Jó tudni némelyikről:
a többit illendőbb nem emlegetni;
időnk se futná, annyit fölsorolni.
Tudd meg tehát, hogy mind papok valának
és hírre nagy, neves, komoly tudósok,
kik mind Szodoma rút bűnébe estek.
Amott megy Priscian a gyász-csapatban
és Francesco d'Accorso véle; sőt ha
ily undok embert volna nézni kedved,
láthatnád kit a szolgáknak cselédje
az Arnótól Bacchiglionba küldött,
hol dögrovásra tért parázna teste.

99. . . . *„Jó hallgató"* . . . Célzás arra, hogy Dante ezt a szentenciát már másutt olvasta (*Aeneis*: V. 710.), de jól megjegyezte.

105. . . . *„Időnk se futná"* . . . oly sok a szodomita pap és tudós, hogy el se lehet sorolni valamennyit

109. . . . *„Priscián"* . . . Priscianus Caesariensis, híres grammaticus a VI. század első feléből. Barát volt és hitehagyott lett, hogy annál többet beszéljenek róla s még növekedjék a híre. Talán azért került a szodomiták közé, mert mint kis gyermekek tanítójának több alkalma volt a velük való fajtalankodásra.

110. . . . *„Francesco d'Accorso"* . . . a híres Accursio jogtudós fia, maga is nevezetes jogász Bolognában; 1273-ban I. Eduárddal Oxfordba ment tanárnak az ottani egyetemre, onnan 1280-ban visszatért Bolognába, ahol egész haláláig (1294.) tanított.

112. . . . *„Szolgák cselédje"* . . . VIII. Bonifác pápa; a pápák ugyanis Nagy Szent-Gergely óta viselik a *„servus servorum"* címet. Valószínű azonban, hogy Dante itt nem a keresztényi alázatosság, hanem a megvetés nevében tiszteli e címmel VIII. Bonifácot.

113. . . . *„Arnótól Bacchiglionba"* . . . a folyót használja a város neve helyett. Az Arno = Firenze, a Bacchiglione = Vicenza. *Andrea de' Mozziról* van szó, akit 1272-ben szenteltek kanonokká Firenzében s ugyanott lett püspök is 1287-ben; kicsapongásai miatt a firenzei püspökségből a vicenzaiba helyezték át, ahol 1296-ban meg is halt.

Mondhatnék többet is; de nincs időm rá,
mert látom, mily sötét porfölleget ver
a lelkek új csapatja a homokban
s ezekkel nem szabad együtt maradnom.
Most még neked a „*Kincs*"-emet ajánlom,
amelyben él nevem; mást mit se kérek".
Megfordult s elszaladt, kengyelfutóként,
mint aki zöld posztóért versenyezve
szalad Verona síkján; s ily futással
elnyerte volna tán a díjat ott is.

119. . . . „*Kincs*"-*emet* . . . A már fönt is említett „*Tesoro*", mely enciklopédikus tartalmú munka s az ethikát, rhetorikát és politikát tárgyalja, természetesen Aristoteles nyomán. Brunetto másik munkája, a „*Tesoretto*" allegórikus tanköltemény olasz versekben s némiképen hasonlít az „*Isteni Színjáték*"-hoz, mert Brunetto is eltéved az erdőben, mint Dante s aztán találkozik a Természette, majd az Erénynyel s végre a Szerelemmel, amelynek rabja is marad. Itt említi Brunetto azt az undok bűnt is, melyért Dante a pokolba teszi őt, de csak úgy könnyedén „világias gyönyörűség"-nek nevezi és éppen nem ostorozza.

121 124 . . . Találó hasonlat. Veronában a versenyfutók zöld posztót kaptak jutalmúl; s a kép annál inkább is talál, mert a versenyzők mezítelenül futottak s Brunetto Latini is mezítelen volt, mint a többi kárhozottak.

TIZENHATODIK ÉNEK.

HETEDIK KÖR.

HARMADIK ALKÖR. — ERŐSZAKTEVŐK A TERMÉSZET ELLEN.

GUIDO GUERRA. — TEGGHIAJO ALDOBRANDINI ÉS JACOPO RUSTICUCCI. — A ZUHATAG. — GERYON.

Már ott valánk, hol a más körbe omló
patak dörejje úgy hangzott fülünkbe,
mint méh-kaptárban méhek zümmögése;
s ím, három árny szaladva jött felénk ott
egyik csapatból, mely a tűz-esőben
bolyongva járt s vezeklett szörnyű kinnal.
Felénk szaladtak, mindenik kiáltva:
„Megállj te, ki ruhád szerint bizonynyal
gyalázatos hazánknak vagy szülöttje!“
Haj, mennyi régi s új seb födte testük',
mely össze-vissza sült a láng-esőtől!

2–3. . . . „*A más körbe omló patak dörejé*“ . . . A *Phlegeton*, melynek vérzuhatagja mély szakadékon omlik le a következő alkörbe. Ennek a robaját hallják.

8. . . . „*Gyalázatos hazánknak*“ . . . Ruhájáról gyanítják, hogy Dante is firenzei.

Még most is borzadok, ha gondolok rá.
Kiáltozásukra megállt a Mester
s felém fordulva szólt: „Megvárjuk őket;
és tisztességgel kell velük beszélned.
Sőt, hogyha láng-eső nem húllna itten,
azt mondanám, hogy te siess elébük,
mert illenék, hogy te előzd meg őket".
Mihelyt megálltunk, ők meg' újra kezdték
a régi dalt; s amint elénkbe értek,
pörögve forgott sarkán mind a három.
Mint pőre atléták, ha ölre mennek,
egymás előnyét, gyöngéjét kikémlik
még mielőtt a mérkőzésbe fognak:
úgy ezek is, felém fordúlva arccal,
keringtek körülöttem, hogy a lábuk
mind ellenkező táncot járt nyakukkal.
„Habár e szörnyű hely nyomorúsága
s fekélyes, undok arcunk, — szólt az egyik, —
meghallgatásra minket nem ajánlhat:
tán hírünk rábír arra, hogy eláruld,
ki vagy, ki élve jársz e bús vidéken
s ily épen, bizton ballagsz a Pokolban?
Ez itt, kinek sarkába lépek éppen,
bár pőrén és megnyúzva támolyog most,
nagyobb volt életében, mint hihetnéd.
Ő volt a jó Gualdrada unokája:

14—18. . . . Vergilius intelméből megérti Dante, hogy e kárhozottak híres emberek voltak, akikkel tisztelettel illik szólania.

20. . . . *„A régi dalt"* . . . a panaszos jajgatást és kesergést.

27. . . . *„Ellenkező táncot járt"* . . . Bár körben forogtak, szemük folyton Dantén volt, mint ahogy a bajvívó is, míg kerülgeti ellenfelét, folyton annak az arcát lesi, kémlelvén a kedvező pillanatot, melyben megrohanhatja.

37. . . . *„Gualdrada unokája"* . . . Ez a Gualdrada leánya volt messer (lovag Bellincione Berti de' Ravignani-nak, aki Firenze legelső és legtiszteltebb főnemese volt. Az idősebb Guido grófhoz

a neve Guido Guerra s életében
sok fényes dolgot mívelt karddal, észszel.
Emez, ki mellettem a port tapossa,
Tegghjajo Aldobrandi s bár tanácsát
meghallgattátok volna fönt a földön!
És én, ki vélük nyögök egy kereszten,
Jacopo Rusticucci voltam; engem
gaz hitvesem hibája vitt e helyre".
Ha védve lettem volna most a tűztől,
bizony közéjük ugrom én legottan
s hiszem, hogy Mesterem se gátol ebben.
De, mert megégtem volna, azt a vágyat,
hogy megöleljem nyomban mind a hármat,
a megsütéstől borzadva, legyőztem.
Mondám tehát: „Nem megvetés, de részvét
támadt szívemben, látva ezt a sorsot,
mihelyt a Mester szava azt jelezte,

ment férjhez, akitől az összes Guidi grófok származtak Négy fia volt, köztük Guido Guerrának az apja is, kit *Villani* történetíró Ruggieri, mások Marcovaldo, Dovadolai gróf néven említenek.

38. . . . „*Guido Guerra*" . . . Vitéz és bátor katona, a firenzei guelfek vezére, kit a ghibellinek 1255-ben kiűztek Arezzóból. Száműzetvén Firenzéből, élére állt a szülővárosából kiűzött guelfeknek, ő vezette őket a beneventói csatában is, Anjou Károly alatt, hol fölötte vitézül harcolt s 1267-ben vissza is tért a guelfekkel Firenzébe. A szodomitaság gyalázatos bűnével csak Dante vádolja.

41. . . . „*Tegghiajo Aldobrandi*" . . . Az Adimari-családból származott előkelő, vitéz lovag volt; Dante már előbb is (*Pokol*: VI., 7 - 9) kérdezősködött róla Ciaccótól. Heves guelf, de politikus eszű ember volt s ezért céloz Dante arra, hogy: „*bárcsak meghallgatták volna tanácsát.*" Tegghiajo ugyanis ellenezte a firenzeiek ama hadjáratát Siena ellen, melynek a Montaperti melletti rettenetes kudarc lett a következése. Róla is csak Dante tudja a rút szodomitaságot.

44 . . . „*Jacopo Rusticucci*" . . . Gazdag és becsült firenzei lovag, akinek azonban házsártos, gonosz felesége volt; kénytelen lévén elválni tőle, mondják, hogy azért esett a szodomitaság bűnébe, mert nőt — a feleségén okulva — többé ismerni nem akart.

55. hogy olyan lelkek jönnek most utánunk,
minők ti vagytok; és e tiszta részvét
sokáig fog sajogni még szívemben.
58. Én földitek vagyok; és nap se múlt el,
hogy ne beszéltem volna híretekről,
s ne gyönyörködtem volna tettetekben.
61. Üröm helyett az édes alma csábít,
s hogy megkapom, igérte jó vezérem;
de a központba kell előbb leszállnom".
64. „Ha kívánod, hogy még sokáig éljen
e testbe' lelked, — így szólt most az árnyék, —
s hogy hírneved a síron túl is éljen:
67. Szólj, az erény s a hősiség úgy él-e
még városunkban, mint hajdan virágzott
vagy nyoma sincs már és örökre eltünt;
70. Mert Borsiere Vilmos, aki nem rég
szenved közöttünk — s ott megy most azokkal, —
úgy ócsárolja, hogy mi egyre sírunk".
73. „A jövevény-nép és a gyors keresmény
oly gőgöt s tékozlást teremte benned,
hogy magad is panaszlod, Fiorenza!"

61. . . . *„Üröm helyett"* . . . Azt mondja képletesen, hogy elhagyta a bünt, a vétkes tévelygést és az igaz útra, az erények honába vágyik, a hová Vergilius meg is igérte, hogy elvezeti.

63. . . . *„A központba"* . . Hogy följuthasson a purgatóriumba s onnan a paradicsomba, előbb keresztül kell mennie a Poklon, melynek utolsó gyűrűje a föld középpontjában van. Onnan a föld túlsó felére jut, hol ismét viszontlátja a csillagokat . . . V. ö. ugyanezen ének 83 sorával.

70 . . . *„Borsiere Vilmos"* . . . Borsiere (vagyis: Erszényes) Vilmos előkelő, művelt gazdag és világlátott firenzei nemes volt; *Boccaccio* egyik novellájában (*Decamerone*, I., 8) érdekes adomát mond elmésségéről és nemes gondolkodásáról.

73. . . . *„A jövevény nép"* . . . Alighanem az újon települt kalmárokra céloz, akik — mint az 1300-ban Pistojából Firenzébe költözött *Cancellieri* család is — mindennemű uzsorát üzött és csalárd fogásaival, fényűzésével megrontotta a város egyszerűbb erkölcseit.

Így kiáltottam, arcomat fölütve;
s ők hárman, hallván ezt, csak összenéztek,
mint kit lesujt a szörnyű, de való hír.
„Ha máskor is, — kiálták mind a hárman, —
ily kurtán felelhetsz a kérdezőknek,
szerencsés vagy, hogy ily nyiltan beszélhetsz!
De, ha kivánsz kijutni e sötétből,
hogy újra lásd a csillagok világát,
s hogy dicsekedhess majd, hogy: *„ott valék lent“*:
oh, rólunk is beszélj az embereknek!“
Itt szétrebbentek s gyorsan futni kezdtek,
mint hogyha szárnyak vitték volna őket.
Egy *„ámen“* se mondhattam volna addig,
mikorra már eltüntek; és a Mester
legott tovább ment, én pedig követtem.
Alig menénk odább, már oly közel volt
a mélybe omló zuhatag morajja,
hogy szinte nem hallók egymás szavát se.
Mint a folyó, mely Veso-hegy tövétől,
az Appenin bal szirtjein fakadva,
keletre folyva tart az Adriának
s a hegygerincen, míg nem ér a völgybe,
a neve Aquacheta s lent a síkon,
Forlihoz érve, ismét más nevet kap, —

79–81. . . . *„Ily kurtán“* stb. . . . Az az értelme, hogy Dante örülhet, ha másoknak is ily röviden kielégítő feleletet tud adni s egyúttal szabadon, tartózkodás nélkül el is mondhatja a véleményét.

85 . . . *„Rólunk is beszélj“* . . . Sajátságos, hogy a kárhozottak mind vágynak arra, hogy a nevük és emlékezetük holtuk után is éljen. Legalább mind kérik Dantét, hogy emlékezzék meg róluk; csak az árulók kivánják, hogy az utókor elfeledje őket (*Pokol*, XXXII., 94.) s ezért csak akkor beszélnek, ha reménylik, hogy evvel meggyalázhatják ellenségük emlékét. (*Pokol*, XXXIV.. 7. s köv.)

94 . . . *„Mint a folyó“* . . . Az Acquacheta, mely a *Veso-hegységben* (ma: *Monviso*) ered és Forli városa után, midőn leszáll a Romagnai síkra, *Montone* lesz a neve.

100. üvöltve zúg a mélybe a havasról,
paskolva Szent-Benedek háza talpát,
hol ezrek kaphatnának menedéket:
103. így zúgott, harsogott a vér-folyó is
s oly bömböléssel hullt alá a mélybe,
hogy szinte már fülem is fájni kezdett.
106. A derekamon kötelet viseltem,
amelylyel egykor megfoghatni véltem
a tarka párducot. Ezt most leoldtam
109. s csomóba kötve, összehajtogatva,
ahogy nekem parancsolá a Mester,
szép engedelmesen kezébe adtam.
112. A sziklán jobbra fordúlt most a Mester
s a part szélétől kissé távolabbra
a kötelet a szörnyű mélybe dobta.
115. „No, már itt furcsa ügy van készülőben",

101 . . . *„Szent-Benedek háza talpát"* . . . a *Badia* (apátság) *di San Benedetto,* mely az Appeninek lejtőjén állt, igen nagy kolostor volt s több ezer ember is menedéket találhatott volna benne, de csak alig néhány szerzetes lakott ott. Dante idejében a föntebb (37 38. jegyzetben) említett *Guidi-grófok* kegyurasága alatt állt s mondják, hogy Dante is időzött benne bolyongásai alatt, mint a dovadolai Guido gróf vendége. Az Acquacheta itteni vízesése, melyhez Dante a Phlegeton zuhatagát hasonlítja, ma már sokkal kisebb, mint az ő idejében volt.

106 . . . *„Kötelet"* . . . A szent-Ferenc-rend „kötelét" (vagyis övét), melylyel e rend tagjai a csuhát derekukhoz szorítják. Dante ugyanis fiatal korában a szent-Ferenc kisebb rendébe (a minoriták közé) lépett, de nem szenteltette föl magát, az övet azonban mindig viselte, mintegy talizmánul a bűnök (különösen a testi vágyak) elhatalmasodása ellen.

108 . . . *„A tarka párducot"* . . . Allegorikus jelképe, némelyek szerint a bujaság-nak, mások szerint a hitetlenségnek; az első esetben Dante érzéki vágyai fékezésére, a másodikban hite erősítésére viselte a kötelet.

113 . . . *„A part szélétől kissé távolabbra"* . . . azaz beljebb, hogy fönn ne akadjon az orvény kiugró szikláin s egyenesen a fenékre essék. Ez volt a jel, amelylyel Vergilius Geryont (l. köv. Éneket) fölcsalta.

— mondám magamban — „mivel a kötélnek
a Mester oly feszülten néz utána".
Haj, milyen óvatosnak kéne lenni
azokkal szemben, kik nem csak a tettet,
de elménket is látják mély eszükkel.
A Mester így szólt: „Feljön most azonnal,
kit várok; és te is meglátod akkor,
mi az, min eltöprenkedel titokban".
Az oly igazságot, mely a hazugság
színébe játszik, ki ne mondja senki,
mert szégyent vall vele, ártatlanúl is.
De én itt nem hallgathatok; s e könyvem
minden szavára esküszöm s kívánom:
úgy nyerje meg tetszését olvasómnak,
mint ahogy én a sűrű barna légben
oly szörnyet láttam fölbukni libegve,
mitől a hősi szív is visszadöbben,
mert úgy szállt föl, mint ha ki néha-napján
a sziklán fönnakadt horgonyt kirántja
s a tenger mélyében guggolva kuksol,
de két karját már fölfelé kitárja.

125–124 . . . Dantét meglepi amit Virgilius tesz, mert nem tudja az okát. De mindjárt megbánja, hogy kíváncsiskodik és szinte aggódik, hogy szidást kap Vergiliustól, aki *„elméjét is látja mély eszével"*: tehát azt is tudja, hogy Dante furcsa badarságnak véli ezt az egész hókusz-pókuszt. Vergilius azonban szeliden figyelmezteti, hogy csak várjon: majd meglátja, mi célja volt a ledobott kötélnek.

124–132 . . . Dante, bár igazat mond, mégis szinte fél, hogy nem hiszik el szavát, annyira fog az hasonlítani a hazugsághoz.

133–136 . . . Szép hasonlat: a búvár leszáll a fenékre, hogy kiszabadítsa a sziklák, kövek közé szorult vasmacskát; mikor már kirántotta, még guggolva ül, de két karját már fölveti, hogy fölkelve, fellökje magát a víz színére.

TIZENHETEDIK ÉNEK.

HETEDIK KÖR.

HARMADIK ALKÖR: ERŐSZAKTEVŐK A MŰVÉSZET ELLEN.

GERYON. — SCROVIGNO. — BUJAMONTE. — LESZÁLLÁS A NYOLCADIK KÖRBE.

„Most jól megnézd a hegyes farku barmot,
mely hegyet, falat, bástyát, serget áttör:
ez rontja métellyel egész világot!"
Így szólt a Mester hozzám s inte néki,
hogy jöjjön közelebb a partszegélyhez,
amelynek szirtjein odáig értünk.
S ez, undok képe a galád csalásnak,
a partig jött mellével és fejével,
de már a farkát lent hagyá a mélyben.

1. . . . *„A hegyes farku barom"* . . . Geryon, a csalás jelképe. A mithológia szerint három testü és három fejü óriás-király volt, a ki nyájas szavakkal magához édesgetett jövevényeket és vendégeket vad bikái elé vetette. Herakles ölte meg. A Dante Geryonja jobban hasonlít az *Apocalypsis* (IX., 7–11.) Abaddon, azaz *„Vesztő"* angyalához.

2. . . *„Mely hegyet, falat"* . . . azaz, a csalásnak semmi se állhat ellent; minden akadályon győz és megejti a legóvatosabb embert is.

Az arca nyájas, csupa becsület volt,
az őszinteségtől szinte sugárzott,
de lent, deréktől, kígyó volt a teste.
Hónaljig szőrös volt két görbe karja,
a háta, melle, combjai hurokkal
s kis pajzsocskákkal voltak tele festve.
Török-tatár nem szőtt-font szőnyeget még
tarkább fonállal és többféle színben
s nem font Arachne se ily tarka hálót.
Mint néha partnál vesztegel a bárka,
a vízben félig, félig partra húzva,
vagy mint, — a részeg németek honában, —
a hód, vadászva, vízbe mártja farkát:
úgy állt ez undok féreg is a parton,
mely kőszegéllyel a fövényt beszegte.
A farka ott kanyargott lent, az űrben,
fel-felgörbesztve mérgezett fulánkját,
melynek, mint skorpió, hegyezte tőrét.
A Mester így szólt: „Kissé itt letérünk,

10–18. Jellemző leírása a csalás lényegének. Becsületes külső (nyájas arc) alatt aljas gonoszság (kigyó-farok).

14. . . . *„Hurokkal"* . . . a hurok (csapda) szintén a csalás eszköze és jellemző járuléka.

15. . . . *„Pajzsocskák"* . . . érthető *„pikkelyek"*-nek is, melyek a kígyó testét födik; itt jelképesen azért paizs, mert a csaló ügyes fogásokkal védi, leplezi magát, hogy a sújtó igazság meg ne sebesíthesse.

16 - 18. A színlelés és képmutatás érzékítése. *Arachne* híres szövőnő Lydiában, kit Minerva pókká változtatott.

21. . . . *„Részeg németek"* . . . *Tacitus* óta iszákos a hírük a germánoknak. Itt Dante azokra a németekre céloz, akiket Manfredi küldött a Firenzéből száműzött guelfek segítségére, de eredmény nélkül; mert Farinata degli Uberti leitatta a német zsoldosokat s aztán elbánt velük.

22. . . . *„A hód vadászva"* . . . A középkorban azt hitték, hogy a hód úgy vadászik a halakra, hogy vízbe ereszti farkát, melyből olajcseppek válnak ki s midőn a halak ezen csalétekre odasereglenek, hirtelen beugrik a vízbe és fölfalja a prédát.

hogy kerülővel jussunk ama helyhez,
hol a csalárd barom a parthoz állott".
S letérve jobbra most a sziklafalról,
tíz lépést haladtunk egész a szélén,
a fövenyt s láng-esőt jól kikerülve.
Hogy oda értünk a rút szörnyeteghez,
kissé tovább, izzó homokban ülve,
új bűnösök csapatja volt alattunk.
„Hogy mindent megtapasztalj itt, e körben,
— szólt most a Mester, — menj és nézd meg őket,
hogy láss és hallj saját szemed-füleddel.
De ne soká időzz azért körükben;
s míg odajársz, én majd beszélek evvel,
hogy minket erős vállán vigyen által."
Így hát a hetedik kör e határán
lefelé bandukoltam egymagamban
a bűnösök felé, kik üldögéltek.
Nagy kínjuk könnyeket facsart szemükbe,
hol a tüzet hajtották el kezükkel,
hol az izzó fövenyt szórták magukról.
Épp így csinálnak nyáron a kutyák is:
vakkantva marnak, dühhel vakaróznak,
ha kullancs, légy vagy bolha csípi őket.
Hiába néztem mindeniknek arcát,
hová a láng-eső mindegyre hullott:
egyet sem ismerék; de észre vettem,
hogy tarisznya lóg mindnek a nyakában,

35. . . . *„Új bűnösök csapatja"* . . . Az uzsorások. *Vergilius* már előbb (*Pokol* XIV., 23.) említette, hogy ebben az alkörben némelyek feküsznek (az istenkáromlók), mások futnak (a szodomiták), s ismét mások ülnek; ezek az uzsorások.

47. . . . *„A tüzet"* . . . azaz a láng-esőt, mely egyre hullott.

55. Pokoli ötlet, hogy Dante tarisznyát akaszt e kárhozottak nyakába. Egyrészt jelképezi kapzsiságukat a tarisznya; másrészt a ráfestett címer elárulja őket anélkül, hogy Dante kénytelen lenne nevükön hívni a bűnösöket. Az uzsorások azért ülnek, mert életükben se dolgoztak, hanem csak ülve, nyugodtan szedték pénzük kamatjait.

színes tarisznya, más és más címerrel
s úgy látszott, mint ha kedvük telne ebben.
S ahogy közéjük értem, nézdegélve,
egy sárga tarisznyán szép kék oroszlán
alakja volt címernek oda festve.
Majd, tovább menve, biborszín tarisznya
vörös alapján hófehér libának
alakját vettem észre. És az egyik,
kinek fehér tasakján kékre festett,
hízott malac ékeskedett címerként,
megszólított: „Hogyan kerülsz e körbe?
Eredj tovább; s mert élsz, hát vidd hírül majd,
hogy szomszédom leszen Vitaliano,
ki balfelemre kerül nemsokára.
Magam vagyok csak itten Pádovából,
a többi mind firenzei s örökké
üvöltik: „Jöjjön a csalók királya,

59. . . . *„Sárga tarisznyán kék oroszlán"* . . . A firenzei *Gianfigliazzi család* címere. Tekintélyes guelf-család volt, mely a Montaperti melletti csata után szintén száműzetett. Később mind átpártoltak a fekete-párthoz s visszatérve Firenzébe, hirhedt uzsorások lettek s még a XIV. és XV. században is folytatták ezt a rút mesterséget

61. . . . *„Biborszín tarisznyán hófehér liba"* . . . A firenzei *Ubbriachi-család* címere. Gazdag és előkelő ghibellin-család volt de Dante nem igen ismert pártkülönbséget a Pokolban.

64. . . . *„Fehér tasakján kék malac"* . . . A pádovai *Scrovigni-család* címere. Valószínű, hogy az, akiről itt szó van, Reginaldo Scrovigni volt, híres uzsorás, akit Dante személyesen is ismerhetett.

68. . . . *„Vitaliano"* . . . Ez többek szerint *Vitaliano del Dente* volt, akit 1307-ben választottak meg polgármesternek Pádovában. Mások szerint *Vitaliano di Jacopo Vitaliani*, firenzei híres uzsorás volt

70. . . . *„Magam vagyok"* . . . E két sorban Dante pellengére állítja *Pádova* és *Firenze* városát, mint az uzsora főfészkeit.

72 . . . *„A csalók királya"* . . . Ez *Giovanni Buiamonte*, szintén firenzei nemes, akiről a Dante-magyarázók azt mondják, hogy egész Európa leghirhedtebb uzsorása volt; 1293-ban kiállított címerében három kecske van arany mezőben.

73. kinek tasakján három kecske díszlik!"
s elfintorítva száját, úgy kiölté
a nyelvét, mint ökör, ha nyalja orrát.
76. S én, hogy a Mestert meg ne haragítsam,
mert úgy intett, hogy soká ne maradjak,
ott hagytam a sok kinzott, kapzsi lelket.
79. A Mester ekkor már a szörnyetegnek
vállán kuporgott s megpillantva engem:
„most légy erős és bátor!" így kiáltott.
82. „Ezentúl ily lépcsőn ereszkedünk le;
ülj föl elémbe, én leszek középen,
hogy mérges farka testedet ne érje."
85. Mint kit harmadnapos hideglelése
megint elővesz, hogy már körme kékül,
s a hűs árnyék szelére teste borzong:
88. úgy érzém magam én is, e szavakra;
de korholó szaván megszégyenültem,
mert bátor lesz a hős gazda cselédje.
91. Fölültem vállára a szörnyetegnek
s akartam kérni, de elállt a hangom:
„óh, kérlek, édes Mester, jól karolj át!"
94. De ő, ki nagy bajomban máskor is már
segíte rajtam, most is, hogy fölültem,
mindkét karjával átfogott, ölelve.
97. S megszólalt: „Geryon, indúlhatunk már!
Széles körökben, lassan szállj a mélybe
s amit viszel, gondolj az új teherre!"

78. . . . *„Kapzsi"* . . . mert uzsorások voltak.

83. . . . *„Elémbe"* . . . vagyis Geryon nyakába; Vergilius a szörnyeteg vállán ült, hogy Geryon el ne érhesse esetleg Dantét farka fulánkjával.

90. . . . *„Mert bátor lesz"* . . . Hős gazdája példáján fölbátorodik a gyáva szolga is

99 . . . *„Gondolj az új teherre!"* . . . Azaz gondolj arra, hogy jobban kell ügyelned, mert most igazi terhet (új = szokatlan) viszel nem úgy, mint mikor csak súlytalan lelkeket szállítasz a mélybe.

Mint csónak, mely a parttól egyre hátrál,
úgy indúlt el velünk most Geryón is;
s megérezvén, hogy szabadon mozoghat,
a melléhez fölcsapta görbe farkát,
mely ángolnaként csapkodott a légben,
míg szárnyként evezett mindkét kezével.
Aligha volt dermesztőbb az ijedtség,
hogy Phaeton kezéből kihúllt a gyeplő,
mitől, mint látni, az ég is megégett:
vagy midőn szegény Ikarus a vállán
olvadni érzé viasz-szárnya tollát
s az apja jajgatott: „Rossz útra tértél", —
mint az enyém volt, mikor észre vettem,
hogy mindenfelől lég van csak köröttünk,
s nem látok mást, csak ezt a szörnyű barmot.
Lassan keringve úszott, szállt a légben,
de ezt én annyiban vettem csak észre,
hogy szél csapott föl lentről a szemembe.
Már jobbról hallottam, mélyen alattunk,
rettentő dörgését a zuhatagnak
és kissé kihajoltam, hogy lenézzek.
De most borzadtam el csak igazában
s remegve bujtam el, húzódtam össze:
a völgy tele volt tűzzel, jajgatással!

103. . . . *„Görbe farkát"* . . . Farkával úgy csapkodott a levegőben, mint a hajós az evezővel, mikor csak hátulról hajtja a csónakot.

108. . . . *„Az ég is megégett"* . . . A középkor hite szerint a tejút volt az égnek az a része, mely lángra gyúlt és megperzselődött, amidőn Phaeton szekerét a tűzlovak elragadták V. ö. *Ovidius*, Metamorph. II., 47 324.

109. . . . *„Ikarus"* . . . fia volt Daedalusnak, aki meg akarván szökni krétai fogságából fiának és magának viaszszal összeragasztott szárnyakat készített. De Ikarus nagyon közel talált repülni a Naphoz, melynek sugarai megolvasztották a viaszt s a szerencsétlen fiú lezuhant a tengerbe.

123. . . . *„Tűzzel"* . . . a folyton hulló lángpelyhektől.

124. És láttam azt is, mit nem láttam eddig,
hogy új kínok között keringve szállunk,
mik jobbról-balról, lent-fönt ránk vigyorgnak.
127. Mint sólyom — mit, ha szálldogált sokáig
s bár prédát nem talált s vissza se hivták:
„haj, már leszállsz!“ bosszúsan szíd vadásza —
130. leverten, lomhán karikázva száll le,
ahonnan fürgén, délcegen röpült föl
s mogorván ül meg, távol mesterétől:
133. úgy szállt velünk is Geryon fenékre
s a szikla lábához letéve minket,
hogy szabadúlt terhétől, menten eltünt,
136. oly szédületes gyorsan, mint kilőtt nyíl.

127 – 132 A sólymászatból vett hasonlat. Mikor a sólyom már kifáradt és nem talált zsákmányt, csalogatás nélkül is leszáll a földre A vadásza ilyenkor szidja; s a madár mely tudja, hogy büntetés vár rá, nem mer a gazdájához menni, hanem mogorván ül le, tőle távol.

TIZENNYOLCADIK ÉNEK.

NYOLCADIK KÖR.

ELSŐ BŰNTARISZNYA. — KERÍTŐK ÉS CSÁBÍTÓK. — VENEDICO CACCIANIMICO. — JÁZON.

MÁSODIK BŰNTARISZNYA. — A HIZELGŐK. — ALESSIO INTERMINELLI.

Van egy hely a Pokolban: — Bűntarisznya
a neve — csupa vas-szin sziklafalból,
mint az a bérc-gyűrű, mely körbe fogja.
Ép közepén az istenverte helynek
egy széles és mély kút nyílása tátong,
amelynek később mondom el mivoltát.
Az öv tehát, amely a sziklafaltól

1. . . . *„Bűntarisznya“* . . . Az eredetiben *„Malebolge“*, amely szó szerint annyit tenne, mint *„gonosz iszák“*, melybe a bűnöket betarisznyázzák. *Angyal*, az első Dante-fordító, hangutánzással *„bolygá“*-nak, *Szász Károly „büntömlő“*-nek fordítja. A franciák tulajdonnévnek veszik s megtartják (*„Malebolge“*).

2. . . . *„Vas-szín“* . . . azaz szürkés-fekete.

4—18. . . . A bűntarisznyák párvonalos, középponti körök, illetőleg árkok; középpontjuk a kút, ennek kávájától, mint sugarak, nyúlnak ki a szikla-gátak (hidak) az összes körökön keresztül

e kútnyílásig ér, kerek szabásu
s a feneke tíz külön völgyre osztott.
Mint aminő a vár, hol a falaknak
jobb védelmére árkot ér az árok,
hogy egy a más körül fut párvonalban:
a bűntarisznyák képe ép ilyen volt;
és, mint az ily vár bástya-kapujától
a külső partra hidak visznek által:
úgy itten is, a sziklafal tövétől
kőszikla-gátak nyúltak át a kútig,
hol egybefutva aztán véget értek.
Hogy Geryon a válláról lerázott,
e helyt lelők magunkat; és Vezérem
mind balra tartott, én pedig utána.
Jobb kézre új kínok tanyája látszott,
új szenvedők és új hóhérlegények,
kik megtölték az első Bűntarisznyát.
A bűnösök mezítlenek valának:
és velünk szembe jöttek a középig;
onnan tovább, velünk, de sebesebben.
Rómában is minap a rengeteg nép,

egészen a legkülső körig, úgy, hogy a hidak olyanok, mint a kerék küllői, melyek a kerék agyát annak külső peremével összekötik és egybetartják.

22. . . . *„Jobb kézre"* . . . Mivel ők balról, szélen mentek, természetes, hogy a kárhozottakat csakis a jobb oldalon láthatták.

25–27. . . . Ebben a körben kétféle bűnösök szenvednek: a kerítők és a csábítók, illetőleg megejtők. Az egész kör két központi alkörre (árokra) van osztva s az egyikben szenvedők (a kerítők) Dantével szemben jönnek, ezeket tehát arcban is láthatja, de a másik csapatban levőket, akik vele egy irányban, de gyorsabban haladnak, nem láthatja szemtől-szemben, hanem csak hátulról, amikor már elhaladtak mellette, illetőleg elébe vágtak.

28. . . . *„Rómában is minap"* . . . Dante úgy szinleli, hogy 1300-ban írta a Színjátékot, tehát abban az évben, mikor a nagy bűnbocsánat (jubileum) volt, amelyre sok százezer ember

a bűnbocsánat-évre gyűlve össze,
a hídon át és vissza úgy huzódott,
hogy egyfelől, kik Péter templomába
siettek, mind az Angyalvárra néztek:
s a hegynek arccal ment a másik oldal.
Emitt is, ott is, a zord sziklaparton
rút szarvas ördögök, nagy ostorokkal
a lelkeket szilajon ostorozták.
Haj, hogy bokázott, mily riadva ugrott,
kit ért az ostor! második csapásra
egyik se várt, vadul rohant előre.
Amint ott mentem, szembe néztem egygyel
s jól végig mérve, így szóltam azonnal:
„Na, ezt a fickót láttam már bizonnyal".
Hogy jobban megnézzem, megálltam ottan,
s megállt velem a jóságos Vezér is,
megengedvén, hogy kissé visszamenjek.
Az ostorozott most, szemét lesütve,
azt hitte, így elbujhat; ám hiába,
mert rákiálték: „Bár szemed lesütted,
ha mással nem cserélted el pofádat,
te vagy Venedico Caccianimico.
De ily gonosz csávába miért kerültél?"
S ő így felelt: „Nem szívesen beszélek,

csődült össze Rómában Azt a hasonlatot hozza föl itt, hogy a Szent-Pé er-templomba zarándoklók s onnan visszatérők hogyan vonultak át a híd két felén.

36. . . *„Szilajon ostorozták"* . . . A szorosabb értelemben vett kínzásnak ez a legelső stációja és példája.

50. . . *„Venedico Caccianimico"* . . . Előkelő bolognai guelf nemes volt, aki gyönyörű szép hugát, *Ghisolabellát*, pénzért, dicsőségért és hatalomért eladta Opizzo d'Este őrgrófnak Ferrarába. Dante itt a szerencsétlen nő emlékét védi meg, mert a történetet többféleképpen beszélték s voltak, akik egyenesen azt mondták, hogy Ghisolabella maga dobta oda magát a grófnak. Dante hiteles forrásból tudhatta az esetet, mert a nő Dante egyik rokonának, *Alighieri Miklósnak* volt a felesége.

de mégis kényszerít rá szép beszéded,
mely emlékeztet a régi világra.
Én voltam az, ki szép Ghisolabellát
a buja gróf kéjének általadtam,
bár másként mondják el a rút kerítést.
És Bolognából nem vagyok magamban,
sőt annyian vagyunk zsúfolva itten,
hogy ki a „*sipá*"-t tudja és megérti,
Savena s Reno közt, nincs annyi lélek;
s ha bizonyság kell, hogy higyj a szavamnak:
csak jusson eszedbe rút kapzsiságunk".
Míg így beszélt, egy ördög rásuhintott,
hogy háta szinte porzott s rákiáltott:
„Loholj, cudar! itt nincs lány, kit eladhass!"
Én ekkor visszatértem Mesteremhez;
majd pár lépéssel arább oda értünk,
hol a sziklából egy szirtfok kiállott.
Fölmászva erre könnyen, jobbra tértünk,
és átvergődvén zeg-zugos gerincén,
emez örök köröktől elbucsúztunk.
Hogy ott valánk, hol boltozik a szikla,
hagyván utat a lelkek vert hadának,
így szólt a Mester: „Állj meg és vigyázz itt,
hogy jól szemügyre vedd a többi lelket,
akiknek még nem láthatád az arcát,
mert vélünk egy irányba jöttek eddig".
A régi hídról néztük a tolongást,

60. . . . A „*sipá*"-t . . . Bolognai tájszólás, e helyett: „*sia*" legyen. „*Savena s Reno*" két folyó, mely Bologna határait jelzi.

61. . . . „*S ha bizonyság kell*" . . . A bolognaiak hírhedt kapzsi, nyereségvágyó nép voltak; s mivel a kapzsi pénzért mindenre kész, a bolognaiak közt akadt a legtöbb kerítő.

74. . . „*Hagyván utat*" . . . hogy t. i. a boltozat alatt átmehessenek. Itt a boltozaton állott meg Dante, hogy láthassa az alatta elvonulókat.

amint e második sereg felénk jött,
az ördögöktől űzve, ostorozva.
Jó Mesterem, bár meg se kérdezém még,
így szólt: „Nézd azt a nagyot, ki felénk jön:
könnyet se ejt, akárhogy gyötri kínja.
Az arca most is még milyen királyi!
Ez Jázon, aki észszel, hősiséggel
az aranykost Colchisból elrabolta.
Útjában elment Lemnos szigetére,
mikor a kegyetlen és vakmerő nők
már minden férfiut leöltek ottan.
Itt csellel, szinleléssel, szép szavakkal
megejté kéjének szép Hypsipylét,
ki már előbb a többi nőt kijátszta;
s teherbe ejtve, ott magára hagyta.
E bűne juttatá ily szenvedésre,
és Médea is így lesz megbosszúlva.
Mind véle megy, ki ugyanígy hibázott.
Az első völgyről s akik benne nyögnek
elég lesz tudnod ennyit; jer tovább most".
Már ott valánk, ahol a keskeny ösvény
a második gáttal kereszteződött
és kezdete lőn egy új híd-nyílásnak.
Nyavalygó jajgatást hallottam itten,

86. . . . *„Ez Jázon"* . . . Az argonauták aranygyapjas hőse, ki az aranykost — helyesebben: az aranygyapjat — visszavitte Görögországba.

88. . . . *„Lemnos szigetére"* . . . A lemnosi nők, Venus biztatására, valamennyi férfit leöltek a szigeten. De Hypsipyle, a Thoas király leánya, elrejtette apját — tehát kijátszotta a többi nőket — s így egy férfi mégis életben maradt. Ezt a királyleányt csábította el Jázon. Majd Kolchisban elcsábította Medeát is, akinek varázslatai segítségével szerezte meg az aranygyapjat; de aztán ezt is elhagyta Kreuza kedvéért, aki Kreon király leánya volt.

102. . . . *„Egy új hídnyílásnak"* . . . mely a következő Bűntarisznyát hidalja át. Itt következett a *hizelgők* árka.

röfögve lefetyeltek mind a lelkek,
és önmagukat paskolák ökéllel.
A sziklát mindenütt penész takarta,
mit lentről jövő bűzös pára fent rá,
mely szemem-orrom egyaránt facsarta.
A fenék oly sötét, hogy meg se látod,
ha föl nem hágsz a szikla peremére,
amely az örvényt szinte áthidalja.
Fölérve hát, hogy le, a mélybe néztem,
ott bukdácsolt a nép, büdös ganajban,
mely árnyékszékekből gyűlt össze ottan.
S míg én felülről látni igyekeztem,
egy lélek, kit a sár úgy elborított,
hogy az se látszott: pap-e, vagy világi,
reám kiált: „Miért vagy oly kíváncsi,
hogy engem nézel inkább, mint a többit?"
Amire én: „Mivel, ha nem csalódom,
már láttalak, de száraz, tiszta hajjal:
te vagy Alessio Interminelli;
hát ezért nézlek inkább, mint a többit".
És ő viszont, a tökfejét pofozva:
„Haj, ide juttatott a rút hizelgés,
amit, míg éltem, meg nem únt a nyelvem".
Most szólt a Mester: „Jobban mászsz előre,
s kutasd a mélységet tekinteteddel,
míg jól szemügyre vetted azt a cédát,

104. . . . *„Röfögve lefetyeltek"* . . . A disznó és a kutya két jellemző szokása; a röfögés a hízelgés undokságát, a lefetyelés pedig a talpnyalást parodizálja kegyetlenül.

113. . . . *„Büdös ganajban"* . . . Az olasz eredeti szerint *„merda"*, azaz emberi ürülék, mint a következő sor is magyarázza; ennek párája volt oly undorítóan bűzös.

122. . . . *„Alessio Interminelli"* . . . A luccai ghibellinek feje, Dante kortársa, aki, csupa rossz szokásból, szólani se tudott úgy, hogy ne hízelegjen; még a cselédeknek és napszámosoknak is hízelgett. Dánte pártatlanságának jele, hogy a *„fekete"* Caccianimico után mindjárt a *„fehér"* Interminellít bélyegzi meg.

130. ki szétszórt hajjal és nyakig ganajban
mocskos kezével rút testét vakarja
és hol fölállva jár, hol meg lefekszik.
133. A ringyó Thais ez, aki kedvesének,
mikor ez kérdé: „Mondd, szívem, szeretsz-e?“
Felelte: „Hogyne, szilaj szenvedélylyel!“
136. De, amit láttunk, érjük most be véle“.

133. . . . „*Thais*“ . . . Örömleány, *Terentius*-nak „*Eunuchus*“ című vígjátékában Dante csak az aljas mesterséget személyesíti meg benne. A kedvese egy *Thrasus* nevű katona volt, akit hazug szerelmével és hízelgéseivel szipolyozott ki; erre vonatkozik a rövid párbeszéd is, mely különben idézet a vígjáték III. felv. 2. jelenetéből.

TIZENKILENCEDIK ÉNEK.

NYOLCADIK KÖR.

HARMADIK BŰNTARISZNYA. — A SIMONIAKUSOK.

III. MIKLÓS PÁPA.

Óh, Simon mágus s hitvány követői,
kik kapzsiságból aranyért, ezüstért
árulgatjátok Isten szent kegyelmét,
mit csak a tiszta erény érdemel meg:
most rólatok van sor, hogy trombitáljak:
e harmadik tarisznya a tiétek.
A következő temetőbe értünk,
a hídnyílásnak épp azon kövére,
mely épp az árok közepe fölött függ.
Óh, legfőbb Bölcseség, mely földön, égen
és a Pokolban is oly nagy művész vagy

. . . . „*Simon mágus*“ . . . A Szentírás szerint (*Apost. Csel.* VIII., 9 s köv.) pénzért akart venni szent-Pétertől malasztot és isteni kegyelmet, csodatévő hatalmat. Az Egyházatyák őt mondták minden eretnekség kútforrásának s róla nevezték el *Simoniakusoknak* azokat, akik az egyházi méltóságokat, bűnbocsánatot, stb pénzért árulták.

7. . . . „*Temetőbe*“ . . . Abban az értelemben, hogy a kárhozottak mindörökre meghaltak és el vannak temetve.

mily igazságot oszt örök erényed!
A szürke szikla mélyén s oldalában
mindenféle kerek lyukak valának,
az egyik épp olyan nagy, mint a másik.
Nem voltak tágasabbak és nagyobbak,
mint kedves San-Giovannim belsejében
a kőbe vájt keresztelő-csatornák;
minőt egyet nemrég én törtem össze,
hogy egy fiút, ki fuldoklott, kimentsek:
s ez vessen véget minden tévedésnek.
Mindegyik lyukból térdeig kilógott
a bennszorúlt bűnösnek lábaszára,
míg teste lent volt, fejtetőre állva.
A talpa mindnek izzó lánggal égett
s ezért oly dühhel rázta mind a lábát,
hogy eltépett vón' bárminő bilincset.
Mint olajos felületen a tűzláng
végig szalad: úgy nyalta itt ezeknek
a talpát is, lábhegytől a bokáig.
„Mester, ki az, ki jobban rázza lábát,
— kérdeztem én, — mint bűnös cimborái
s a láng is izzóbb, mely husát emészti?"
És ő felelt: „Ha tetszik átvihetlek
a lejtős sziklapartra; s ott magától

17. . . . *„Kedves San-Giovannim"* . . . A firenzei keresztelő kápolna, ahol Dantét is megkeresztelték. Mivel abban az időben évente csak kétszer (husvétkor és pünkösdkor) kereszteltek, a keresztelő-medencét több részre, — kerek üregekre — osztották, hogy egyszerre több pap is keresztelhessen; ezek voltak a *„keresztelő-csatornák"*.

19. . . . *„Én törtem össze"* . . . Nagyszombat napján, Dante elüljárósága idejében, egy *Antonio de' Cavacciuoli* nevű fiucska bele esett az egyik csatornába s mivel másként nem lehetett kiszabadítani, Dante fejszével törte szét a csatornát. Erről emlékszik meg itten s nehogy szentségtörésnek véljék ezt a rombolást, elmondja az okot is, hogy *„ez vessen véget minden tévedésnek"*. (21. sor.)

megtudhatod, ki ő s miben hibázott".
Amire én: „Tetszésed itt a törvény;
te vagy az úr s tudod, hogy azt cselekszem,
amit kívánsz: többet minek beszéljek?"
Így értünk a negyedik szikla-gáthoz
és megfordulván, balkézről leszálltunk
a szűk és össze-vissza fúrt fenékre.
S jó Mesterem le sem tett az öléből,
míg oda nem vitt annak fúrt lyukához,
ki lábával oly kínosan kalimpált.
„Akárki vagy, ki fejjel lefelé lógsz,
gaz lélek, mint cövek, sziklába verve,
felelj, ha tudsz", így szólítottam őt meg.
Úgy álltam ottan, mint a gyóntató pap,
kit a leásott gyilkos nem bocsájt el,
hogy így halála perceit kitolja.
S az fölkiáltott: „Oh, te vagy tehát itt,
eljöttél Bonifác s fölváltasz engem?

49. . . . *„Mint a gyóntató pap"* . . . Firenzében a gyilkosokat úgy végezték ki, hogy fejjel lefelé beásták egy gödörbe s azután elevenen eltemették. Az ilyen halálraitélt görcsösen kapaszkodott a gyóntatójába, mert ameddig az mellette volt, addig nem borították el földdel s így *„tolta ki halála perceit"*. A hasonlat kegyetlen, de találó, mert a kárhozott is úgy volt a sziklába beékelve, mint a földbe ásott gyilkosok: fejjel lefelé.

52. . . . *„S az fölkiáltott"* . . *III. Miklós* pápa, az Orsiniak családjából, aki 1277-től, 1280-ig ült a szent széken. A történetíró szerint „ő volt az első pápa, kinek udvarában rokonai részére *nyilvánosan* üzetett a simonia, hogy őket fekvő birtokokkal, kastélyokkal és arannyal gazdagítsa".

53. . . . *„Bonifác"* . . . Családi nevén *Gaetano Anagni*, biboros korában ghibellin párti, később mint pápa, szenvedélyes guelf, aki a gyönge V. Celesztin pápát rávette, hogy mondjon le méltóságáról s ekkor egészen lekötvén magát a franciáknak, ő ült helyébe VIII. Bonifác néven; 1294-től, 1303-ig volt pápa, nagy eszű tudós, ritka emlékezőtehetségű férfi volt, de kevély, kegyetlen és erőszakos. Nem csinált lelkiismereti kérdést a nyereségből, ha abból magát, az Egyházat, vagy családja tagjait gazdagíthatta.

Lám, csalt az írás két vagy három évvel!
Hát ily hamar beteltél már a jóval,
melyért nem átallottad törbe csalni
a szép Arát, hogy aztán meggyalázzad?"
Úgy álltam ott, a szégyentől lesújtva,
mint ki a kapott választ meg nem érti
s felelni nem tud, csak kudarca bántja.
Most szólt a Mester: „Mondd neki azonnal:
Nem az vagyok, nem az vagyok, kinek vélsz!"
S én rögtön szót fogadtam e parancsnak.
A bűnös most még jobban rugdalózott,
két lábával kaszálva jajveszékelt
és nyögve kérdé: „Akkor mit kívánsz hát?
Ha annyira vágysz tudni, hogy ki voltam,
hogy csak ezért leszálltál a Pokolba,
tudd meg: viseltem szent-Péter palástját.
S valódi medve-sarjként, egyre tömtem
a bocsokat; hogy tarisznyába ott fönt
a pénz, itt lent meg jó magam jutottam.
Fejem alatt a többiek rotyognak,

54 . . . *„Csalt az írás"* . . . Dante mindvégig úgy színleli, hogy a színjátékot 1300-ban írta, mert így alkalma volt jóslatként föltüntetni már beteljesedett dolgokat. Ezért III. Miklós, tudván, hogy VIII. Bonifác csak 1303-ban fog meghalni, azt mondja: *„Lám, csalt az írás"*, mert azt vélé, hogy Bonifác már meghalt t. i. Dantét vélé annak) s most jön őt fölváltani, három évvel a szabott idő előtt.

57. . . . *„A szép Arát"* . . . Az Anyaszentegyházat. Célzás arra, hogy VIII. Bonifác, még mint biboros, a hagyomány szerint szócsövön, mintha isteni utasítás lett volna, azt parancsolta a gyönge lelkű V. Celesztin pápának, hogy mondjon le méltóságáról és vonúljon kolostorba.

70. . . . *„S valódi medve-sarjként"* . . . Szójáték III. Miklós pápa családi nevével; *„orso"* olaszul annyi, mint *„medve"*; a *„bocsok"* a pápa rokonai, az *Orsini-család* tagjai.

73. . . . *„Fejem alatt"* . . . Valószínüleg a sváb császári ház ellenségei: a kapzsi és rideg *IV Ince* (1243 - 1254), a gyöngébb, de szintoly lelkiismeretlen *IV. Sándor* (1254 - 1261) és *IV. Orbán* (1261 - 1265), aki Anjou Károlyt Olaszországba behívta és végre *IV. Kelemen* (1265 - 1268).

kik megelőztek a simoniában
s ezért a sziklafalba ékelődtek.
Oda bukom le én is, hogyha eljön
és fölvált az, kit benned jönni véltem,
midőn imént a nevén szólítottam.
De nékem régebben sül már a lábam,
tótágast állva itt, e szörnyű tűzben,
mint ő fog pörkölt lábbal rugdalózni;
mert oly pásztor jön utána nyugatról,
ki ég s föld törvényét lábbal tapossa,
s gyalázata nagyobb lesz a miénknél.
Új Jázon ez; a Makkabeusokból
ismerheted. S mint azt saját királya,
úgy pártfogolja ezt a franciáké".
Ma sem tudom, nem volt e vakmerőség,
hogy így feleltem vissza e szavakra:
„Mondd csak nekem: Megváltónk mennyi kincset
kért szent-Pétertől, hogy kezébe adja
a menyország kulcsának nagy hatalmát?
„Engem kövess!" bizony csak ezt kivánta!

79. . . . *„Régebben sül már a lábam"* . . . III. Miklós 1280-ban halt meg s VIII. Bonifác csak 1303-ban fogja fölváltani, tehát 24 évig kell várnia; míg VIII. Bonifácot már 1314-ben, tehát 12 év múlva fölváltja V. Kelemen, aki fölébe kerül a kemencébe.

82 . . . *„Oly pásztor"* . . . *V. Kelemen* pápa, családi nevén *Bertrando del Gotto*, bordeauxi érsek, aki Guascogneból, tehát *„nyugatról"* jött Rómába a pápai trónra. Gyalázatos árulással vette meg a pápai tiarát, mert előzetesen titkos szövetséget kötött Szép-Fülöp francia királylyal, hogy minden kívánságát teljesíti, ha megválasztatja őt pápának. És állta is a szövetséget; hitvány eszköze lett a francia politikának, székhelyét áttette Avignonba, eltörölte az érdemes Templomosok rendjét, megcsalta VII. Henriket, ágyasait egyre-másra cserélgette stb., úgy hogy valóban megérdemelte Dante kemény kritikáját.

85. . . . *„Új Jázon"* . . . Nem az aranygyapjas, hanem az, akit a Makkabeusok könyve említ (IV., 7-24., II. Simon fia és III. Onias öcscse, aki pénzért vásárolta meg Antiochus királytól a zsidó főpapi méltóságot, melyet bátyjától raboltatott el.

94. Se Péter, se más, aranyt és ezüstöt
nem kért Mátyástól azért, mert apostol
ő lett az áruló Judás helyében.
97. Megérdemled hát szörnyű büntetésed
s vedd hasznát a rosszul szerzett harácsnak,
mely úgy fölbátorított Károly ellen.
100. Ha nem volnék oly igaz tisztelettel
a kulcsok iránt, melyeknek hatalmát
gaz földi életedben bitoroltad,
103. kegyetlenebb szavakkal is kikapnál,
mert kapzsiságtok rontja a világot:
a jót tiporván, ápolván a rosszat.
106. Ily pásztort rajzolt az Evangelista,
hogy látta azt, ki a vizek fölött ül
paráználkodni földi istenekkel;
109. azt látta, aki hét fejjel születve,
tiz szarva által úr volt a világon,
amíg az erény útján járt a férje.
112. Istent aranyból, ezüstből faragtok
s a pogányoktól abban különböztök,
hogy ők egyet, ti száz bálványt imádtok.
115. Haj, Konstantin, mily sok bajnak szülője,

99. . . . *„Károly ellen“* . . . *Anjou* Károlyt érti s arra a bizánci vérdíjra céloz, mellyel megvették III. Miklós pápát (Giovanni da Procida, hogy támogassa a Károly ellen szött összeesküvést.

106 . . . *„Az Evangelista“* . . . azaz ker. Szent-János a *Jelenések* könyvében, melynek VIII. része nélkül a következő sorok allegóriája nem érthető. Amit az Apostol a pogány Rómáról ír, Dante a pápai Rómára alkalmazza. Ez a Róma *„ül a vizek* (népek) *fölött“, paráználkodik a földi istenekkel* (királyokkal), ez *„született hét fejjel“* (ma is a *„Héthalom városá“*-nak hívják), *„tiz szarva* (a tiz parancsolat) *által ez volt úr a világon“*, ameddig *„erényes volt a férje“* (azaz a pápa; mert az *Ara*, a nő, az Anyaszentegyház). A *„hét fejet“* némelyek a hét szentségre magyarázzák.

115. . . . *„Konstantin“* . . . Célzás arra a történeti hagyományra, hogy Nagy-Konstantin császár, mikor a keresztény hitre tért, egy tartományt ajándékozott a pápának s ezzel vetette meg az Egyház világi uralmát.

nem megtérésed: de az az ajándék,
amelylyel gazdaggá tevéd a pápát!"
Amíg én fújtam ezt az antifónát,
dühében, vagy tán lelkifurdalástól,
két talpa, mint a szélmalom, kalimpált.
Hiszem, beszédem tetszett Mesteremnek,
oly elégülten hallgatá beszédem,
mely ámbár vakmerő, de színigaz volt.
Majd két karjába zárt s ölébe véve
elindúlt ismét, visszavinni engem
a szirtre, honnan az imént leszálltunk;
nem is fáradt el, sőt addig le sem tett,
míg föl nem értünk ama sziklaboltra,
ahol a negyedik kör hídja nyílik.
Itt gyöngéden letette öle terhét
a meredek és zordon bérctetőre,
hol még a zerge is remegve járna:
s innen megint egy másik völgybe láttam.

129. . . . „*A negyedik kör*" . . . illetőleg büntarisznya, mert Dante a nyolcadik körnek harmadik büntarisznyájában jár most s éppen oda ért Vergiliussal, ahol a harmadikból a negyedikbe visz át a híd.

HUSZADIK ÉNEK.

NYOLCZADIK KÖR.

NEGYEDIK BŰNTARISZNYA. — JÓSOK ÉS KURUZSLÓK.

AMPHIARAUS. — TIRESIAS. — ARUNS. — MANTO. — EURYPYLUS. — SCOTUS. — BONATTO GUIDO. — ASDENTE.

Új gyötrelmeket kell most versbe szednem
s ezt mondom el huszadik énekében
az első résznek, mely a Poklon át visz.
Onnan, hol álltam, élénk figyelemmel
a völgybe néztem, melyet fölfedeztünk
s melyet keserves könnyek árja öntöz.
A kerek völgyben tenger-nép tolongott,
könnyezve, némán, mint a búcsújárók,
ha bűnbocsánatért zarándokolnak.
Amint szemem kivette jobban őket,
hát mindnek a nyaka ki van tekerve

11—15. Kegyetlen irónia s a bünhődés plasztikus fölfogása nyilatkozik abban, hogy a jósok, kik életükben mindig a jövőt kutatták, — tehát *előre* néztek, - a Pokolban hátrafacsart fejjel ballagnak!

s úgy el van fordítva csodálatosképp,
hogy mindnek visszafelé áll az arca
s mind hátrafelé bandukol az útján,
mert fordult arccal nem láthat előre.
Megeshetett tán élő emberen is,
hogy nyakát betegség így elfacsarta,
bár én nem láttam ezt és el se hinném.
Ha Isten engedi, javadra válni,
mit olvasol, most gondold el magadtól,
maradhatott-e könnytől száraz arcom,
hogy ily kifordítottan s ily közelről
láthattam őket, míg a könnyek árja
lecsurgott hátul, tomporuknak árkán!
Sírtam bizony, az egyik szirtre dőlve,
hogy Mesterem, ki észrevette, rám szólt:
„Meddig maradsz oly dőre, mint a többi?
A részvét úgy erény itt, hogyha meghalt.
Ki bűnösebb, mint az, ki szánni tudja,
kit Isten igaz itélete sújtott?
Hát üsd föl a szemed és nézd meg ott azt,
aki előtt — s ezt egész Théba látta —
megnyílt a föld, hogy mindnyája kiáltott:
„Amphiaraus, miért futsz a csatából?"
De ő csak hullott egyre s meg se állott

28 . . . *„A részvét úgy erény itt"* . . . A Pokolban nem erény a szánalom, mert tiltakozás az isteni itélet szigora ellen. Az Isten igazságosságába vetett hit azt követeli, hogy ne szánjuk a szenvedőket, kik a büntetésre rászolgáltak.

32—39. . . . *„Aki előtt megnyílt a föld"* . . . Ez Amphyaraus, fia Oikleiosnak és Hypermnaestrának, ama hét király egyike, kik Thébe ellen indultak, hogy elfoglalják és visszaadják Polynikesnek. Jós lévén, előre látta, hogy az ostromban életét fogja veszteni s ezért elrejtőzött. De neje, Eriphyle, kit Polynikes megvesztegetett, nemcsak elárulta férje rejtekhelyét, hanem népszavazattal kényszerítette is, hogy induljon hadba Thébe ellen. Az ostrom alatt aztán, mikor egy napon hadi szekerét készítette elő, Zeusz egy villámmal megrepesztette a földet s ez szekerestől elnyelte Amphyaraust.

le Minoszig, ki mindenkit nyakon csíp.
Nézd, hogyan változott mellé a háta:
s mert nagyon is akart előrc látni,
most hátra néz és farral jár előre.
Tireziászt nézd, ki nemet cserélve,
szakállas férfiból lett gyönge asszony
s nemével tagjait is fölcserélte;
S hogy újra visszanyerje férfi-voltát,
Megint meg kelle ütni vesszejével
a kígyópárt, mely összefonva bakzott.
Aruns következik mindjárt utána,
ki Luni sziklabércein tanyázott,
hol Carrara lakói éldegélnek;
a barlangját fehér márványba vájta
és ott lakott, a csillagokba nézve
s a tenger sima tükrén elmerengve.
S ki keblét, melyet innen meg se láthatsz,
leomló szöghajával eltakarja
s túlról van rajta azza is, mi szőrös:
Manto vala, ki sok földet bejára

40 . . . „*Tireziász*" thébei jós volt, kinek mondáját *Ovidius* (Metam. III. 320. s köv.) így beszéli el: két párzó és összefonódott kígyót megütött botjával, mitől a nőstény megdöglött; erre Tireziász azonnal nővé változott, még pedig nem csak alakra, hanem természetre is. Hét évig volt nő; ekkor ismét találkozott két párzó és összefonódott kígyóval, melyeket megütvén botjával, most a hím döglött meg, mire azonnal ismét visszanyerte férfi-mivoltát. Jóstehetségét magától Zeusztól kapta jutalmul azért, mert egy vitában, mikor a férfi és nő elsőbbségéről volt szó, Tireziász a férfiak elsőbbsége mellett döntött; a haragos Héra ellenben vaksággal büntette ezért Tireziász volt a görög sereg jósa Trója ostroma alatt. *Manto*, szintén jósnő, akiről alább lesz szó, az ő leánya volt.

46. . . . „*Aruns*", etruszk jós, akit *Lucanus* (Pharsal. I. 586. s köv.) említ, mint olyat, aki előre megjósolta a polgárháborút s Caesar győzelmét.

55. . . . „*Manto*", az említett Tireziász leánya, aki atyja halála után, hogy Kreon zsarnokságától szabaduljon, megszökött

és végre ott pihent meg, hol születtem;
miért is róla, kérlek, hadd beszélek.
Hogy apja meghalt s Bacchus büszke vára,
a híres Thébe, szolgaságba sülyedt,
ő még soká bolyongott a világban.
Itáliában fönt, az Alpok alján,
melyek Tirolt és Némethont körítik,
csodás tó fekszik, a neve Benaco.
A sok forrást, mely Appenin gerincén
fakad Camonica s a Garda-tó közt,
mind egytől-egyig e tó gyüjti össze.
A tó közepén lenne a határpont,
hol Trento, Brescia és Verona papja
egyképp áldhatna, hogyha erre járna.
A hol körül a part lejtőre hajlik,
ott tornyosúl szép Peschiera vára,
dacolva Bergamóval s Bresciával.
A víz, mely nem fér Benaco tavába,
mind itt zuhog le, s tör utat a völgybe,
amelynek zöld ölén dagad folyammá.
S mihelyt a völgybe szállva folyni kezdett,
már nem Benaco, hanem Mincio lesz
Governóig, ahol a Póba ömlik.

Thébéből s Lombardiába vetődvén, ott megtelepedett s a mai Mántova városát alapította. *Vergilius* azért mondja el oly részletesen a város alapítását, mert maga is ott született

59. . . . *„Szolgaságba sülyedt“* . . . Kreon hajtotta igába.

63. . . . *„Benaco“*, a mai Garda-tó régi neve. Lefolyása a Mincio-folyó. mely a síkon mocsárrá szélesedik s ennek közepén épült Mántova.

65 . . . *„Camonica“*, azaz *„Val di Camonica“*, Lombárdia egyik legnagyobb völgye, mely több mint 50 mérföld hosszú s a Rheziai-Alpesek két ága szegi be.

67. . . . *„A határpont“*, valamelyik sziget, valószínüleg az *„Isola dei Frati“* (Barátok Szigete), ahol a három püspöki megye határa egybefut, úgy hogy e három megye mindegyik püspöke egyforma joggal oszthatna áldást és bérmálhatna ezen a helyen.

78. . . . *„Governóig“* . . . ma Governolo.

79. Rövid folyás után lapályra téved,
hol szétterülve posványos mocsár lesz,
mely néha nyáron dögleletet áraszt.
82. Hogy a kegyetlen Manto erre tévedt,
lakatlan, műveletlen földre bukkant
a puszta, sivár, mocsaras határban.
85. Ott, távol minden ember-társaságtól,
csak szolgáival űzte praktikáit,
míg napszáma lejárt s ott eltemették.
88. Az addig elszórt nép meg összegyűlt most,
s letelepült a mocsár közepére,
amely körül morotva volt a bástya.
91. A porló csont fölött várost emeltek
s ezt, első megszállójának nevéről,
sors nélkül elnevezték Mántovának.
94. Tömérdek népe lakta már előbb is,
mint mikor Casalodi hülyeségét
gaz Pinamonte cselével megejté.
97. Azért beszéltem ezt, hogy a valót tudd,
ha szóba jönne hazám származása,
hogy a valót ne torzítsa hazugság".
100. Amire én: „Oh Mester, e beszéded

86. . . . „*Csak szolgáival*" . . . azaz a neki szolgáló szellemekkel.

93. . . . „*Sors nélkül*" . . . célzás arra, hogy az ókorban az újon alapított városok nevét sorshúzással állapították meg.

95. . . . „*Casalodi hülyeségét* . . . Mántovában két, egyaránt hatalmas család volt: a Bresciából származott *Casalodiak* s a benszülött *Pinamonték*. Az előbbiek domináltak a városban a velük tartó nemesség segítségével, akik ellen Pinamonte gróf képviselte a köznép és polgárság érdekeit. Ez fölötte ravasz ember volt s azzal az ürügygyel, hogy állandó béke legyen a városban, rábeszélte Casalodi Albert grófot, hogy néhány előkelő nemest száműzzön a városból. A hülye Casalodi rá is állott erre s megfosztván magát így legerősebb támaszaitól, annyira meggyöngült, hogy Pinamontének sikerült őt vagy ötven nemes családdal együtt kiűzni Mántovából.

oly szent előttem s úgy hiszek szavadnak,
hogy minden más előtt fülem bezárom.
De szólj, azok közt, kiket jönni látok,
nincs-e, kiről beszélni érdemes lesz,
mert egyre rajtuk jár eszem s figyelmem".
S ő így felelt: „Az ott, kinek szakálla
hátát veri az álláról lelógva,
jós volt, midőn Hellásznak férfi-népe
úgy megfogyott, hogy csak bölcsők maradtak,
s Calchasszal együtt, Aulisz városában,
ő bontatott vitorlát indulásra.
A neve Eurypylus s róla is szól
tragédiám, te emlékezhetel rá,
hisz ismered a végtől kezdetéig.
Az ott, ki oly sovány a vékonyában,
Scotus Mihály volt, aki a varázslás
minden fogását értette valóban.

108. . . . *„Midőn Hellásznak férfinépe úgy megfogyott"* . . . Azaz, midőn a görögök Trója ellen indúltak, minden fegyverfogható férfi elment a hadba, hogy otthon úgyszólván csak a bölcsőkben fekvő fiúcskák maradtak.

112 . . . *„Eurypylus"*; görög jós, Calchas társa, akiről *Vergilius* (Aen II. 113 s köv. azt írja, hogy baljóslatot mondott az Auliszban összegyűlt görögöknek, amely szerint „amint indulásuk véráldozattal járt (Iphigeniát kellett föláldozniuk), úgy vérben lesz a visszatérésük is". A *„vitorlabontás"* arra vonatkozik, hogy az egyesült hellén hajóhad csak akkor indulhatott, mikor Calchasnak és Eurypylusnak sikerült a föntemlített véráldozattal az istenek haragját kiengesztelni.

113. . . . *„Tragédiám"* . . . Dante *tragédiának* nevezi *Vergilius* Aeneisét, mely hőskölteményen, ellentétben a maga *komédiájával*, melyet közönséges, paraszti éneknek minősít.

116. . . . *„Scotus Mihály"* híres orvos és csillagjós volt II. Frigyes császár udvarában s 1290 után halt meg. Magyarázta *Aristoteles* filozófiáját, de írt egyéb bölcsészeti, alchimiai és csillagászati könyveket is. Nagy varázslónak tartották s Skótországban, ahonnan származott, még ma is több legenda kering róla a nép között

Guido Bonatti ez; Asdente ott áll,
s most bánja csak, hogy elhagyá a sámfát,
de haj, hiába, késő már a bánat.
Nézd a banyákat, kik a tűt s a rokkát
eldobták s boszorkányokká levének,
űzvén bűbájt talizmánnal, füvekkel.
De most gyerünk, mert Kain tüskés kobakja
a két félgömb határán jár, súrolván
a kék tenger színét Sevilla mellett.
S a hold, tudod, már megtelt tegnap éjjel;
el ne feledd, mily hasznos volt nem egyszer,
midőn a sötét erdőben bolyongtál".
Igyen beszélt s már indulánk eközben.

118. . . . *„Guido Bonatti"*; híres csillagjós Forliból és benső barátja Guido montefeltrói grófnak. A XIII. század vége felé élt s könyvet is irt a csillagászatról. *Asdente*, a pármai varga, sutba hajítván a kaptafát, fölcsapott asztrológusnak.

124. . . . *„Kain tüskés kobakja"* . . . Egy régi monda szerint a holdban látható emberarc-féle a testvérgyilkos Kain töviskoszorúzott feje; itten tehát a hold.

125 . . *„A két félgömb határán jár"* . . . Vagyis a hold éppen lenyugvóban van, illetőleg a két félgömb — a keleti és nyugati határán jár s eltünésekor súrolja a tenger színét, melybe alá fog merülni, még pedig Szevilla mellett, mely Firenzétől nyugatra esik.

HUSZONEGYEDIK ÉNEK.

NYOLCADIK KÖR.

ÖTÖDIK ALKÖR. — CSALÓK.

A LUCCAI TANÁCSOS. — ÖRDÖGI TRÉFA.

Így, hídról hídra, folytonos beszéd közt,
mit ismételni célom nem lehet most,
fölérkezénk a hídlás-ív csúcsára,
ahol megálltunk, hogy a Bűntarisznya
új kapuján, új gyötrelmekre nézzünk;
és láttuk is, varázslatos homályban.
Mint Velencében, a nagy Arzenálban
rotyogva fő a kátrány télen által,
hogy a rongált hajókat iszkabálják,
s mert nem lehet hajózni, foldogatják:
ez szurkos kóccal tömi a fenéket,
az bordát ácsol s új tatot faragtat,
új árbócot vág, szabat új vitorlát,
kötélzetét, vagy kormányát javítja,

1. . . . „*Hídról hídra*“ . . . A negyedik alkör boltívéről az ötödikére.

7. . . . „*A nagy Arzenálban*“ . . . Dante a régi Arzenált érti, melyet 1104-ben emeltek s 1303-ban kibővítettek. A költő korában ez volt a legnagyobb és leghíresebb hajógyár egész Európában.

s a bárka minden hiját tatarozza:
Úgy itt is nyúlós kátrány főtt rotyogva,
de nem tűzön, hanem szent rendelésre
s mint ragadós enyv, ráfeküdt a partra.
A szurkot láttam én, de benne semmit,
csak azt, amint pöfögve bugyborékolt
s hol földagadt, hol ismét összelottyant.
Míg így lebámultam merőn a mélybe,
Vezérem megfogott s ahonnan álltam,
magához húzva szólt: „Na, most tekints le!"
Megfordulék, mint az, kit vágya hajszol,
hogy lássa, mit kerülni kéne inkább,
de megbénítja hirtelen ijedtség,
hogy futna is, meg látni is szeretne: —
és láttam, im! hátunk mögött rohanni
egy barna ördögöt a sziklaszirten.
Haj, milyen szörnyű, rémes volt az arca,
s mily iszonyú volt látni, hogy a szárnyát
kitárva nyargalt, mintha csak röpülne!
Hegyes, hatalmas vállán, mint nyeregben
gubbaszkodott egy bűnös, míg az ördög
vaskarmát a bűnös inába vájta.
„Hahó, gazkörmök, hídunk őrizői,
— rikoltott, — hozom vénjét Szent-Zitának;
nyomjátok a fenékre, mert nekem még

17. . . . *De nem tűzön* . . . vagyis nem földi erő, hanem Isten szent akaratja hozta forrásba.

38 . . *„Vénjét Szent-Zitának"*. . . Lucca város egyik tanács urát, valószínüleg Bottaio Mártont, aki éppen abban az évben (1300) hirtelen halt meg. Lucca tanács urai *(anziani*-elüljárók, a nép vénei) híresek voltak arról, hogy megvesztegethetők. *Szent-Zita* szolgálóleány volt Luccában s a XIII század elején született a a város környékén Oly szentül élt, hogy a legenda szerint, míg imádkozott, minden munkáját elvégezték helyette az angyalok. 1272-ben halt meg s a luccai San-Frediano templomban temették el, ahol teste még ma is ép. Már III. Miklós pápa a szentek közé sorozta, Lucca városa pedig védszentjeként tisztelte.

40. új prédáért kell a városba mennem;
csal ott mindenki, Bonturót kivéve:
Igen-t mond *Nem* helyett, csak megfizessék."
43. Ledobta terhét, újra visszafordult
és elrohant gyorsabban, mint a véreb,
kit tolvajt űzni láncról elbocsátnak.
46. Az lemerült s a farával bukott föl,
a híd alá bújt ördöghad azonban
reá rivallt: „Itt nem használ a szentkép;
49. másként úszunk itt, mint a Serchióban,
s ha kampós horgainkat nem kívánod,
jó lesz, ha mélyen elbújsz a szurokba".
52. Most több mint száz horoggal megragadták,
mondván: „Az üzlet itt suttyomba' megy csak
ha tudsz, a szurok alá bukva, csalhatsz".
55. Szakács szavára kukták a fazékban
villával így nyomják a húst fenékre,
hogy elmerülve főljön a levében.
58. Most így szólt Mesterem: „Hogy meg ne tudják
itt létedet, guggolj egy szírt mögé most,
hol védve vagy és útjukban nem állasz;
61. s ha bármi sérelem, baj érne engem,

41. . . . „*Bonturót kivéve*" . . . Bonturo Dati, a luccai polgári párt vezére, némelyek szerint valóban talpig becsületes ember volt; mások szerint ő is egy húron pendült a többi tanács urakkal s Dante itt maró gúnyból említi őt kivételként, holott éppen Bonturo volt a leghírhedtebb társai között.

48 . . . „*A szentkép*" . . . A Megváltónak régi, fából faragott szobra, remek művészi munka a luccai székesegyházban, alighanem bizánci eredetű A legenda szerint isteni kéz véste ki a szobor arcát, mialatt Nikodémus, a szobrász aludt

49 . . . „*Serchio*", folyó Lucca mellett; értelme, hogy a forró szurokban nem oly kényelmes és kellemes bukdácsolni, mint a Serchióban.

53 . . . „*Az üzlet itt suttyomba megy csak*" . . . Maró célzás arra, hogy a csalók titokban dolgoznak s itt is le kell bukniuk a szurok alá, ahol nem látva senkitől, tovább csalhatnak, mint a földön tették.

semmit se félj: én állok majd elébe,
mert volt velük vitám egyébkor is már".
Ezt mondván, szépen elindúlt a hídon
de alighogy a túlsó partra átért,
a bátorságra bezzeg rászorúlt ám.
Amily haraggal és átalkodottan
a bősz ebek a koldusra rohannak,
ki bárhol áll meg, koldul is azonnal:
ezek a híd alól épp úgy rohantak
és Mesteremre törtek horgaikkal;
de ő kiáltott: „Vissza, egy se bántson!
Még mielőtt horoggal megragadtok,
jöjjön közel s hallgasson meg egyiktek
s aztán ha tetszik, ám nyársaljatok föl".
Mind azt kiáltá: „Menjen Hosszúfarkú".
A többi veszteg állt, míg ez megindúlt
és Mesteremhez érve, szólt: „Mi kell hát?"
Felelt a Mester: „Mondd csak, Hosszúfarkú,
hinnéd-e, hogy itt láthatnátok engem,
bár semmi furfangtok nekem nem árthat,
ha nem a sors s az ég parancsa küldne?
Menj hát utunkból, mert az ég akarja,
hogy, akit kell, e zord úton vezessek".
Alább hagyott most gőgje a cudarnak,
hogy kampós horgát is lábához ejté
s rászólt a többire: „Ne bántsa senki".
Most hozzám szólt a Mester: „Hé, ki ott ülsz
a híd sziklái mellett meglapúlva,
hozzám jöhetsz már, semmi baj sem érhet".

63. . . . *„Egyébkor is már"* . . . Amikor először járt a Pokolban.

76. . . . *„Hosszúfarkú"* . . Az ördög nevek fordítása fölötte nehéz volt. Az értelmet ahol a magyar nyelv sajátságai megtűrték — igyekeztem mindenütt megtartani A neveket Dante egészen ötletszerüen alkotta meg s nem lehet bennük se célzást, se allegórikus értelmet keresni.

Kibújtam erre és hozzá siettem,
de mind az ördögök is ott teremtek,
hogy szinte féltem bízni már szavukban.
Így láttam a zsoldos hadat remegni,
midőn Caprona várát átal adván,
nagy hirtelen körülfogák a győzők.
Hozzásimultam ekkor Mesteremhez,
s mögéje bújva, szemem nem vevém le
a rút s baljóslatú ördögpofákról.
Felém suhíntva horgaikkal, egymást
kérdezgeték: „Ne csapjak a farára?"
S így szólt a válasz: „Jó lesz, de ropogjon".
De az, ki Mesteremmel összebékélt,
hamar megfordúlt s ekként csördített rá:
„Hé, Vasgyuró, csak hátrább az agárral!"
Majd hozzánk így szólt: „Erre nem mehettek,
mivel a hatodik ív összeomlott,
s a szikla lent hever ezer darabban.
Ha tovább menni mégis kedvetek van,
hát kapjatok föl eme boltozatra,
ahonnan másik szikla útra értek.
Épp tegnap, de öt órával korábban,

95. . . . „*Caprona várát átal adván*" . . . Mikor Dante 24 éves volt, 1289-ben, Caprona várat, mely a pisaiaké volt, a száműzött pisaiakkal szövetkezett toscánai guelfek ostrom alá fogták s az őrség föladta a várat De midőn kivonúlt, az ostromlók dühösen kiabálni kezdtek, hogy föl kell akasztani őket, úgy, hogy az őrség megrémült, hogy a győzők megszegik az alkut. Azonban Guido da Montefeltro gróf, az ostromlók vezére, sértetlenül és fedezet alatt kisértette őket Luccába. Dante maga is részt vett ebben az ostromban, vagy legalább látta a vár átadását

106. . . . „*Erre nem mehettek*" . . . Az ördög hazudik. Először azt mondja: „Erre nem mehettek", ez igaz; de az már nem igaz, hogy a boltozatról másik sziklaútra érnek, mert a hatodik alkörnek minden boltíve összeomlott. V. ö. *Pokol,* XXIII. 123. s köv. verseivel

112. . . . „*Öt órával korábban*" . . . Tegnap, de öt órával korábban mint most van, mult 1266 éve, hogy összeomlott a

mult épp ezerkétszázhatvanhat éve,
hogy ez a sziklapárkány összeomlott.
Egy-két legényem éppen arra megy most,
szétnézni, a lelkek nem buknak-é föl;
ne féljetek, velük bátran mehettek".
„Előre, Görbeszárnyú s Dérbejáró,
— rivallt reájuk — és te is Szelindek;
Göndörszakáll lesz a csapat vezére.
Te is mégy, Agyaras, Sárkánypofáju,
te is, Kutyapecér, a Bőregérrel
s Gyorslábú a dühöngő Vérszopóval.
A forró kátrány-tengert megkerülvén
vigyétek őket át a szikla-gátra,
mely a körök fölött köröskörül megy."
„Oh, jaj! — szepegtem, — Mester, hogy' menekszünk?
haj, nem kell énnekem ez a kiséret
s ha az utat tudod, menjünk magunk csak!
Ha most is oly tisztán látsz, mint szokásod:
nem látod fogaik vicsorgatását
s a fenyegetést sanda, bősz szemükben?"
Amire ő: „Nincs semmi ok remegned;

szikla. Az időszámítás ez: Krisztus, az akkori tudás szerint, a keresztény időszámítás 34-ik évében március 25-ikén délután három óra tájban halt meg (*Máté* Ev. XXVII 40—50.) s halála pillanatában megrendült a föld s összeomlott a pokolbeli szikla. Ettől az időponttól, mondja Hosszúfarkú, 1266 év és 19 óra mult el (*„tegnap, öt órával korábban"*), vagyis 1300 március 26-ikán, délelőtti 10 óra van.

116. . . . *„Nem buknak-é föl"* . . . t. i. a szurokból; amikor is horgas kampóikkal rögtön lenyomják, vagy egyébként büntetik őket.

118. . . . *„Dérbejáró"* . . . az eredetiben *„Calcabrina"*, azaz, aki a dért tiporja, vagyis azon jár.

124—126. Ismét hazudik az ördög, mert ilyen sziklagát nem volt a Pokolnak emez alkörében. Nyilvánvalóan az volt a szándéka, hogy az utasok eltévedjenek s esetleg ki se tudjanak jutni az alkörből.

hadd vicsorgassanak, kedvük ha tartja,
hisz csak a főtteket ijesztik evvel".
Most balra tértek, föl a szikla-partnak,
de még előbb mind, nyelvét öltögetve,
kajánúl rákacsintott a vezérre
s ez marsot trombitált az alfelével.

135. . . . „*A főtteket*" . . . akik a szurokban rotyognak.
138 . . . „*Kajánul rákacsintott a vezérre*" . . . Titkolt kárörömmel, hogy sikerülni fog rászedniük a bennük bízó utasokat.
139. . . „*S ez marsot trombitált*" . . . A sátán-csapathoz méltó induló, melyre Dante a következő énekben is kitér.

HUSZONKETTEDIK ÉNEK.

NYOLCADIK KÖR.

ÖTÖDIK ALKÖR. — A CSALÓK.

A NAVARRAI CIAMPOLO. — FRA GOMITA. — MICHEL ZANCHE. — AZ ÖRDÖGÖK ÖSSZEVEREKEDNEK.

Én láttam már, hogy' indul a lovasság,
ha parádét tart, vagy rohamba' támad,
vagy hogyha bőrét menti vad futással;
lófuttatást is láttam, oh Arezzo,
határidon, portyázást nemkülönben,
lovagi tornát és kengyelfutókat,
kik harangjelre, vagy kürtharsogásra,
dobszóra, tornyon gyujtott tűzjelekre
indultak el, támadtak, megfutottak;
de ily poszogó trombita szavára
nem indult még lovasság, vagy gyalogság,
se földet s csillagot leső hajóhad.
Mentünk tehát a tiz ördög nyomában;
mily undok banda! ám templomba' szentek,

14. . . . „*Ám templomba' szentek*“ . . . Értelme: a Pokolban ördögökkel lehet csak dolgunk s aki a Pokolban jár, bele kell törődnie abba, hogy ilyen ocsmányságokat lát.

korcsmában korhelyek közt forgolódunk.
De én csak a fövő szurkot vigyáztam,
hogy szegről-végre láthassam mivoltát
s a népet is, mely benne bugyborékolt.
Mint delfinek, ha hátukat fölütve
jelt adnak a hajósnak, hogy hajóját
vihar elől a biztos révbe hajtsa:
úgy néha, hogy enyhítse szörnyű kínját
egy-egy bűnös itt is kidugta hátát,
de rögtön ismét eltünt, mint a villám.
S mint békák, a víz szélén mocsarukban,
kidugván fejüket, szép sorban állnak,
hogy lábuk s potrohuk a víz alatt van:
a bűnösök itt épp úgy sorban álltak,
de mihelyest Göndörszakáll közelgett,
gyorsan lebuktak a forró szurokba.
Láttam, hogy — szívem most is elszorúl még! —
egy ott maradt, mint egy-egy béka olykor
lebukni késik, bár a többi eltünt.
S Kutyapecér, ki éppen jól elérte,
horgát bedöfte a bűnös hajába
s fölrántá, mint a vidrát, a szurokból.
Már mindnyájának tudtam a nevét jól,
mert akkor hallám, mikor sorba álltak
s amint egymást szólitgaták az úton.
„Hej, Vérszopó, most vágd hátába körmöd,
ne kiméld a cudart, nyúzd le a bőrét",
zajongott a tíz ördög összevissza.
És én: „Oh, Mester, kérlek, hogyha van mód,
tudd meg, ki lehet ez a gyatra pára,
akit e hóhérok itt meggyötörnek".

19. . . . „*Mint delfinek*" . . . Tapasztalat erősíti meg, hogy valahányszor a delfinek fürgén ugrálnak föl a tengerből, mindig vihar közeledik.

37. . . . „*Már mindnyájának*" . . . T. i. az ördögöknek, akik kisérték őket.

„Navarra volt hazám, ahol születtem.
Apám bitang volt, hitvány, céda, korhely,
ki mindenét s magát is tönkre tette;
anyám egy úrhoz szerzett el inasnak.
Aztán a jó Tybáld csatlósa lettem
és ekkor vetemedtem a csalásra,
miért most forró kátrányban vezeklek.
De Agyaras, ki szája két szögében
két nagy agyarat hordott, mint a vadkan,
egyikkel a bűnöst megsimogatta.
Haj, rossz cicák közé jutott a patkány,
mert Göndörszakáll két karjába fogta
s így szólt: „Megálljatok, míg fogva tartom".
Majd Mesterem felé fordulva, így szólt:
„Kérdezd, míg meg nem nyúzza őt a többi,
ha valamit kívánsz még tudni tőle".
Amire Mesterem: „Mondd, társaid közt
nincsen talán latin is a szurokban?"
s amaz felelt: „Csak most hagyám el éppen
szomszédomat, ki az; bár véle lennék,
bár véle buktam volna a fenékre,
nem félnék most e körmös ördögöktől!"

48. . . . *„Navarra volt hazám"* . . . Bár a bűnös nem nevezi meg magát, a legtöbb Dante-magyarázó mégis tudni véli, hogy a navarrai *Ciampolo* volt, akinek anyja előkelő nemes asszony volt, az apja ellenben hitvány korhely, aki, miután mindenét eltékozolta, fölakasztotta magát. Ez a Ciampolo később II. Tybáld navarrai király (szent-Lajos francia király veje) szolgálatában volt s annyira megnyerte ura bizalmát, hogy ez mindent reá bízott, sőt el se hitte a sok panaszt, mit Ciampolo gazságairól és csalásairól elébe terjesztettek.

65. . . . *„Latin is"* . . . azaz: olasz; mert Dante a régi latinok (rómaiak) egyenes utódjainak és örököseinek tartja az olaszokat.

Szelindek közbevágott: „Már elég volt!“
s karjába vágván vaskampója horgát,
fele húsát egy rántással letépte.
Sárkánypofáju ekkor az inából
akart harapni; ámde a vezérük
haragban égő szemmel űzte vissza.
A démonok, hogy kissé elcsitúltak,
a Mester odafordúlt a bünöshöz,
ki egyre vérző, rút sebére bámult:
„Mondd csak, ki volt, akitől elszakadtál,
hogy az imént vesztedre partra jöttél?“
S amaz felelt: „Egy barát Gallurából,
Fra Gomita, minden csalás edénye,
ki ura ellenit kezébe' tartá,
de úgy bánt vélük, hogy mind őt dicsérték.
Jó pénzért szabadon engedte mindet,
ahogy beszéli; s más hivatalában
szintén lopott, csalt: s nagyban, nem kicsinyben.
Itt Zanche Mihály úrral cimborál most,
ki Logodorót bírta; s ha beszélnek
Szárdiniáról, be nem áll a szájuk.

82. . . . *„Egy barát Gallurából“* . . . Ez *fra Gomita* (fra-frate = barát), nemzetségére nézve szárd, bizalmasa a pisai Nino Viscontinak, aki helytartó volt Gallurában. Szárdiniát ugyanis, amelynek Gallura egyik kerülete volt, a pisaiak 1167-ben elfoglalták a szaracénoktól. Visconti vakon bízott a barátban, bár ez egyre csalta, zsarolta őt, egészen addig, míg a barát jó pénzért szabadon nem bocsájtotta Visconti ellenségeit. Erre már Visconti szeme is fölnyílt s a barátot menten fölakasztatta.

88. . . . *„Zanche Mihály úr“* . . . a másik szárd kerület (Logodoro) helytartója, akit saját veje, Branca d'Oria ölt meg (*Pokol*, XXXIII.) 1275-ben, hogy kezére kerithesse a logodorói helytartóságot. Az a sors érte utól, amit megérdemelt avval, hogy amidőn ura, Enzio (II. Frigyes császár fia és logodorói helytartó, királyi címmel), fogságba került, rávette ennek nejét, hogy legyen az ő felesége. Igy szerezte meg ura rangját és birtokát.

91. Oh, jaj! nézd, fogát hogyan csikorgatja:
én még beszélnék többet is, de félek,
hogy összetép s a bőrömet lenyúzza!"
94. De az ördögvezér most Bőregére,
ki már szemét forgatta, hogy lecsapjon,
reá rivallt: „Hess, rossz madár, ha mondom!"
97. A bűnös ekkor fogvacogva így szólt:
„Ha lombárdot, vagy toszkánit kivántok,
én hívhatok föl nektek a szurokból;
100. de bujjon el a körmösök csapatja,
hogy amazoknak félniük ne kelljen.
És én, magamban e helyen leülvén,
103. kicsalhatok vagy hetet is a partra,
ha füttyentek, amint ez már szokásunk,
midőn kimászva üldözőt nem érzünk".
106. Kutyapecér fölütve erre orrát,
fejét ingatva szólt: „Na nézd, a hitvány,
mit ki nem fundál, csakhogy elszeleljen!"
109. Amaz pedig, fortélyba', cselbe' gazdag,
biztatva szólt: „Hitvány vagyok valóban,
hogy társimat cselemmel tőrbe rántom".
112. Most Görbeszárnyú, égve már a vágytól,
hogy tépje a kicsaltakat, emígy szólt:
„Hahogy megugrasz, nem gyalog követlek,
115. hanem repülve csíplek el, gazember!

97. . . . *Ciampolo* megietten a rája fenekedő ördögöktől s hogy kiszabaduljon körmeik közül, ravasz cselt gondol ki. Azt hazudja, hogy a gyötrött lelkek, midőn fölbuknak a szurokból kissé üdülni, füttyentéssel jelzik egymásnak, hogy nincs veszedelem és előbujhatnak. Ajánlkozik, hogy ő is füttyenteni fog, de az ördögök bujjanak el, hogy a lelkek bátran ki merjenek jönni. Az ördögök, remélve, hogy megkínozhatják a szurokból kibujókat, fölülnek a ravasz navarrai cselének és elbocsátják egy pillanatra, ez pedig rögtön visszaugrik a szurokba.

108. . . . „*Csakhogy elszeleljen*" . . . Kutyapecér sejti, hogy a navarrai csak rá akarja szedni őket; de ez ügyesen felel a gyanúra s ezzel megejti az ördögöket.

Szálljunk le hát a part mögé a dombról
s lássuk, ha csellel többet érsz-e nálunk?"
Oh te, ki olvasod, halld ezt a tréfát.
Mind hátranéz az ördög, merre bujjék
s az legelőbb, ki félt a rászedéstől.
Ezt leste a navarrai s e percben
leszegve talpát, egy szökéssel eltünt
és fittyet hányt a bőszült ördögöknek.
Magát bár mindannyi hibásnak érzé,
legjobban mégis az, ki így tanácsolt;
s ez rögtön ugrott is, kiáltva: „Megvagy!"
De már hiába; annak rettegése
gyorsabb volt, mint az ördög röpte. Így hát
alábukott s az ördög újra fölszállt.
Épp így bukik le hirtelen a kácsa,
ha jön a vércse: és ez, megcsalatva,
épp így száll bús haraggal a magasba.
A tréfán földühödve Dérbejáró
oda röpült s a szökés sikerében
dulakodásra vélt okot találni.
S hogy eltünt a csaló a mély szurokban,
legott nyakon ragadta cimboráját
s a kátrány-tó fölött birokra keltek.
Magát amaz se hagyta; vad haraggal
egymásba vágták karmukat dühödten
s együtt zuhantak a forró szurokba.
A tűz szétválasztá őket legottan,

120. . . . „*S az legelőbb*" . . . T. i. *Kutyapecér*, aki nem akart hinni.

125. . . . „*Legjobban mégis az*" . . . *Görbeszárnyu*, aki rávette társait, hogy tegyenek próbát, vajjon a navarrai többet ér-e csellel, mint ők.

134. . . . „*A szökés sikerében*" . . . A miatt, hogy a navarrainak sikerült megszöknie, joggal vélte megtépázhatni Görbeszárnyút, aki rávette társait, hogy a navarrait magára hagyják s megszökését lehetővé tegyék.

de szállni még se bírtak, mert a szárnyuk
a sistergő szurokban összecsapzott.
Göndörszakáll, megszánva ekkor őket,
legott négy ördögöt küldött utánuk
horgokkal és kampókkal, hogy kimentsék;
ezek sietve szálltak is feléjük
s lenyujtván horgukat a cimboráknak,
fölráncigálták őket félbe főtten:
s mi e munkában hagytuk ottan őket.

HUSZONHARMADIK ÉNEK.

NYOLCADIK KÖR.

HATODIK ALKÖR. — A KÉPMUTATÓK.

A VÍG BARÁTOK. — KAIFÁS. — FRA CATALANO.

Kiséret nélkül, ketten, néma csöndben
mentünk: elül a Mester, én nyomában,
ahogy a minoriták menni szoktak.
E dulakodást forgatván fejemben,
egy Aesop-mese jutott az eszembe:
a kánya, béka és egér meséje;

3. . . . *„Ahogy a minoriták"* . . . Magukba mélyedve, lehajtott fővel és egyik a másik után, mert elül megy az éltesebb és érdemesebb, akit a fiatalabb tisztelettel követ.

5. . . . *„Egy Aesop-mese"* . . . Voltaképen nem Aesop írta csak neki tulajdonították; a foglalatja az, hogy az egér, a békával összebarátkozván, meghívta az utóbbit a városba, ahol gazdag lakomát adott neki egy előkelő úr éléskamrájában. A béka, viszonzásul, az egeret hívta meg vacsorára s nehogy a vendég a vízben úszva elfáradjon, cérnával magához kötözte. Aztán beugrott a vízbe, de mivel lemerült és a fenéken úszott, az egér megfulladt. A víz színén libegő holt egeret meglátta egy kánya, lecsapott rá s az egérrel együtt a hozzákötözött békát is fölragadta. Ugyanígy jártak a rosszakaró ördögök is, mikor a kátrány-tóba pottyantak.

mert, elejét és végét összevetve,
tojás tojáshoz jobban nem hasonlít,
mint ez a két eset, ha jól megértjük.
S mint egyik gondolat a másnak anyja,
úgy ebből is új gondolat szülemlett,
mely csak fokozta régi rettegésem.
Azt gondolám: „E csúfság és e szégyen
miattunk érte őket s képzelem, hogy
dühükben mily cudar bosszúra vágynak!
S ha kajánságukat dühük fokozza,
kegyetlenebbül erednek utánunk,
mint eb valaha nyúl után iramlott.
Már hajam minden szála ég felé állt
a félelemtől s hátra hallgatózva,
így szóltam: „Mester, hogy ha mind a ketten
tüstént el nem bujunk, a körmösöktől
féltembe' meghalok. Nyomunkba' vannak:
úgy képzelem, már hallom, érzem őket".
És ő: „Tükör ha lennék, nem mutatnám
oly gyorsan s híven arcod, mint az elmém
elérti elméd titkos aggodalmát.
Mert épp egyet gondoltunk mind a ketten
s úgy összevág félelmed az enyémmel,
hogy a megoldás szintén egy lehet csak.
Ha jobb felől úgy lejt alá a szikla,
hogy ott az új körbe lecsúszhatunk rajt,
úgy megmenekszünk a félt üldözéstől".
Még el se végzé jóformán beszédjét,
már jöttek értünk, szárnyukat kitárva,

8. . . . „*Tojás tojáshoz*" . . . Az eredetiben: „*mo*" és „*issa*"; mind a kettő annyit jelent, hogy „*most*"; a két tojás hasonlatossága könnyebben érthető, már csak azért is, mert a magyarban nincs két szó, mely azonosan jelentené a „*most*" fogalmát.

25. . . . „*Tükör ha lennék*" . . . Az eredetiben „*ólmos üveg*", azaz tükör, mert a középkorban már a XIII. század közepén is) ólommal foncsorozott üvegből készítettek tükröket.

nagy vijjogással, hogy lecsapjanak ránk.
A Mester hirtelen ölébe vett föl,
mint anya, ki a zajra fölriadva,
a házat már lobogva égni látja
s fiát fölkapva fut-fut, meg se állva,
mert inkább rá gondol, mint önmagára,
hogy futtában csak egy szál inget öltött.
S hanyatt feküdve fönt a szikla-parton,
hátán csuszott le a magas gerincen,
mely egyfelől a másik kört bezárja.
Oly gyorsan nem rohant még víz zsilipről,
forgatni a malomkerék garatját,
midőn zuhogva omlik a lapátra,
mint Mesterem siklott a szikla-parton
s engem, mint kis fiát s nem útitársát,
egész uton fogott, ölébe' tartva.
Alig, hogy lába földet ért a völgyben,
az ördögök is megjelentek ott fönt,
de már mi nem valánk többé veszélyben;
mert úgy rendelte azt az égi végzet,
hogy amely körnek őrizői voltak,
annak határán túl nem is mehettek.
Ott lent kifestett néptömeg botorkált,
cammogva lassan, keserves sírással,
halálra fáradt arccal, összetörve.
Csuhát viseltek s hosszú kámzsa födte
a szemüket is, éppen oly szabású,
minőt viselnek Kölnben a barátok.

58. . . . *„Kifestett néptömeg"* . . . A képmutatók vagy szineskedők, természetesen sohase mutatják magukat igazi mivoltukban; gondolataik kendőzését a költő szemmel látható festéssel jelzi; Firenzében egyébként nemcsak a nők, hanem a férfiak is festették az arcukat Dante korában.

63. . . . *„Kölnben a barátok"* . . . Az eredeti határozottan írja *„monaci in Cologna"*; azért némelyek mégis „clugny-i barátokat" olvasnak, a mi nem helyes.

Arany-színük a szemet elvakítja,
de ólom-bélésük oly szörnyű súlyos,
hogy szalma hozzájuk Frigyes csuhája.
Haj, mind örökre fárasztó ruházat!
Most is, mint rendesen, csak balra tartánk,
együtt velük, hallgatva jajgatásuk';
de a nagy súly miatt olyan tunyán ment
a fáradt nép, hogy bár lépésbe' jártunk,
minduntalan új társaságba értünk.
Ezért a Mestert kértem: „Tán találnál
közöttük egyet, kit nevérül ismersz;
nézz hát körül, míg mellettünk haladnak".
Most egy, ki érté a toszkáni nyelvet,
reánk kiáltott, mondván: „Álljatok meg,
kik a bús árnyak mellett úgy szaladtok:
tán én megadhatom, amit kivántok".
Most így szólt Mesterem: „Várjuk meg itten
és aztán lépést tarts vele, de lassan".
Megálltam s láttam két árnynak szemében
a forró vágyat, utolérni engem,
de gátolá a súly a szűk csapáson.
Midőn elértek, fáradt, bandsa szemmel
vizsgáltak engem, egy halk szót se ejtve;
majd egymáshoz fordúlva, összesúgtak:
„Úgy látszik él, ni, hogy mozog a torka!
s ha mégis holtak, hogy' van szabadalmuk
az ólom-kámzsa nélkül járni itten?"

66. . . . *„Frigyes csuhája"* . . . A legenda szerint II. Frigyes császár a felségsértőket úgy büntette, hogy fejtől bokáig érő, ujjnyi vastag ólomból kovácsolt csuhát adatott rájuk, ebben az öltözetben vaskatlanba állíttatta őket, tüzet gyújtatott alájuk s addig sziittatta, míg az ólom megolvadt s a szerencsétlenek elégtek benne. Ezt a kegyetlenséget azonban csak ellenségei fogták rá a császárra. *Dante* azt akarja mondani, hogy ez az aranyos csuha sokkal nehezebb volt, mint a Frigyes császár ólom-csuhái.

88. . . . *„Ni, hogy mozog a torka!"* . . . Az árnyak bámulva látják, torka mozgásáról, hogy Dante lélegzik, tehát él.

S hozzám fordúlva: „Oh, Toszkáni, kértek,
ki itt bolyongsz a bús szineskedők közt:
ne átalld fölfödözni most kiléted".
Én megfeleltem: „Arno partja mentén
a nagy városnak vagyok én szülöttje
s mit láttok rajtam, ez még földi testem.
De ti kik vagytok, kiknek sárga arcán
patakban omlik a kínos verejték
s mily büntetés ez, mely szemem' vakítja?"
Felelt az egyik: „Bár csuhánk aranyszín,
belül merőben ólom s oly nehéz, hogy
minden tagunk s izünk recseg alatta.
Mi víg barátok voltunk, Bolognából,
én Catalano, ez meg Loderingo
s együtt viseltük gondját városodnak,
hogy egymást féken tartsuk és kizárjuk
a pártviszályt; s hogy ezt hogyan csináltuk:
Gardingo táján láthatod nyomát még".

94. . . . *„Arno partja mentén"* . . . Firenze az a nagy város.

103. . . . *„Víg barátok"* . . . *IV. Orbán* pápa alapította a Szűz Mária-lovagrendet Bolognában, az özvegyek és árvák védelmére s az ellenségek kibékítésére. Fehér ruhát, szürke köpönyeget viseltek; címerük vörös kereszt volt két csillaggal, fehér mezőben. Nagyon hamar elvilágiasodtak s henye, tobzódó életük miatt kapták a *víg barátok (frati godenti)* nevet.

104. . . . *„Catalano"* és *„Loderingo"*. Catalano dei Malavolti guelf-párti, Loderingo di Liandolo pedig ghibellin-párti lovag volt. Firenze városa 1266-ban polgármesterré választotta őket együtt és egyszerre, azzal a föltevéssel, hogy ellenpártiak lévén, egymást kölcsönösen ellenőrzik s megszüntetik a pártoskodást a városban; ők azonban képmutatóan csak abban értettek egyet, hogy közös erővel zsarolták a várost, melyet kicsapongásaik székhelyévé tettek.

108. . . . *„Gardingo táján"* . . . Gardingo egyik városrésze volt Firenzének a Palazzo Vecchio körül; itt álltak a ghibellin-párti Uberti-család házai, melyeket a guelfektől megvesztegetett két víg barát fölgyujtatott és kirabolt.

„Barátok, kezdtem, szörnyű büntetéstek“ . . .
Nem folytatám, mert megláttam a földön
egy lelket három karón kifeszítve,
Hogy észre vett, görcs húzta-vonta testét,
kínos nyögéstől rezgett a szakálla,
és Catalan, ezt látva, magyarázta:
„Az, kit keresztre fölfeszítve látsz ott,
tanácsolá a farizeusoknak,
hogy haljon egy meg, mert a nép kívánja.
Az úton pucéron, keresztbe fekszik
és láthatod, hogy minden arra járó
reá tapos, hogy súlyát nyögve sínyli.
Szint' így gyötrődik ipja is e körben,
sőt az egész Tanács is: a zsidóság
örök bűnének magva, szörnyű átka.
Most láttam Vergilius bámulását,
hogy észre vette a keresztre vontat,
örök gyalázata rút bélyegével.
Kis vártatra megkérdé a barátot:
„Ha nincsen tiltva, kérlek, mondanád meg,
jobb kéz felé vezet-e innen ösvény,
amelyen följuthatnánk mind a ketten,
hogy ne kelljen szorulnunk ördögökre,
kik fölvigyenek minket e fenékből?“
Amaz felelt: „Nem hinnéd, oly közel van
a szikla-gát, mely központból nyúlik ki

111. . . . *„Egy lelket“* . . . Ez *Kaifás*, a zsidó főpap, aki azt tanácsolta a farizeusoknak, hogy föl kell áldozni Jézust a közjó érdekében, hogy a nép lázongása lecsillapodjék. Álnok képmutatás: a gonoszságot a közjó érdekében elkövetni. V. ö. *János* Ev. XI. 47., 49., 50.; és XVIII., 14. stb.

121. *„Szint' így gyötrődik ipja is“* . . . Annás (*János* Ev. XVIII. 13.), szintén főpap. *„Az egész Tanács“*, vagyis a Szanhedrin, mely Jézust halálra ítélte.

124. . . . *„Vergilius bámulását“* . . . Azon bámul, hogy ezek még nem voltak itt akkor, amikor ő először itt járt.

s az összes völgyeket keresztbe vágja;
de itt beomlott s nincsen boltozatja.
A romladékán mégis fölmehettek,
mert nagy halomban fekszik föl a partig".
Fejét lehajtva kissé, szólt a Mester:
„Hát nem jól mondta az, ki túl haraggal
vadászik a lelkekre a szurokban".
És a barát: „Bolognában gyakorta
hallám az ördög sok bűnét s leginkább,
hogy nagy hazug s a hazugságnak apja".
Nagy léptekkel megindult most a Mester
s az arca kissé égett a haragtól;
és a csuhásokat ott hagytam én is,
a drága Mester nyomdokába lépve.

135. . . . *„Keresztbe vágja"* . . . Mint a küllő, a középpontból kiindulva a Pokol pereme felé számos kőgát húzódott; ezek egyikére céloz a barát.

140. . . . *„Az, ki túl"* . . . *Hosszúfarkú*, aki azt hazudta, hogy még áll a híd, amelyen átmehetnek. *Vergiliust* nagyon bosszantja ez a rászedés.

144. . . . *„A hazugságnak apja"* . . . V. ö. *János* Ev. VIII. 44.

HUSZONEGYEDIK ÉNEK.

NYOLCADIK KÖR.

HETEDIK ALKÖR. — TOLVAJOK.

VANNI FUCCI.

Az ifju év azon szakán, amelyben
Vízöntő éleszti a nap sugárit
s az éj a nappal szinte már egyenlő;
midőn a dér, fehér testvére arcát
a földre szórja, ámde rajzolatja
nem állja a napot és nem soká tart:
a földmíves, elfogyván a takarmány,
fölkel, kinéz s fehérnek látva mindent,
bosszúsan zsörtölődve üt farára;
majd óbégatva visszamegy a házba,
mint nyámnyila, ki mihez fogni nem tud;
s megint kimegy és új reményre éled,

1. . . . *„Az ifju év azon szakán“* . . . A tavasznak január derekától február közepéig terjedő szakasza, amidőn a Nap a Vízöntő jegyében van s a nappalok nőnek, az éjszakák pedig rövidülnek.

4. . . . *„Fehér testvére arcát“* . . . A dérnek fehér testvére a hó; de a dér nem marad meg, mert mihelyt feljön a tavaszi nap, azonnal elolvad.

9. . . . *„Üt farára“* . . . Mintegy bosszús daccal, hogy a tél nem akar múlni.

ha látja, hogy pár óra elsöpörte
a fehér takarót; botot vesz ekkor
és juhait vígan legelni hajtja.
Így rémített meg engem is a Mester,
midőn kiült a felhő homlokára,
de épp oly gyorsan jött az ír a bajra:
mert mihelyt a beomlott hídhoz értünk,
épp oly szeliden nézett rám a Mester,
mint legelőször láttam a hegy alján.
Magában kissé fontolgatva nézte
a romladékot s jól szemügyre vévén,
engem fogott meg s az ölébe fölvett.
S mint az, ki munka közben is tünődik
s meglátni rajt, hogy a jövőre gondol,
úgy tolt föl engem egyik sziklatömbre
s legott egy másikat mutatva, így szólt:
„Most mássz föl arra; ámde megtapasztald,
hogy megbir-é s csak aztán bízd magad rá".
Csuhás ez utat meg nem tette volna,
mert ő, ki könnyű s én, kit ő segített
csak alig tudtunk mászni kőre kőről.
S ha nem rövidebb az út eme gáton,
mint túlfelől: talán ő bírta volna,
de én kidőltem volna ott bizonnyal.
De mert a Bűntarisznya, úgy ahogy van,
egészben egyre a fenék felé lejt,
a völgyet záró gátak sem egyenlők
s a külsők magasabbak, mint a belsők.
Mi is fölértünk végre a gerincre,
hol az utolsó szikla-tömb lemállott.

17. . . . *„Midőn kiült a felhő"* . . . V. ö. *Pokol,* XXIII. 146. vers.

21. . . . *„Mint legelőször"* . . . Mielőtt a Pokolba indultak. V. ö. *Pokol,* I. 61. s köv.; továbbá: III. 20. vers

31. . . . *„Csuhás"* . . . Azaz olyan, aki hosszú gúnyát visel, mely a járásban, kapaszkodásban gátolja.

Úgy kifogyott a szusz szegény tüdőmből,
mikor fölértem, hogy csak összerogytam
s az első kőre ültem megpihenni.
„Föl! le kell győznöd ezt a renyheséget",
szólt Mesterem: „mert párnákon heverve,
vagy pelyhes ágyban nevet nem szerezhetsz;
aki pedig e nélkül éli napját,
magáról nem hagy több nyomot a földön,
mint bugyborék a vizen, füst a légben.
Föl hát, ha mondom, győzd le aggodalmad,
mert minden akadályon győz a szellem,
ha csak a lomha test rabul nem ejti.
Még föl kell hágnod sokkal magasabbra;
mert nem elég, hogy innen szabadúltunk:
fordítsd hasznodra ezt, hahogy megértesz".
Fölkeltem ekkor s több erőt mutattam,
mint mennyit éreztem tört tagjaimban
s így szóltam: „Menj; van kedvem és erőm is".
Mind fölfelé menénk a szikla-gáton,
mely zordon, szűk volt s szinte járhatatlan
és meredekebb is, mint bárhol eddig.
Csevegtem, fáradságom, hogy ne lássék,
midőn a másik völgyből hang ütött meg,
de zagyvábban, semhogy beszéd lehetne.
Hogy mit mondott, nem értém, bár a gátnak,
mely ott tetőzött, csúcsán álltam éppen,
de hangjáról ítélve, dühre gerjedt.
Alátekintek, de a nagy sötétség
nem engedett sehogyse mélyre látnom
s ezért a Mestert kértem: „Menj te által

55. . . . *„Sokkal magasabbra"*; vagyis a Purgatóriumba.
56. . . . *„Nem elég"* . . . Nem elég kerülni a bűnt, hanem cselekedni kell a jót, gyakorolni az erényt is.
63. . . *„Mint bárhol eddig"* . . . T i. a Pokolba vezető utakon, de nem azon a meredeken, amelyen épp az imént kapaszkodtak föl.

a tulsó partra s szálljunk le a völgybe,
mert innen hallok, ámde mit se értek
s hiába nézek, innen mit se látok".
„Válasz helyett, felelte most a Mester,
kérésed teljesítem; mert úgy illik,
hogy jó kérelmet némán teljesítsünk".
A híd végénél, hol a nyolcadik kör
gátjával egybeforrt, lassan leszálltunk
és itt az egész völgy elémbe tárult.
Kígyókat láttam, rettentő tömegben
és nemre, fajra oly különbözőket,
hogy rágondolva jéggé fagy a vérem.
Ne dicsekedjék Lybia homokja,
hogy nyüzsög gyűrűs, csörgő viperákkal
s a mérges kígyók száz faját tenyészti:
sőt egész Ethiópia se hordoz
ily tenger kígyót és hozzá vegyed bár
a Vörös-tengert: ott sincs ennyi féreg;
s e nyüzsgő kigyó-rajnak közepette
mezetlen, rémült nép futott alá s föl,
se menhelyet, se bűbájt nem remélve.
Kígyóval kezük hátul összekötve
s a bűnöst fejjel, farkkal általütve,
elül csomót kötöttek rajt a férgek.
S im, egyre, aki épp ott volt alattunk,
egy kígyó rárohant és átdöfé ott,

93. . . . *„Se menhelyet, se bűbájt"* . . . Nem volt hely, ahová elbujhattak volna a kígyók elől. A *„bűbáj"* arra vonatkozik, hogy az eredetiben *„elitropia"* van, melyről a középkori babona azt tartotta, hogy bűbájos kő s aki hordja láthatatlan lesz; itt arra vonatkozik, hogy a bünösöknek nem volt ily bűbájos kövük, amelynek birtokában láthatatlanok lettek volna a kígyók előtt.

95. . . . *„Fejjel, farkkal általütve"* . . . A kígyók, melyekkel a bűnösök kezei hátra voltak kötve, átfúrták fejükkel és farkukkal a bűnösök testét s elül összebogozódtak, hogy a bűnös nem mozdíthatta a karjait.

hol nyaka-szirtje vállba ékelődik.
Gyorsabban O-t vagy I-t még sohse írtak,
mint ez kigyúlt, elégett s puszta hamva
maroknyi porrá vált legott a földön.
S alig hevert a földön egy kevésig,
meg összeállt, magától újra éledt
s a régi ember-formát visszakapta.
Ha ötszáz évet élt a ritka főnix,
ezt állítják a híres, régi bölcsek,
így hamvad el s így szüli ujra lángja.
Se maggal, se fűvel nem él a főnix,
élelme gyömbér s tömjén drága gyöngye
és myrrha, nárdus a halálos ágya.
S mint ki elájul, nem tudván, mi okból:
ördög hatalma húzta-e a földre,
vagy más erő, szívének bénulása:
midőn föláll s körültekint ocsúdva,
még egyre kábult a nagy rémülettől,
melyet kiállt, hogy nyögve nézelődik:
e bűnös is épp így tápászkodott föl.
Oh, Isten nagy hatalma, mily igaz vagy!
mily méltó büntetést szabsz a bűnösre!
A Mester most megkérdé, hogy: ki volna?
S amaz felelt: „Toszkánából zuhantam,
nem is oly rég, e borzasztó verembe.

100. . . . *„Gyorsabban“* . . . Oly gyorsan elégett a bűnös, hogy még egy betűt se lehetett volna leírni ily rövid idő alatt.

122. . . . *„Toszkánából zuhantam“* . . . *Vanni Fucci*, természetes fia Fuccio de' Lazzeri pistoiai nemesnek 1293-ban szövetkezett Vanni della Monna és Vanni Mironne pistoiai tolvajokkal, hogy kirabolják Szent-Jakab templomát. De a rablás csak félig sikerült, mert munka közben megzavarták őket. A gyanu másokra esett, többeket börtönbe vetettek és *Rampino di Ramucciónak* már csak hajszálon függött az élete, mikor Vanni Fucci végre megvallotta bűnét s fölfedezte cinkostársait is; természetesen kivégezték.

123. . . . *„Nem is oly rég“* . . . Két éve, azaz 1293-ban.

Baromként éltem, mint öszvérhez illik
s nem ember-módra; barom Vanni Fucci
volt a nevem s Pistoia volt az ólam".
S én Mesteremhez: „Mondd, hogy el ne szökjék
s kérdezd ki, mily bűn hozta őt e körbe,
mert én csak azt tudom, hogy vérszopó volt".
S a bűnös, hallván ezt, nem titkolózott,
de szembe nézve, derekát kihúzta
s az arca szint cserélt rút szégyenében.
Majd így szólt: „Jobban fáj, hogy itt találtál
e szörnyű sorsban, melynek vége nincsen,
mint fájt, mikor elért cudar halálom.
Amit kérsz tőlem, nem tagadhatom meg.
Azért jutottam ilyen mély Pokolra,
mert én raboltam Isten templomából,
bár tévesen mást vádoltak miattam.
De, hogy ne tudj örülni nyavalyámon,
ha ismét fölkerülsz a bús Pokolból,
nyisd föl füled és tartsd eszedben ezt is:
előbb Pistoia fogy ki feketékből
s majd Firenze is új népet, szokást lát.

124. . . . *„Mint öszvérhez illik"* . . . Az olaszban *„mulo"* annyi, mint öszvér, de egyuttal jelenti a törvénytelen (fattyu) gyermeket is; és Vanni Fucci az volt

129. . . *„Vérszopó volt"* . . . Azaz: kegyetlen, baromi természetű, erőszakos és indulatos ember

132 . . . *„Rút szégyenében"* . . Azaz: nem azon szégyenkezett, amit elkövetett, hanem azon, hogy nem titkolhatja; ez *„rút"* szégyen, mert nem kelthet részvétet, míg ellenben a töredelmes vallomás szánalmat ébresztene

143 . . . *„Előbb Pistoia"* . . Pistoia 1300-ban szakadt két pártra, a *Fehérek* és *Feketék* pártjára; 1301 májusban a pistoiai Fehérek, támogatva a firenzei Fehérektől, kiűzték a városból a Feketéket s a házaikat lerombolták.

144. . . . *„Majd Firenze is"* . . . Ugyancsak 1301-ben, Mindenszentek napján, *Valois Károly* bevonult Firenzébe és kiűzte a Feketéket. De *Corso Donati*, akit ekkor szintén szám-

145. Mars olyan felhőt támaszt Magra-völgyben,
amely, viharral terhesen gomolygva,
Piceno síkján a vészt összegyüjti,
148. hol dög halállal terhesen lezúdul:
s a sűrű ködöt gyorsan szétzilálja,
hogy egy Fehér se áll meg ott a lábán.
151. Ezt azért mondtam, hadd fájjon szívednek".

üztek, Valois Károly távozása után visszatért Firenzébe s párthivei segítségével a Fehéreket kergette ki a városból

145 . . . *„Mars"* . . . *Maroello Malaspina*, Giovagallo őrgrófja, a Feketék vezére a Pistoia elleni hadjáratban A *Magra-völgy* Lunigianában fekszik s a Serchio vizéig terjed Pisa határában

147. . . . *„Piceno síkján"* . . . Mező Pistoia mellett, ahol állitólag Catilina is elesett Valószinüleg arra a támadásra céloz, melyet a firenzei és luccai Feketék vezettek Pistoia ellen 1302-ben s amely Serravalle bevételével végződött

150. . . . *„Egy Fehér se áll meg a lábán"* . . . Célzás Maroello kegyetlenségére, aki minden elfogott fehér férfinak a lábát vágatta le.

151 . . . *„Hadd fájjon"* . . . Vanni Fucci kaján kárörömmel jósolja mindezt Dantének, mert tudja róla, hogy ő is Fehér.

HUSZONÖTÖDIK ÉNEK.

NYOLCADIK KÖR.

HETEDIK ALKÖR. — TOLVAJOK.

CACUS. — ÖT FIRENZEI LATOR.

Beszédje végén a garázda tolvaj
az ég felé függét mutatva tombolt:
„Ne, vedd el, Isten! vedd el, ez neked szól!"
A kígyót ettől fogva kedvelem csak,
mert egyik föltekergett a nyakára,
mint hogyha mondaná: „Egy szót se többet!"
S egy másik mindkét karját úgy lefogta,
a csuklón s izmokon körülfonódva,
hogy a bitang moccani sem tudott már.
Haj, Pistoia, Pistoia, mire vársz még,
hogy porrá égve már tovább ne élnél
s vesznék magod, amely csak bűnre termett!
Nem láttam eddig a sötét Pokolban
egy lelket se, Istennel így dacolni,
még azt se, aki Thébénél veszett el.

12. . . . „*S vesznék magod*" . . . Célzás arra a hagyományra, hogy Pistoiát a Catilina vert hadából megmaradt gonosztevő csőcselék alapította.

15 . . . *Még azt se, aki Thébénél veszett el*" . . . *Capaneus.* V. ö. *Pokol,* XIV. 46.

16. Most elrohant a gaz s több szót nem ejtett;
de nyomba' jött egy Kentaur, nagy dühödten
kiáltva: „Hol van, hol a beste-lélek?"
19. Nincs a Maremmán, nincsen annyi kígyó,
amennyi nyüzsgött ennek a gerincén,
a mellén, hátán föl egész a szájig.
22. A vállain és hátul, nyaka szírtjén,
sárkány hevert, két nagy szárnyát kitárva,
perzselve mindent izzó tűz-lehével
25. A Mester így szólt: „Cacus ez a rabló,
ki Aventin szikláinak tövében
a vért kegyetlenül patakban ontá.
28. Ez testvéreivel nem egy úton jár
a furfangos lopás miatt, amelylye
a szomszéd ökörcsordát elvezette;
31. gaztettének végét azért vetette
doronggal Herkules; de száz csapásból,
mit rámért, — ez talán tizet se érzett".

17. . . . *„Egy Kentaur"* . . . Ez *Cacus*, a mithológia szerint Vulkán fia, aki az Aventinus-hegység egyik barlangjában lakott és ravasz fondorlattal elhajtott négy ökröt és négy tehenet Herkul s gulyájából. Hogy Herkules nyomra ne akadjon, farkuknál fogva hurcolta barlangjába a barmokat, mint hogyha azok onnan mentek volna másfelé; Herkules azonban mégis rátalált a tehenekre bőgésük nyomán s megtalálván barlangjában a tolvajt, nyomban meg is ölte

19. . . . *„Maremma"* . . . a tenger melléke Pisa környékén, mely a régi Dante-magyarázók szerint a sok kígyó miatt lakatlan vala.

25. . . . *„Cacus"* . . . l a 17. jegyzetet *Vergilius* is leírja (*Aeneis*, VIII. 205 s köv.) de csak annyit mond róla, hogy *„félember"*; *Dante* már Kentaurt csinál belőle.

28. . . . *„Testvéreivel nem egy úton jár"* . . . mert azok csak vad és erőszakos tolvajok voltak, de nem furfangosak is; ezért jut Cacusnak külön hely itten, míg a többi Kentaurok másutt vannak; *Pokol*, XII. 56 s köv.

33. . . . *„Talán tizet se érzett"* . . . Herkules száz csapással verte agyon a rablót, de ez már a tizediket se érezte, mert az első pár ütéstől meghalt.

Míg így beszélt s a Kentaur elrohant már,
alattunk csöndben három lélek állt meg,
kiket a Mester s én se vettem észre,
míg föl nem szóltak: „Mit kerestek itten?"
Beszédünk fonala így megszakadván,
rájuk figyeltünk s vártuk, hogy mi lesz most.
Én nem ismertem őket; ámde úgy lett,
mint rendesen szokott, hogy kölcsönösen
a társát ez is, az is megnevezte.
Az egyik kérdé: „Cianfa hol maradt el?"
amire én, hogy a Mester figyeljen,
az ujjamat némán ajkamra tettem.
Ha, olvasóm, kétkednél most szavamban,
nem lepne meg, mert szinte én se hittem
a nagy csodát, bár láttam önszememmel.
Mert a hogy néztem őket, egyikükre
hat lábu sárkány magát rávetette
s dühös haraggal ráfonódva marta.
Középső két lábát hasába vájta,
a két elsővel karjait lefogta
s fogával arcát kétfelől harapta;
két hátsó lábát combjain lenyújtá
s farkát a bűnös lába közt felütvén,
a vékonyát körülcsavarta hátul.
Repkény a fát nem fonta úgy körül még,
mint ez a szörnyű sárkány a bűnösnek

35. . . . *„Három lélek"* . . . *Agnello Brunelleschi, Buoso degli Abati* és a sánta *(Sciancato) Puccio;* negyediknek jön később *Cianfa Donati,* mint sárkány, aki Agnellóval cserél alakot s végre *Cavalcanti Guercio,* mint kis gyíkocska, aki majd Buoso degli Abati alakját veszi föl.

43. . . . *„Cianfa Donati"* . . . hirhedt tolvaj és haramia volt Firenzében; a Feketék pártjához tartozván, mikor ezek a város kormányát is kézre kerítették, társaival együtt a közvagyont is prédálta és sikkasztotta Dante hat lábu sárkánnyá változtatja és Cianfa, mint ilyen, veti rá magát Agnello Brunelleschire.

átfonta minden tagját, porcikáját.
Mint olvadó viasz ha volna testük,
úgy egygyé forrtak, színüket cserélve,
hogy egy se látszék többé önmagának:
akár a papyrus, mikor nem ég még,
de már a tűz heve barnára festi
s bár nem fekete még, de már fehér se.
A másik kettő nézte s fölkiáltott:
„Jaj nékem, hogyan változol, Agnello!
Még nem vagy egy, de haj, kettő se vagy már!"
A két fej egygyé lett és összefolyt már,
két összefont alak táncolt előttem
egyetlen arccal, mely leronta kettőt.
Négy ágból két kar ott egyszerre támadt,
a combok, lábak, has, derék s a törzsök
soha nem látott tagokká vajúdtak.
Mind semmivé lett az előbbi alkat,
kettő és egy se volt a torz alakzat,
amint előttünk lassan lépdegéltek.
De most, mint gyík, ha nyári nap tüzében
sövényt cserélve átszalad az úton,
hogy mint a villám, gyorsan fölcikázik:
úgy tünt föl gyors szökéssel egy gyíkocska,
mint barna borsszem s pukkadó haraggal
rohant a másik két bűnös hasának.

68 . . . *„Agnello"* . . . *Agnello Brunelleschi*, a Feketék pártjához tartozó előkelő firenzei nemes családból származott s fiatal korában a szüleit lopta meg, később veszedelmes tolvaj lett, de úgy tudta leplezni gazságait, hogy a város kormányában is előkelő helyet kapott; itt aztán szemérmetlenül lopta és siskasztotta a közvagyont.

79. . . . *„Mint gyík"* . . . Ez *Cavalcanti Guercio* volt, előkelő firenzei lovag a Fehérek pártjából, akit egy rabló kalandja alkalmából a Firenze környékén fekvő Gaville falu lakói vertek agyon. A család, hogy megbosszúlja Cavalcanti halálát, csaknem a fél falut elpusztította: ezért mondja Dante (151. vers), hogy Gaville siratja őt.

85. S az egyiken azon részt döfte által,
hol első táplálékát kapja testünk
s aztán a földön elterült előtte.
88. Az átdöfött csak bámult, meg se mukkant
s lábát szétvetve, ásítozni kezdett,
mint hogyha láz vagy álom szállna rája.
91. A gyikra ő, a gyik meg rája bámult,
sebén az egyik és száján a másik
füstöt lövell s a két füst összeolvadt.
94. Hallgasson el Lucanus és ne írjon
Sabellus és Nassidius bajáról,
hanem figyeljen arra, hogy mi jön most.
97. Ne hánytorgassa Cadmust s Arethusát
Ovidius se, mert én nem irígylem,
ha az kígyó, ez forrás lesz dalában:
100. mert két természetet úgy nem cserélt át,
hogy mind a két alak anyag-cseréje
oly könnyű s gyors lett volna, mint ez itten.
103. Mert úgy működtek közre egyetértve,
hogy farkát a sárkány villára osztá
s a megszúrt összehúzta két bokáját.
106. Majd hirtelen a lábszár és a combok

85. . . . „*S az egyiken*“ . . . Ez *Buoso degli Abati*, szintén firenzei nemes, a Fehérek pártjából; barátja és cinkosa Cavalcantinak, akivel együtt rabolt, zsarolt és sikkasztotta a közvagyont. „*Azon részt*“, a köldököt.

90 . . . „*Láz, vagy álom*“ . . . a kígyómarás következményei.

94. . . . „*Hallgasson el Lucanus*“ . . . Célzás Lucanus azon elbeszélésére (*Pharsal*, IX. 761. s köv.), mely szerint Cato hadseregének két katonáját halálra marták a kígyók Lybia sivatagján és pedig: *Sabellust* a *seps* nevű kígyó marta meg s ettől a katona porrá égett, *Nassidiust* pedig a *prester* kígyó, amelynek mérge úgy fölpuffasztotta a katonát, hogy a vaspáncélja is szétrepedt.

97. . . . „*Cadmust s Arethusát*“ . . . *Ovidius* (*Metam* IV. 563. s köv.) gyönyörű versekben énekelte meg azt a mithológiai legendát, mely szerint *Cadmus* kígyóvá, *Arethusa* pedig forrássá változott át. Dante avval dicsekszik, hogy ez, amit ő látott, csodásabb eset és átváltozás.

úgy egyesültek, hogy a forradásnak
egy perc után nyomát se lelhetéd meg.
A meghasadt fark fölvevé alakját
az eltünt lábnak s pénzes durva bőre
meglágyult, míg a másiké kemény lett.
A hón alá beforradt most a két kar
s amily mértékben ezek rövidültek,
úgy nőtt a sárkány lába, mely rövid volt.
A sárkány két legalsó lába ekkor
lefogyva zsugorodott férfitaggá
s a bűnös férfitagja kétfelé vált.
És míg a füst új színbe vonja őket,
hogy egynek testén a szőrt megnöveszti,
a másikét a szőrtől megkopasztja:
fölkél az egyik, földre hull a másik,
de egymást egyre nézik vad szemekkel
s farkas-szemet nézve cserélnek arcot.
Az, aki állt nyújtotta rút pofáját
s halántékánál gyúrta, míg belőle
kinőtt a két fül, oldalvást az arcon;
mit hátra nem tolt, az elül maradván,
megalkotá az orrot s a fölösleg
arányosan kiduzzasztá az ajkat.
Az, ki feküdt, laposra gyúrta arcát
s fülét a feje búbján úgy benyomta,
mint szarvát a csiga, mikor behúzza;
és nyelve, mely egész volt s szólni képes,
ketté hasadt, míg társa villa-nyelve
egygyé ragadt — és most a füst elállott.
A bűnös, ki sárkánynyá változott át,
sziszegve surrant el a völgy fenéken
s a másik köpköd, kiabál utána.

110. . . . *„Pénzes“* . . . pikkelyes bőre.

124. . . . *„Nyújtotta“* . . . vagyis fölfelé gyúrta lapos, sárkány-fejét, hogy gömbölyödjék.

Majd, újon nyert hátat fordítva, így szólt
a harmadikhoz: „Úgy fog mászni erre
Buoso négykézláb, mint én futottam".
Így láttam én a hetedik Pokolban
a csodás változást; s a bőbeszédet,
mit rá szenteltem, mentse furcsa volta.
S bár kissé káprázott szemem s az elmém
zavart lőn a csodától: még se tudtak
megszökni oly titokban, hogy közöttük
ne ismerjem meg jól a sánta Pucciót;
a három közt, kik legelsőbb jövének,
csak ő maga volt, ki nem változott át.
A másik az volt, kit sirat Gaville.

139. . . . „*Újon nyert hátat*" . . . mert éppen most kapta, mikor sárkányból emberré lett.

148. . . . „*A sánta Puccio*" . . . *Puccio de' Galigai*, előkelő firenzei nemes család ivadéka, aki többnyire csak nappal lopott és csak akkor, ha majdnem teljesen bizonyos volt, hogy nem lepik meg lopás közben; mert sánta lévén a mellékneve: *Sciancato* = sánta), nem szökhetett volna meg, ha üldözik.

151. . . . „*Akit sirat Gaville*" . . . l. a 79. vers jegyzetét.

HUSZONHATODIK ÉNEK.

NYOLCADIK KÖR.

NYOLCADIK ALKÖR. — GONOSZ TANÁCSADÓK.

ULYSSES ÉS DIOMEDES.

Örvendj, Firenze, örvendj nagy hírednek,
mely általszárnyal szárazon-vizen túl
s a Pokolban is fényt szerez nevednek!
Öt oly polgárod volt a tolvajok közt,
akik miatt szégyentől ége arcom,
s bizony, te se növekszel becsületben.
De, kora hajnal-álmom ha valót mond,
megérzed nemsokára, hogy mi lesz az,
mit Prato s többi ellened neked szánt.
S ha ez elérne, máris késve jönne;

7. . . . „*De kora hajnal-álmom*“ . . . A középkorban az a babona járta, hogy a kora hajnali álom „ablak, amelyen át a halandó szem a jövőbe lát“. Dante itt arra céloz, hogy egy korai hajnali álomban látta, illetőleg megálmodta Firenze pusztulását

9. . . . „*Mit Prato*“ . . e név jelentésére nézve eltérnek a kommentátorok. Legtöbben Prato város polgárságát értik, amely ekkor Firenzének volt alávetve, de egyre forrongott és összeesküvéseket szött; mások *Niccolo di Prato* kardinálist értik, aki 1304-ben egyházi átokkal sújtotta egész Firenzét. „*Többi ellened*“: a pisaiak, arezzóiak stb. egyebek közt *Napoleone degli Orsini* kardinális, aki 1306-ban szintén egyházi átokkal sújtotta a firenzeieket.

10—12. Szép három vers. Dante azt mondja, hogy Firenze már régen megérdemelte ezt a büntetést, amely, ha ki nem

s ha jönni kell, hát inkább érne mostan,
mert jobban fájna veszted aggkoromban.
A szikla-törmeléken, hol lejöttünk,
indultunk újra fölfelé; s a Mester
előre ment s úgy húzott föl magával.
Mert a töretlen, zordon szikla-gáton,
hol ösvény nem volt, nehéz volt a járás
és kézzel-lábbal kapaszkodni kellett.
Fájt akkor is, — s ha visszagondolok rá,
fáj mostan is, — mit akkor láttam ottan;
s szokottnál jobban féken tartom elmém,
nehogy az erény útjáról letérjen,
hogy mit jó csillagom, vagy ég kegyelme
adott: a jótól magam meg ne foszszam.
Mint a paraszt, pihenni dőlve dombján,
— midőn a nap, leghosszabb nyár-derékon,
alábukik a szemhatár nyugatján
és szúnyog-zsongás váltja föl a légy-rajt, —
sok szent-János-bogárkát lát a völgyben,
tán éppen ott, hol szánt, vagy szüretel majd:
szint annyi lángtól csillogott a mélyben
a nyolcadik kör, mihelyt észrevettem
a hegytetőről, ahová fölértünk.
S mint az, kit gyilkos medvehad boszúlt meg,

kerülhető, inkább sújtsa most, mint később, mert akkor ő (Dante) nehezebben fogja viselhetni hazája vesztét, mivel öregebb lesz s a keserüség jobban megtöri.

24. . . . *„A jótól magam"* . . Értelme, hogy vigyáz magára, nehogy jobbulása után ismét rossz útra térjen s maga foszsza meg magát a malaszttól, melynek segítségével szakított eddigi bűnös életével.

26. . . . *„Midőn a nap leghosszabb"* . . . Kánikulában, július és augusztus hónapokban.

28. . . *„Szúnyog-zsongás"* . . . Nyári estéken, napszállat után mikor a l gyek már elültek, nagy zsongással jönnek elő a szúnyogok.

34. . . . *„Kit gyilkos medve-had bosszúlt meg"* . . *Elizeus* próféta, kit a hegyen játszó gyermekek csúfolva hívtak: „Jer föl,

az Illés szekerét fölszállni látta,
hogy a lovak az ég felé szökelltek
s a prófétát szemmel hiába leste,
mert nem látott mást, mint a puszta lángot,
mely kicsi felhőként a mennybe szállott:
a lángok is úgy szálltak lent a völgyben,
magába rejtve mindenik a latrot,
ki benne röpdösött, titkolt bűnével.
Fönt álltam a hídon, úgy áthajolva,
hogy meg nem lökve is a völgybe hullok,
ha nem kapaszkodom egy szikla-kőbe.
S a Mester, látván így figyelni engem,
megmondta: „Lelkek vannak a tüzekben
s mindet külön láng égeti gyötörve".
„Hogy tőled hallom ezt, Mester, feleltem,
jobban hiszem; de én is észrevettem,
hogy így van s már kérdezni is akartam:
ki az amott a lángban, mely fölülről
két részre válva ég, mint az a máglya,
hol Eteoklész öcscsével elégett?"
És ő felelt: „Abban gyötrődnek együtt
Diomedész s Ulysses; mint dühükben,

kopasz, jer föl!" mire medvék törtek elő s a gyermekeket szétszakgatták. Elizeus látta *Illés* prófétát, amint lángszekéren az égbe szállt.

54 . . . *„Eteoklész"* . . . ikertestvére volt *Polynikésznek*, mind a ketten *Oedipus* király és *Jocasta* fiai Mikor Oedipus vérbűne kiderült, ők kényszerítették apjukat arra, hogy Thébát elhagyja, amiért Oedipus megátkozta őket, hogy örökösen civódjanak A két ikertestvér abban állapodott meg, hogy évente fölváltja egymást az uralkodásban; de, eltelvén az első év, Eteoklész nem akarta átadni öcscsének a trónt. Polynikész erre Argolisba szökött, nőül vette Adrastus király leányát s öt argiv királylyal tért vissza Thébe ostromára. Az ostrom alatt találkozott bátyjával s a páros viadalban mind a ketten elestek. A két holttestet egy máglyára tették, de midőn meggyújtották, a láng kétfelé vált, annak jeléül, hogy a testvérek még a halálban se békültek ki.

56 . . . *„Diomedész s Ulysses"* . . A nagyobbik láng *Ulysses* volt, Ithaka királya, a kisebbik *Diomedes*, Tideus fia.

a büntetésben szintén egyesültek.
58. Kínlódva e lángok között siratják
a ló cselét, mely a kaput kitárta,
a rómaiak dicső nemzetének.
61. Ott bűnhődnek azért is, hogy Achillest
még holtan is siratja Deidamia;
s a Palladjum-rablást is ott vezeklik".
64. „Ha szólniuk szabad a szörnyű lángból,
— így szóltam — Mester, kérlek és könyörgöm
s e kérésem ezer helyében álljon,
67. hogy itt lehessek, ne tagadd meg, addig,
amíg a kettős láng hozzánk elérhet;
a vágytól, látod, mint feléje hajlok".
70. És ő felelt: „Méltánylást érdemelhet
dicséretes kérelmed s teljesítem;
de jól vigyázz, hogy féken tartsd a nyelved.
73. Hagyj engem szólni, én úgyis tudom már,
hogy mit akarsz; neked tán nem felelnek,

59. . . . *„A ló cselét"* . . . A híres trójai fa-ló ez, melynek kedvéért, hogy bevihessék a városba, a trójaiak rést ütöttek a várfalon. A monda szerint ezen a résen, vagy kapun vonult ki aztán *Aeneas* az életben maradt trójaiakkal, akikkel később Itáliában Rómát alapította

62 . . *„Deidamia"* . . a scyrusi király Lykomédes leánya, Achilles felesége. A monda szerint Achilles, hogy ne kelljen Trója ostromában részt vennie, leány ruhába öltözött s elvegyült apósa leányai közé, hogy az érte küldött Ulysses rá ne akadjon. Ez azonban, kardot mutogatva előtte, ráismert és elcsábította, hogy hagyja otthon a feleségét s menjen vele Trója ellen. Achilles el is ment; Deidamia pedig, aki tudta, hogy férje ott veszti életét, halálra sírta magát.

63 . . *„A Palladium"* . . Pallas istennő álló szobra, Trója védőszentje, talizmánja volt Ulysses és Diomedes koldúsnak öltözve rabolták el, hogy a várost bevehessék, mert a legenda szerint Trója csak akkor dőlhetett meg, ha a Palladiumot elvesztik. Ezen Palladium pótlására hurcolták be aztan Trójába, *Sinon* cselétől megejtve *Pokol*, XXX. 98), a falovat, melynek hasa tele volt görög zsoldosokkal.

mert görögök s beszédedet sem értik.
Mihelyt a kettős láng elég közel jött,
hogy véle szóba állhatott a Mester,
ily módon kezdte hozzá a beszédet:
„Oh ti, egy lángban egyesülve ketten,
ha szeretetekben érdemet szereztem
— akár kevés, akár sok volt az érdem —
midőn hőstetteteket versbe szedtem:
megálljatok; s az egyik mondja el most,
hol bujdosott, míg a halál elérte?"
A régi kettős láng nagyobbik ága
lobogni kezdett, halkan sisteregve,
mint láng, amelyet szél fuvalma ingat.
Majd csúcsát jobbra-balra öltögetve,
mint nyelv ha volna, mely beszélni óhajt,
így kezdte halkan: „Midőn odahagytam
Circét, ki több egy évnél fogva tartott
azon helyen, amely Gaeta lett most,
mióta Aeneas így elnevezte
se nagy ragaszkodásom agg apámhoz
se hitvesemnek tartozó szerelmem,
mit Penelope oly epedve kívánt,

75. . . . „*S beszédedet sem értik*" . . . Nem egészen helyes; maga *Vergilius* se görögül beszél velük, mert hisz a görögöt *Dante* nem értette

80. . „*Ha érdemet szereztem*" . . . Inkább ez lehet az ok, amiért Vergilius maga szólítja meg Ulyssest, mert így bizonyosabb, hogy válaszolni fog.

91 . . „*Circe*" . . . a hirhedt bűvésznő, akinél Ulysses több mint egy évig időzött s aki társai egy részét disznókká változtatta. Ez a varázslás azt jelképezi, hogy az érzéki gyönyörökbe süllyedő ember a disznóhoz lesz hasonló, mert minden szennyben és gyalázatosságban kedvét leli.

92. „*Gaeta lett*" . . mert *Aeneas* nevezte el így *Caieta* nevű dajkájáról, aki ott halt meg s ott is temették el.

96 . . . „*Penelope*" . . volt Ulysses felesége, a hitvesi hűség mintaképe; a nappal szőtt és éjjel fölfejtett vászon legendája ismeretes.

97. nem győzheté le bennem azt a vágyat,
hogy végig járjam a kerek világot
s bűnét, erényét lássam ön-szememmel.
100. Nem szálltam tengerre, csak egy hajóval
s a kis csapattal, amely nem hagyott el
s mellettem mindvégig híven kitartott.
103. Bejártam mindkét partot Spániáig,
láttam Marokkót, sőt Szárdiniát is
s a többi tenger-mosta szigetet mind.
106. Fáradtak s vének voltunk valamennyen,
midőn elértünk ama szűk szoroshoz,
mit Herkules nagy oszloppal jelölt meg,
109. hogy ember fia rajta túl ne menjen.
Jobbról maradt el mellettünk Szevilla,
balkéz felől meg Setta vára állott.
112. „Oh társaim — így szóltam — hogy ha sok száz
veszély között Nyugotig eljövétek,
ne sajnáljátok azt a kis időt már,
115. mit élnetek netán hagy a Teremtő,
hogy meglássátok, a Napot követve,
azt a világot, amely még lakatlan.
118. Gondoljatok rá, mért vagyunk teremtve:
azért, hogy úgy éljünk-e, mint a barmok,
vagy hogy tapasztalást, erényt szerezzünk?“

107 . . . „*Ama szűk szoroshoz*“ . . . A Gibraltári szoros, amelynek két kinyúló és szemben fekvő szirtjét „*Herkules oszlopai*“-nak nevezték, mert a monda szerint maga Herkules rakta oda őket intő jelül, hogy ott már vége a világnak

110 . . . „*Jobbról maradt el*“ . . . *Szevillát*, vagyis Gibraltárt jobb felől hagyták, tehát nyugatnak hajóztak.

111. . . „*Setta vára*“ . . . vagyis a mai *Ceuta*, az afrikai parton.

113. . . . „*Nyugotig*“ . . . az ismert világ legszélso határáig nyugaton

116. . . . „*A napot követve*“ . . . azaz: tovább Nyugat felé, mert a Nap útja keletről nyugat felé megy.

117 . . . „*Amely még lakatlan*“ . . . középkori hit szerint a nyugati félgömböt tenger borította s nem lakták emberek.

E kis beszéddel úgy fölbuzdítottam
kis csapatomat a további útra,
hogy vissza se tarthattam volna később.
Keletnek fordítván hajónk farát most
és balra tartva, botorúl röpültünk,
mert vittek a szárnyakká vált lapátok.
A másik sarknak minden csillagát már
még azon éjjel láttam; a miénk meg
a tengert érte s benne majdnem eltünt.
Ötször kigyúlt és ötször hunyt el újra
a fény a hold alsó felén, mióta
a nyílt tenger hullámain libegtünk,
míg végre távol barna hegygerincet
pillantottam meg, amely oly magas volt,
hogy hozzá foghatót sohase láttam.
Volt örömünk, de haj! sírásra vált az,
mert forgószél csapott felénk a földről
s letörte menten kis hajónknak orrát.
Megforgatott háromszor tengerestől,
negyedszer fölkapá farát hajónknak
s orrát lenyomta — Isten így akarta! —
míg elborított bennünket a tenger".

124. . . . „*Keletnek*" . . . tehát a hajó orra nyugatnak állt s ők nyugat felé hajóztak.

127. . . . „*A másik sarknak*" . . . Szemléltető leírása annak, hogy Ulysses az *Egyenlítőhöz* ér, ahonnan mind a két sark (fél-gömb) csillagait láthatja s amint lassan áthalad rajta, a keleti félgömb csillagai eltünedeznek, illetőleg lebukni látszanak a tengerbe. — *A „másik sark"* a nyugoti félgömbre vonatkozik.

130. . . . „*Ötször kigyúlt*" . . . Azaz: öt hónapja utaztak már; nem közönséges tudás és megfigyelés jele, hogy Dante szerint „*a hold alsó felén*" gyúl ki a fény; ez ugyanis igaz, mert a holdnak felénk fordított tányérján mindig alúl kezdődik a ragyogás (holdújulás), mivel a Nap sugarai azt világítják meg.

139. . . „*Tengerestől*" . . . A forgószél olyan erős volt, hogy nemcsak a hajót forgatta meg, hanem a vizet is fölkavarta és örvényt csinált körülötte.

HUSZONHETEDIK ÉNEK.

NYOLCADIK KÖR.

NYOLCADIK ALKÖR. — GONOSZ TANÁCSADÓK.

GUIDO DA MONTEFELTRO.

Nyugodtan állt a láng már, hangja elhalt
s nem szólt tovább s a Mester engedelme
az útra, melyen indúlt, elbocsájtá,
midőn egy másik, mely épp jött utána,
szemünket és fülünket lekötötte
a zagyva neszszel, mely kitört belőle.
Mint Phalaris bikája, mely először

4. . . . *„Midőn egy másik“* . . . *Guido da Montefeltro*, híres katona, akinél ravaszabb, furfangosabb cselvető nem élt *Villani* történetíró szerint abban a korban. A romagnai ghibellinek vezére volt 1274-ben; a következő évben megverte a bolognai guelfeket a San-Procolo híd mellett; 1285 táján kibékült az Egyházzal. De 1289-ben, midőn a pisaiak meghívták vezérnek, ismét összetűzött a pápával és hősiesen megvédelmezte Pisát. 1296-ban lemondott a világról és Ferenc-rendi szerzetes lett; két év múlva halt meg, 1298-ban.

7. . . . *„Mint Phalaris bikája“* . . . A legenda szerint *Perillos*, athéni szobrász, egy érc-bikát faragott és ajándékozott Phalarisnak, Szicilia zsarnokának, hogy a halálra ítélteket a tűzzel izzóra hevített ércbikába vetve végeztesse ki. A zsarnok elfogadta az ajándékot és a szobrászon próbálta ki, hogy megfelel-e a célnak. Ezért mondja *Dante* a 8. sorban, hogy *„ez helyes volt“*.

annak jajától bődült, s ez helyes volt!
ki vésejével szobrát megteremté
s oly szenvedően, kínosan üvöltött,
hogy ércből volt bár, mégis érthető volt,
hogy ember az, ki jajgat belsejében:
úgy itt is, minthogy útját nem találta,
a tűz-elemből, ennek furcsa nyelvén
szólalt meg a kín, nyögve, sisteregve.
De, miután már megtalálta útját
a nyelv hegyén át, mely libegni kezdett,
amint a szózat rajta végig áradt,
ezt hallottuk: „Oh te, kihez beszélek
s ki lombárd nyelven szóltál épp e percben,
mondván: „Eredj, nem faggatlak tovább már",
ha kissé tán megkéstem is, könyörgöm,
ne sajnálj kissé szóba állni vélem;
lásd, nem sajnálom én se, bárha égek.
S ha tán e vak világba amaz édes
latin hazából buktál volna hozzánk,
ahonnan egész bűnöm ide hoztam:
Szólj, Romagnában béke van-e, vagy harc;
mert ott születtem én, hol Urbino és
az Appeninek közt fakad a Tiber".
Még ott álltam figyelve s lehajolva,
midőn a Mester súgva meglökött, hogy:
„Ez itt latin; most hát beszélj te, véle".

13. . . . *„Útját nem találta"* . . . t. i. a hang, amely *„a tűznek furcsa nyelvén"* szólalt meg, azaz sistergett és pattogott, míg végre a lángnyelv végén kitört.

19. . . . *„Oh te, kihez beszélek"* . . . ez *Vergilius* volt, aki a 21. sorban idézett szavakkal búcsúzott el Ulyssestől.

27. . . . *„Egész bűnöm"* . . . azaz meg nem bocsátott bűnét, amelynek büntetéséből semmi se engedtetett el neki.

29. . . . *„Ott születtem"* . . . Montefeltróban, a Romagna és Toscana határán fekvő magas hegyvidéken, Urbino város és a Monte Coronaro hegy között, amelynek gerincéből a Tiberis fakad.

34. És én, már kész levén a felelettel,
több biztatást nem várva, így beszéltem:
„Oh lélek, aki rejtezel a lángban,
37. a te Romagnád nincsen, sohse is volt
viszály nélkül a zsarnokok szivében;
de nyílt harc nem dulá, mikor lejöttem.
40. Ravenna áll ma is, mint állt sok évig,
a Polentáknak sassa fészkel ottan
és szárnya Cerviát is betakarja.
43. A várost, mely a nagy próbát megállta
s halmot rakott leölt frank harcosokból,
megvédi most a zöldkarmú oroszlán.
46. S a vén Szelindek s ifjú sarjadéka,

38. . . . *„A zsarnokok szivében"* . . . T. i. Romagna apró zsarnokai ugyan állandóan gyülölik egymást és vetélkednek is, de csak magukban, mert nyilt harcra nincs alkalmuk vagy erejük.

41. . . . *„A Polentáknak sassa"* . . . A Polenta-család címere biborszinü sas volt sárga mezőben. Ravenna ura 1300-ban *Guido Novello da Polenta* volt, Ostasio fia és Francesca da Rimini apja.

42. . . . *„Cervia"* . . . kis város Ravennától délre, az Adriai-tenger partján; fontos város volt a sófőzés miatt, melyet lakósai a Polenták fönhatósága alatt űztek.

43. . . . *„A várost, mely"* . . . *Forli* városa, melyben kevéssel 1300 előtt, az *Ordelaffiak* lettek az urak. *A nagy próba* az az ostrom volt, melyet 1282-ben IV. Márton pápa küldött ellene *Giovanni d'Appia* vezérlete alatt; ezt a francia-olasz sereget Guido da Montelfeltro verte tönkre.

45. . . . *„A zöldkarmú oroszlán"* . . . Az *Ordelaffi*-család címere: zöld oroszlán arany mezőben; 1296 óta *Scarpetta degli Ordelaffi* volt Forli ura, akinek udvarában Dante, állítólag mint titkár, hosszabb időt töltött száműzetése kezdetén.

46. . . . *„A vén Szelindek"* . . . Malatesta da Verrucchio, az öreg, *Paolo* és *Gianciotto* apja, aki 1295-ben lett Rimini ura, miután a ghibellineket kiűzte onnan; meghalt 1312-ben. *„Ifjú Sarjadéka"* első szülött fia és utóda, *Malatestino* volt, akinek *Verrucchio* kastélyt adományozta, ahonnan a későbbi Malatesták az előnevüket vették.

kik Montagnát oly csúful elkezelték,
hol eddig szoktak, ma is marakodnak.
A Santerno s Lamone partja mentén
kormányoz a fehér mezős oroszlán,
ki nyárról télre változtat palástot.
S a város, melyet a hűs Savio mos,
amint a hegy s a sík közt fekszik, épp úgy
szabadság s zsarnokság között vivódik.
De most már mondd meg, kérlek, hogy ki vagy te:
ne légy másoknál fukarabb irántam,
ha akarod, hogy neved fönnmaradjon".
Most pattogott a láng-nyelv sisteregve
s amint szokott a tűz, lobogva lengett;
majd végre ily szó hangzott föl belőle:
Ha elhinném, hogy akihez beszélek,

47. . . . „*Montagna dei Parcitati*" . . . az idősebbik Malatesta veje volt; mint ghibellint, az apósa elfogatta és rábizta fia őrizetére, lelkére kötvén, hogy úgy vigyázzon rá, mint a szeme fényére; mert ha Montagna megszökik, őt záratja el helyette. A fiatal Malatestino pedig, hogy ne kelljen rá vigyáznia, egyszerüen megölette.

48. . . . „*Hol eddig szoktak*" . . . Az általuk birt területen portyáznak és fosztogatnak, ami akkoriban napirenden volt.

49. . . . „*A Santerno s Lamone*" . . . Két folyó, mely a partjukon fekvő városok neve helyett áll. Az egyik *Faenza*, a Santerno partján, a másik *Imola*, a Lamone folyó mellett.

50. . . . „*Fehér mezős oroszlán*" . . . *Maghinardo Pagano da Susinana*, akinek címere kék oroszlán volt fehér mezőben; 1302-ben halt meg s arról volt nevezetes, hogy érdeke szerint, a leghitványabb okért is pártot cserélt s hol ghibellin volt, hol guelf. Erre céloz a következő vers.

52. . . . „*A város, melyet a hűs Savio mos*" . . . Cesena, mely 1300-ban szabad város volt ugyan s maga választotta podestáit, de ezek mégis zsarnokoskodtak rajta, úgy hogy a város voltaképpen csak színleg volt szabad és önálló.

56. . . . „*Másoknál*" . . . T. i. más lelkeknél, akik szintén szóba álltak vele. Dante avval akarja szólásra bírni ezt a lelket, hogy igéri neki, hogy hírét fölviszi a földi világba.

61—66. . . . „*Guido da Montefeltro*" . . . csak azért beszél, mert azt hiszi, hogy Dante is kárhozott lélek, aki előtt nincs mit szégyenkeznie; és félnie se kell, hogy Dante fölviszi hírét a

a földi szép világra visszatérhet,
bizony, a lángom nem mukkanna többet;
de, mert tudom, hogy senki a Pokolból
nem megy ki élve, nékem így beszélték,
felelhetek, mert szégyenem nem aggaszt.
Katona voltam s úgy lettem baráttá,
gondolván: a csuhában megvezeklem;
és meg is tértem volna ám bizonynyal,
ha régi rossz utamra vissza nem csal
a főpap, hogy emészsze el az ördög;
s hogyan esett ez, rögtön elbeszélem.
Míg rajtam volt a csont és hús alakja,
amit anyám adott reám a földön,
nem oroszlán, de róka-módra éltem.
Nem volt csalás, ravaszság, sanda furfang,
amit nem tudtam; s ebben oly hirem volt,
hogy messze földön ismert minden ember.
Hogy aztán éltem oly korába értem,
midőn úgy illik, hogy kiki bevonván
vitorláját, a biztos révbe jusson,
garázda életemet megutáltam
s megbánva bűnömet s meggyónva mindent:
haj, én szegény! bocsánatot reméltem.
Az új farizeusok fejedelme,
a Laterán körül hadat viselvén,
nem szaracénokkal, se nem zsidókkal,
mert keresztények álltak véle harcban

a földre, mert *„néki úgy beszélték"*, hogy a Pokolból senki nem megy ki élve.

71. . . . *„A főpap"* . . . *VIII. Bonifác pápa* V. ö. *Pokol*, XIX. 53. s köv.

73. . . . *„Scholasztikus fölfogás"* . . . hogy az öröktől fogva élő lélek a születéskor csak külső alakot kap az anyától.

85. . . . *„Az új farizeusok fejedelme"* . . . Ismét VIII. Bonifác pápa; a farizeusok, a kardinálisok.

86 . . . *„Hadat viselvén"* . . . 1297-ben a *Colonnákkal*, akik San Giovanni in Laterano szomszédjában laktak Róma mellett,

s egyik se vett részt Acre ostromában,
se a szultán kereskedője nem volt;
ő mégse nézte szent hatalma tisztjét,
se rajtam a barátövet, amelytől
sok bőjtben sorvad és fogy, aki hordja:
de, mint Konstantin Szilveszterhez esdett,
hogy gyógyítsa meg bélpoklát Soractén,
úgy kért ő engemet, mint orvosát, hogy
a gőgnek lázából gyógyítanám ki;
tanácsot kért, de én nem is feleltem,
mert őrjöngés volt vágya és beszédje.
De végre így szólt: „Ne aggódj szivedben,
előre is föloldlak, csak taníts meg,
hogyan vegyem be s dúljam föl Penestrét.
Kinyithatom s bezárhatom a mennyet,
amint tudod; mert két kulcs van kezemben,
amelyekkel elődöm nem törődött".
Hajoltam ekkor a nyomós szavakra

89. . . . *„Acre ostromában"* . . . Acre volt a keresztények utolsó birtoka Palesztinában s 1291-ben jutott pogány kézre. Értelme: hogy a pápa nem pogányokkal, a hit ellenségeivel, hanem kereresztényekkel harcolt, tehát testvérháborút viselt.

93. . . . *„Sok bőjtben"* . . . Célzás a Ferenc-rendi barátok nagy önsanyargatására.

94. . . . *„De, mint Konstantin"* . . . Célzás arra az ismert és akkor valónak hitt legendára, hogy *Nagy-Konstantin* császár könyörögve fordult *I. Szilveszter* pápához, aki a keresztény üldözés elől Soracte hegység barlangjaiba menekült, hogy gyógyítsa ki őt a bélpoklosságból, aminek ellenében igérte, hogy gyógyulása esetén keresztény hitre tér.

97. . . . *„A gőgnek lázából"* . . . T. i. beteg lett a gőgös pápa amiatt, hogy nem tudja megtörni és megalázni a vele ujjat húzó Colonnákat.

102 . . . *„Penestrét"* . . . *Palestrina*, az ókori *Praeneste* területén, Dante idejében a Colonnák vára.

105 . . . *„Elődöm nem törődött"* . . . *V Celesztin pápa*, aki általában nagyon gyönge és szelid lelkü ember volt s a maga véleményét, itéletét mindig készségesen alárendelte a másokénak. V. ö. *Pokol*, III. 59. vers.

és nagyobb bűnnek vélvén hallgatásom',
így szóltam: „Oh, atyám, mivel a vétket,
amelyre készülök, te már föloldtad,
igérj sokat, de abból mit se tarts meg
és biztos lesz a szent-szék győzedelme".
Jött értem Szent-Ferenc, hogy haldokoltam;
de egy fekete angyal állt elébe
s így szólt: „Ne bántsd őt; rég enyém a lelke.
Velem kell jönnie a kárhozatba,
mert nem átallt csalárd tanácsot adni
s azóta egyre fogtam őt hajánál;
a nem bűnbánó nem nyerhet föloldást
s bűnbánat s vétkezés nem férhet össze,
oly ellentét ez, mely kizárja egymást".
Oh, jaj nekem! hogy megrezzentem erre,
midőn nyakon csipett és rám vigyorgott:
„Nem vártad, hogy az ördög logikát tud?"
Lehurcolt Minoshoz; ez meg a farkát
a dereka körül nyolcszor csavarta
s míg marta vak dühében, rám üvöltött:
„A tolvajok közé a ronda lelket!"
Azért vagyok, hol látsz, e kárhozatban
s itt bujdosom, gyötörve, láng-ruhában".
Hogy elvégezte panaszos beszédjét,
jajgatva ballagott tovább a láng-nyelv,
fölálló hegyes szarvát billegetve,
Tovább haladtam ekkor Mesteremmel
a szirtes úton, a híd-boltozatra,
amely alatt azoknak pokla tátong,
akik viszályt szereztek életükben.

110. . . . *„Igérj sokat"* . . . Ez a történet nem egészen hiteles, csak annyi bizonyos, hogy VIII. Bonifác valóban avval az igérettel vette rá a Colonnákat a hódolásra, hogy föloldja őket az egyházi átok alól s visszahelyezi őket előbbeni rangjukba, ha átadják neki a Penestrino várát s ezt az igéretét nem tartotta meg, a várat ellenben földig lerontatta és helyette a síkon Cività Papale várost építtette.

HUSZONNYOLCADIK ÉNEK.

NYOLCADIK KÖR.

KILENCEDIK ALKÖR. — VISZÁLYKODÁSOK SZITÓI.

MAHOMET. — FRA DOLCINO. — PIER DA MEDICINA — CURIO MOSCA. — BERTRAM DAL BORNIO

Ki tudná — bárha százszor fogna hozzá,
s folyó beszédben, — méltóképp leírni
a szörnyű vérengzést, mit láttam itten?
Szegény biz' erre minden nyelv, szavakban,
mivel beszédünk s elménk ennyi mindent
se érteni, se kifejezni nem tud.
Ha összegyűlne mind a nép, mely egykor
az annyit szenvedett Apuliában
Trójától kardra hányt vérét siratta

7 - 21. . . . Azt mondja Dante, hogy ha mind összegyűlne az a tömérdek ember, aki a számnit- és pún-háborúktól kezdve egész a normann- és anjoui-háborukig elesett déli Olaszországban s ha mind ezek mutogatnák sebjeiket és csonka tagjaikat: ez se volna oly rémes és iszonyú, mint amit ő látott a kilencedik alkörben.

9. . . . „*Trójától kardra hányt*“ . . . A trójai menekültek, kik *Aeneas* vezérletével jöttek Itáliába, ahol Rómát, véres háborúk után (számnit-háborúk) megalapították. V. ö *Titus Livius*, X. 9. s köv. *Vérét*, azaz ivadékát, vérrokonait

10. s az is, amely a hosszú háborúban
a holtak gyűrűit halomba rakta,
— mint Livius, ki nem téved, megírta —
13. amavval együtt, mely nyögi ma is még,
hogy Guiscard Róbert úrral szembeszállott,
és azzal, melynek csontját ma is ássák
16. még Ceperannál, ahol hitszegő lett
Apulja s hozzá Tagliacozzo népe,

10. . . . *„A hosszú háború"* . . . a második púni háború volt, mely 15 esztendeig tartott, Kr. e. 218—202. V. ö. *T. Livius*, XXII. és XXIII.

11. . . . *„A holtak gyürüit"* . . . Midőn *Hannibal* megverte a rómaiakat Cannae mellett, összeszedette a csatatéren elesett rómaiak ujjairól lehúzott arany gyürüket s annyi gyürüt talált, hogy több mérő szinig megtelt velük. V. ö. T. Livius, XXII. 6.; XXIII. 7.; *Polybius*, III. 255. s köv.

12. . . . *„Mint Livius, ki nem téved"* . . . Dante korában ez volt a fölfogás Liviusról; ma már megváltozott ez a vélemény.

14. . . . *„Hogy Guiscard Róbert úrral"* . . . Guiscard Róbert, Richard normann fejedelem testvéröcscse, véres harcok árán szerezte meg Apulia birtokát; Dante itt a tömérdek szaracénra céloz, aki e harcokban elesett.

16. . . . *„Ceperannál"* . . . Az Anjou-háborúkban általában, melyek 1266—68-ig tartottak. Itt különösen a *beneventói* csata, mely az apuliaiak árulásának volt következménye, amennyiben Ceperano őrsége, a *Casertai gróf* bujtogatására cserben hagyta *Manfredit*, avval az ürügygyel, hogy saját földjét kell védelmeznie. Az igy szabaddá lett ceperanói szoroson aztán akadály nélkül vonult át *Anjou Károly* egész hadseregével s Benevento mellett (1266. febr. 26.) teljesen tönkre verte Manfredit, aki maga is elesett a csatában. Ezért mondja Dante (17. vers), hogy *„hitszegő lett Apulia."*

17. . . . *„Tagliacozzo népe"* . . . Itt is *Anjou Károly* győzött a szerencsétlen *Corradino* (az utolsó Hohenstaufen) ellen. Kezdetben Corradinóra mosolygott a szerencse, de mikor derékhadát a francia *Vallery d' Alardo* tanácsára tartalék gyanánt egy hegy mögé rejté, Anjou Károly hirtelen előre tört s a csatatéren maradt kisebb sereget gyorsan szétszórván, megnyerte a csatát. Ezért mondja Dante (18. sor), hogy *„fegyver nélkül"* győzött *„a vén Alardo"*: vagyis a csatát nem fegyverrel nyerte meg Anjou Károly.

hol fegyver nélkül győzött vén Alardo:
s mindegyik vérző testét, csonka tagját
fitogtatná is, mind ez föl nem érne
a kilencedik alkör iszonyával.
Ha dongát vagy fenéket veszt a hordó,
nem hull úgy kétfelé, mint az, ki most jött
s álltól heréig, ketté volt hasítva:
Két lába közt hurcolta mind a bélét,
a mája, szíve, lépe, mind kilógott
a zsákkal, melyben sárrá lesz az étel.
S hogy elképpedve szemem rá meresztém,
rám néze ő is és föltépve mellét
így szólt: „Most láthatod, hogy repedek szét;
nézd, Mahomet hogy el van nyomorítva,
a vőm, Ali, előttem sírva ballag,
álltól hajáig arca fölhasítva.
S a többi mind, kit itt látsz, szakadások,
rút botrányok szítója volt a földön
és azért vannak így ketté hasítva.
Egy ördög áll hátul, az szabdal össze
ilyen kegyetlenül, kardélre hányva
s mindegyikünket így ketté hasítva,
a hányszor gyász-utunkat megkerüljük;

A csatát különben *Alba* mellett vívták (1268. aug. 23.) és csak Dante nevezte el *Tagliacozzóról*, mert ez a kastély közel esett oda; de később a történelem is elfogadta ezt a nevet.

23. . . . *„Mint az, ki most jött“* . . . *Mahomet* maga nevezi meg magát s Dante méltán teszi elsőnek az eretnek szakadárok közé az iszlám profétáját, aki a legnagyobb hitszakadást idézte elő, mióta áll a világ.

32. . . . *„A vőm, Ali“* . . . *Ali Ebn Abi Talid*, melléknevén: a diadalmas Isten Oroszlána, Mahomet unokaöcscse és veje, a nagy próféta legelső követőjének egyike, szül. 597., megh. 660. Mivel némely pontban eltért Mahomet tanaitól, maga is új szektát alapított; s nevezetes, hogy Dante a Pokolban testének éppen azon részét hasíttatja ketté, amely Mahometen még sértetlen; mert Mahomet *„álltól heréig“* van kettéhasítva. Ali pedig *„álltól hajáig“*, azaz homlokáig.

mert mindnyájunk sebe begyógyul újra,
amíg megint elébe visz körútunk.
43. De te ki vagy, ki szájat tátsz a sziklán,
talán hogy késleltessed büntetésed,
mit kiszabtak reád a vallatásnál?"
46. „Még meg se halt ez, közbeszólt a Mester,
se vétke nem hozá, hogy megkínozzák;
de, hogy örök tapasztalást szerezzen,
49. kell nékem, a halottnak, átvezetnem
a Poklon, egyik körből másba szállva:
s ez oly igaz, mint hogy veled beszélek".
52. Többen valának száznál, kik megálltak
s ezt hallva, fölbámultak rám a mélyből,
a kint is elfeledve e csodára.
55. „Te, ki hamar meglátod a napot tán,
fra Dolcinónak mondd meg: készülődjön,
ha nem kíván hamar ide kerülni;
58. élelmet gyűjtsön, hogy a tél hidegje
ne hozzon Novarának győzedelmet,

45. . . . „*A vallatásnál*" . . . T. i. *Minos* előtt; *Pokol.* V. 4. s köv.

56. . . . „*Fra Dolcino*" . . . *Dolcino Tornielli*, voltaképpen nem is volt barát *(frate)*, hanem a pármai *Gerardo Segarelli* követője, aki már 1260-ban megalapította az *Apostolok*, vagy *Apostoli Testvérek* szektáját. Miután Segarellit 1296-ban elevenen megégették, mint eretneket, fra Dolcino lett a szekta feje, magát apostolnak és prófétának hirdette s nemcsak a vagyonközösséget, hanem a soknejűséget (közös nőhasználatot) is tanította és kötelezővé tette. Ő maga igen szép, fiatal és gazdag nőt szerzett ágyasnak Trentóban s a rajongókból és csőcselékből oly nagy hadat tudott gyűjteni, hogy 1304-ben nyílt háborút mert izenni a pápának, akit elnevezett Antikrisztusnak. *V. Kelemen* pápa keresztes háborút hirdetett ellene e miatt, mire Fra Dolcino 1305-ben vagy 1306-ban elsáncolta magát Vercelli mellett a Zebello-hegyen s 5–6 ezer emberével minden ostromot vissza vert. Nem is tudták volna legyőzni, ha a Dante által megjósolt kemény tél és éhinség meg nem töri a rajongókat. Végre, 1307 március 13-ikán Fra Dolcino megadta magát s ugyanazon év június 2-ikán elevenen égették meg Novarában, ágyasával, Margittal s több főemberével együtt.

mit másként könnyen nem vehetne rajta."
Míg egy lábát lépésre fölemelte,
beszélte ezt Mahomet; s hogy bevégzé,
a földre tette lábát és tovább ment.
Egy másik, kinek átdöfték a torkát
s orrát tövétől szemöldig kivágták
és ráadásul egy fülére csonka,
fölbámészkodva rám a többiekkel,
kivül-belül véres torkát kitátva,
megszólított, a többit megelőzve:
„Oh, te, kit vétek nem sújt büntetéssel
s akit még ismerek latin hazámból,
ha meg nem csal a nagy hasonlatosság:
Pier da Medicinát ne feledd el,
ha újra visszatérsz a szép lapályra,
mely Vercellitől hajlik Marcabóig.
És Fano két legjobbját óva intsed,
mind Guido lovagot, mind Angiolettot,
hogy ha az álom-látás nem csal itt lent,
hajóikról egy zsarnok árulása
tengerbe dobja őket, zsákba kötve

64. . . . *„Egy másik"* . . . Pietro dei Cattani da Medicina, vagy röviden: *Pier da Medicina*, híres orvos Romagnából, akit Dante személyesen is ismerhetett, mert sokat megfordult a hatalmas Polenták és Malatesták kastélyaiban. Nagyon éles nyelve volt s ahol csak tehette, viszálykodást szított a hatalmasok közt, egymás ellen bújtogatva őket.

75. . . . *„Marcabo"* . . . várkastély, melyet a velenceiek építettek a ravennai határban, nem messze a Pó deltájától; *Ramberto da Polenta* rontotta le 1309. szeptember 23-ikán. *„A szép lapály"*, mely innen Vercelliig terjed, Lombárdia.

76. . . . *„És Fano két legjobbját"* . . . *Fano*, város az Adriai tenger partján, 9 mérföldnyire Pesarótól és 30 mérföldnyire Riminitől . . . *A két legjobb: Guido del Cassero* és *Angioletto del Carignano*, mind a kettő fanói nemes, akiket a fiatal Malatesta tanácskozásra hívott meg Cattolicába (város az Adriai tenger partján Rimini és Pesaro közt) s mikor eljöttek, zsákba kötözve, kövekkel megterhelve a tengerbe hányatta őket kevéssel 1312 után

s így pusztulnak el, Cattolica mellett.
Cyprus s Majorca közt ily szörnyű vétket
nem látott Neptun soha elkövetni
se vad kalóztól, se bitang görögtől.
Az áruló, ki nem lát félszemével
s a föld ura, mit egyik cimborám itt
ne látott volna bár soha, kívánja,
meghívja őket majd tanácskozásra;
s nem lesz szükségük búcsúra, imára,
hogy Focarától mentse őket Isten."
Amire én: „Ha tőlem azt kívánod,
hogy fölvigyem híred, mutasd meg akkor,
ki bánja úgy, hogy látta azt a földet?"
Kezét a bűnös egyik cimborája
állára téve, fölnyitotta száját,
kiáltva: „Ez az itt; de nem beszélhet;
ez, számkivetve, Caesar habozását

82. . . . *„Cyprus s Majorka közt"* . . . azaz, az egész Földközi tengerben.

85. . . . *„Ki nem lát félszemével"* . . . *Malatestino dell' Occhio,* a vén Malatestának első feleségétől való fia, aki Rimini ura volt s már a világra is csak félszemmel jött.

86. . . . *„Ait egyik cimborám"* . . . *Curius,* vagy *Curio,* a római tribun, aki előbb Pompeius híve volt, de aztán pénzért eladta magat Caesarnak. Azért szeretné, bár sohse látta volna ezt a földet, mert itt követte el a bújtogatás bűnét, melyért most vezekel (l. a 97. verset).

89. . . . *„S nem lesz szükségük"* . . . Mivel már előbb meghalnak; *Focara* szorosa nagyon veszedelmes volt a hajósokra viharai miatt s ezért a hajósok rendesen fogadalmakat tettek, mielőtt a part ezen részén áthajóztak. De nekik már erre semmi szükségük se lesz, mert nem jutnak vissza.odáig.

97. . . . *„Ez, számkivetve"* . . . A már említett *Curius,* aki Caesar levelét vitte Ravennából a szenátusnak Rómába, Kr. e. 49-ben. Midőn közzététetett a szenátus végzése, mely a köztársaság ellenségének deklarálta Caesart, ha azonnal el nem bocsájtja hadseregét, Curius, a többi tribunokkal együtt Ravennába szökött s *Lucanus* szerint ösztönözte, sőt rávette Caesart, hogy lépje át Rubicont, (*Pharsalia,* I. 281: *„semper nocuit differre paratis")* de

legyőzte azzal, hogy: *ki készen áll már,*
a veszteglessel kárt okoz magának".
Oh, mily hülyének tetszett, ottan állva,
a nyelve torkából tövig kivágva,
e Curius, ki egykor oly merész volt!
S egy másik, a homályos, szürke légben
az égre tárva mindkét karja csonkját,
hogy mocskos vére mind arcába hullott,
így kiabált föl: „Moscát se feledd el,
ki azt mondám, hajh! *Lesz mentség, ha tett lesz,*
s Toscana minden baját ez okozta".
Én hozzátettem: „S vesztét is fajodnak".
És ő, halmozva új kint, régi búra,
csüggedten őrült kínjában, tovább állt.
Én ott maradtam, nézni a csoportot,
de azt, mit láttam, félnék elbeszélni,
mert tanuk nélkül talán el se hinnék;
de lelkiismeretem megvigasztal,
mert pajzsom s fegyverem a szent igazság,
amelynél jobb segítség nincs a földön.
Láttam tehát és most is szinte látom

a valóság az, hogy mire Curius Caesarhoz ért, ez már rég *„elvetette a kockát"* és átlépte a Rubicont.

106. . . . *„Moscát se feledd el"* . . . *Mosca dei Lamberti*, akit Dante már előbb is (*Pokol*, VI. 80.) óhajtott látni. Ez volt az,' aki midőn az *Amidei-család* rokonaival és barátaival tanácskozott, mily ürügygyel öljék meg *Buondelmontét*, hevesen közbe kiáltott, hogy *„Cosa fatto capo ha"*, azaz *„lesz mentség, ha tett lesz"*. Erre határozták el Buondelmonte halálát, aminek az lett a következménye, hogy Firenze nemessége két pártra szakadt: a *Fehérekére*, vagy *ghibellinekére*, amelyhez Dante is tartozott s ezeknek feje az *Uberti-család* lett, továbbá a *Feketékére* vagy *guelfekére*, melyek a *Buondelmonte-család* körül tömörültek. E pártvillongásból származott aztán Firenze minden baja és nyomorúsága.

109. . . . *„Vesztét is fajodnak"* . . . A Lamberti-családot 1258-ban száműzték Firenzéből s ettől fogva csaknem nyomtalanu eltüntek Firenze történetéből.

118. . . . *„Láttam tehát"* . . . *Bertram dal Borniót*, l. a. 134. sort.

fejetlenül a törzset, sorba' menni,
együtt a többivel, a gyász-csoportban.
Leszelt fejét úgy fogta üstökénél,
mint éjjel kézi-lámpást vinni szoktak,
„Oh jaj!" nyögött a fej, hogy ránk tekintett.
Ez magával világított magának,
kettő volt egyben s egy volt mind a kettő:
Az tudja, hogy' lehet, ki így akarta.
Midőn a híd lábához ért egészen,
magasra tartá a fejét kezében,
hogy jobban hallhassuk ezen beszédjét:
„Te, aki élve még holtak között jársz,
most láthatod rettentő büntetésem:
szólj, képzelhetsz-e ennél már nagyobbat?
S hogy fölvihessed híremet a földre,
tudd meg, hogy én Bertram dal Bornjo voltam,
ki a királyfit rosszra bujtogattam.
Apát s fiút egymásra lázítottam;
Achitofel gonosz tanácsadása

124. . . . *„Magával világított"* . . . Dante folytatja a hasonlatot hogy a bűnös tulajdon fejét vitte a kezében, mint lámpást s avval világított magának; ami voltaképpen igaz is, mert a feje nélkü (melyben szemei is voltak) mit se láthatott volna.

125 . . . *„Kettő volt egyben"* . . . két darabban (külön a a fej s külön a törzs) volt egy: s a kettő mégis egy volt, mert össze tartozott.

134. . . . *„Bertram dal Bornio"* . . . Hires troubadour, Périgord őrgrófja, akit Dante nagyon dicsér *(De vulg. el.* II. 2.(mint jeles vitézt, hű szeretőt és kiváló lantost. A XII. század második felében élt s *Henrik királyfit*, II. Henrik angol király elsőszülött fiát apja ellen bujtogatta. Midőn a királyfi 1183-ban meghalt, II. Henrik megostromolta Bertrandot Hautefort nevű várában, de aztán, mikor bevette, ismét visszaadta neki. Bertram még sok más viszályt is szított s élte végén beállt barátnak.

137. . . . *„Akhitofel"* . . . Dávid király tanácsosa volt, de titokban elpártolt tőle és *Abszolont* a király ellen lázította, bújtogatván őt, hogy ölje meg az apját. V. ö. *királyok*, II. XV. 12. s köv.; XVI. 15. s köv.; XVII. 1. s köv.

nem szerze több bajt Dávid s Abszolon közt.
Amiért apát s fiút így elszakíték,
külön szakítva hordom agyvelőmet
a gyökerétől, mely e törzsbe' székelt.
A »*szemet-szemért*«, lásd, így telt be rajtam."

141. . . . „*A gyökerétől*" . . . vagyis a gerincvelőtől, melynek az agyvelő csak kidudorodása volt a középkori (*Aristoteles*) fölfogás szerint.

142. . . . „*Szemet szemért*" . . . vagyis a *lex talionis*, mely Dante egész Poklában törvény s a Bibliára vezethető vissza: *Exodus*, XXI. 24.; *Levit*, XXIV. 20.; *Deuter*, XIX. 21.; *Máté Ev.*, V. 38.; VII. 2.

HUSZONKILENCEDIK ÉNEK.

NYOLCADIK KÖR.

KILENCEDIK ALKÖR. — VISZÁLYKODÁSOK SZÍTÓI.

GERI DEL BELLO.

TIZEDIK ALKÖR. — MINDENFÉLE HAMISÍTÓK.

GRIFFOLINO ÉS CAPOCCHIO.

A tenger-nép s tömérdek szenvedése
oly viszketést okozott két szememben,
hogy csak pihenni és csak sírni vágytam;
de Vergil így szólt: „Nos, mit nézel itten?
Mért jár szemed még egyre révedezve
a csonka lelkek közt, a völgy ölében?
Nem tetted eddig ezt a többi körben,
hisz megszámlálni őket úgy se tudnád,

2. . . . *„Oly viszketést okozott“* . . . Akit sírás kerülget, előbb viszketni kezd és kivörösödik a szeme s csak aztán erednek meg a könnyei.

8–9. *Vergilius* figyelmezteti *Dantét*, hogy úgy is hiába kutat a lelkek között: annyian vannak, hogy nem nézhet meg külön minden egyest s nem találhatja meg, akit esetleg keres köztük.

mert huszonkét mérföld a völgy szegélye.
És, mert a hold lábunk alá került már,
kevés időnk van, nincs mit vesztegelnünk,
hisz, amit látni kell, sok hátra van még".
„Ha tudnád az okát — legott feleltem —
hogy mért álltam meg és mit nézegettem,
talán tovább is hagynál álldogálni".
S míg ő elindult, én pedig követtem,
nem várva választ, hozzátettem ezt még:
„A szörnyű völgyben, melyet oly sokáig
kutattam az imént ködös szemekkel,
úgy vélem, egy rokonom árnya szenved,
siratván nagy bűnének szörnyű átkát."
A Mester ekkor: „Verd ki őt fejedből,
ne járjon többé sorsa az eszedben,
mással törődj, ő hadd maradjon ottan.
Mert láttam őt, amint a híd tövében

10. . . . *„És mert a hold"* . . . Holdtöltekor (V. ö. *Pokol*, XX. 127.) a hold este van a szemhatáron, éjfélkor ér a zenitre, másnap délben a nadirra, vagyis alánk, a talpunk alá; ezen meghatározás szerint délután félkettő van.

11. . . . *„Kevés időnk van"* . . . Mert a *Poklot* 24 óra alatt kell megjárniuk, tehát még ugyanezen napon ki kell jutniuk belőle (V. ö. *Pokol*, XXXIV. 68.), vagyis összesen mintegy öt órájuk van még hátra, hogy leérjenek a Pokol fenekéig.

19. . . . *„Ködös szemekkel"* . . . könnyektől fátyolos szemekkel, amelyek ködben látnak mindent.

20. . . . *„Egy rokonom árnya"* . . . *Geri del Bello*, a költő nagyapjának, *Bellincione degli Alighierinek* az unokaöccse. A történetét különbözőképen mesélik a Dante-magyarázók, de egyik se szép. Szilaj, romlott ember volt, állítólag pénzhamisító is, nagyon veszekedő természetű. Összetűzvén egyszer valamelyik haragosával a Sacchetti-családból, avval a kiáltással: *„Tegyük el a fegyvert, jön a podesta"* megvárta, míg ellenfele valóban hüvelybe dugta kardját s ekkor orozva rárohant és leszúrta. A meggyilkoltnak egyik rokona, aki valóban a polgármester tisztje volt Fucecchióban, úgy állt bosszút ezért, hogy hivatalos küldetés ürügyével megmotozta Geri del Bellót, nincs-e nála fegyver s ezen motozás közben orvul leszúrta. L. még a 33. és 36. sort és jegyzetet is.

ujjával rád mutatott fenyegetve
s hallám nevét is, hogy del Bello Geri.
De téged úgy elfoglalt éppen akkor
Hautefort ura, hogy őtet meg se láttad
és mire megfordultál, ő tovább ment".
„Oh, Mesterem, erőszakos halála,
amely miatt — feleltem — senki eddig
bosszút nem állt, bár részes szégyenében,
bánthatta őt; s aligha tévedek, hogy
ezért is állt tovább, hozzám se szólva;
s ezért nagyobb részvétem most iránta".
Így beszélgetve értünk ama helyre,
ahonnan, hogyha nincsen oly sötétség,
fenékig láttunk volna le a völgybe.
Fönt álltunk ekkor itt a Bűntarisznya
utolsó klastromának általútján

26. . . . *„Fenyegetve"* . . . Fenyegette Dantét, mint rokonát, hogy nem bosszúlta meg a halálát, holott a bosszú az egész családnak kötelessége.

29. . . . *„Hautefort ura"* . . . *Bertram dal Bornio,* akinek családi kastélya *Hautefort* volt; v. ö. *Pokol,* XXVIII. 134.

33. . . . *„Bosszút nem állt"* . . . Mint Olaszországban általában, úgy Firenzében is, a vérbosszú kötelesség volt, s amely család elmulasztotta, azt lenézték és megvetették. Ezért volt *Geri del Bello* oly felindúlt s fenyegette Dantét, hogy *„bár részes szégyenében"*, még se torolta meg ezt a szégyent (t. i. a meggyilkolását) A *lex talionis,* a magánbosszú, melyet már Mózes törvénye is megenged (*Num.* XXXV. 19.; *Kir.* II. XIV. 5.) a görögöknél már jog volt (*Hom. Il.* IX. 628. és XVIII. 498.; *Platón, De Leg.* IX.), Dante korában pedig becsületbeli kötelesség lett.

36. . . . *„Nagyobb részvétem"* . . Mert Geri del Bello nemcsak a bűneiért rámért kínokat tűri, hanem azért is szenved, mert bántja lelkét, hogy a rajta esett méltatlanságot a rokonsága meg nem bosszúlja. Ezt a bosszút harminc évvel a gyilkosság után úgy hajtotta végre messer *Bellincione degli Alighieri* egyik unokája, hogy egy *Sacchettit,* aki éppen háza kapujában állt, hátulról leszúrt.

41. . . . *„Utolsó klastromának"* . . . *Klastrom*-nak azaz bezárt helynek *(claustrum)* nevezi Dante a Bűntarisznya (*Malebolge*)

és pap-lakói is föltüntenek már.
Ezer panasz-nyíl, kinnal megvasalva
repült felém a szörnyű völgy-torokból,
hogy fülemet befogtam két kezemmel.
Ha minden kín, mely forró nyár-derékon
Sardigna, Valdichjana és Maremma
zsúfolt kórházában fölhalmozódik,
ha mindez egy gödörbe gyűlne össze,
olyan volt ez a hely; s mint rothadó test,
a levegőt megrontá dögletettel.
A hosszú bérc utolsó szikla-padján
szálltunk le már, de mindig balra tartva
és most már jobban láttam a fenéket,
hol a nagy Isten hűséges cselédje,
a mindig csalhatatlan szent igazság,
az ide kárhozott bűnt ostorozza.
Ilyen nyomort nem láthatott Egina,

egyes részeit. Az *„általút"* az a boltozat, mely egyik alkörből a másikba levezet; másutt *„híd"*-nak hívja

43. . . . *„Ezer panasz-nyíl"* . . . Eredeti kép, melyben a költő *kinnal megvasalt panasz-nyilaknak* mondja a kárhozottak jajgatását, nyögéseit, melyek oly tömegben röpültek feléje, hogy kénytelen volt befogni a füleit, nehogy ellágyuljon.

46–48 . . . *„Ha minden kín"* . . . A három vidék, melyet Dante említ, ma is veszedelmes nyavalyák melegágya, mert körös-körül mocsarak övezik, melyeknek dögleletes kigőzölgése különösen kánikulában terjeszti a ragályt.

47. . . . *„Sardigna"* . . . Szárdinia szigete, melynek éghajlata nagyon egészségtelen *Valdichiana*, mocsaras vidék Arezzo, Cortona, Chiusi és Montepulciano közt; közelében volt Dante idejében az altopassói kórház, amelyben tömérdek váltólázas beteg sínylődött. *Maremma*, a toscánai híres lápvidék (V. ö. *Pokol*, XIII. 7. s köv.; XXV 19. s köv.), Dante korában csaknem teljesen lakatlan volt egészségtelen levegője miatt.

58. . . . *„Nem láthatott Egina"* . . . *Egina* kis sziget Áthén közelében. *Juno*, felbőszülvén azon, hogy *Jupiter* megcsalta őt *Egina* nimfával, kitől a sziget is nevét kapta, olyan dögvészt árasztott a szigetre, hogy először az állatok s aztán az emberek is mind kivesztek. *Ovidius (Metam.* VII. 518. s köv.) leírja a nagy

midőn legét úgy megrontá a pestis,
hogy népe mind egy szálig sírba hullott,
s az állatok, a csöppnyi féreg is mind,
úgy elpusztúlt, hogy magveszett lakói,
amint költőik híven följegyezték,
hangyák tojásiból támadtak ujra:
nagyobb kín és nyomor dühönge itten,
hol seregestől gyötrődtek a lelkek.
Ez hátán, az hasán, egymásra hányva
nyögött, vonaglott; vagy, mint oktalan lény,
négykézláb mászott föl s alá a völgyben
Lépést menénk, de nem nyílt szóra ajkunk,
csak néztük, hallgattuk a szenvedőket,
kik oly gyöngék, hogy egy se bírt fölállni.
Megláttam egy párt ülve s összevetve
a hátukat, mint tűzön áll a bögre
s koszszal borítva, fejtől a bokáig.
Lovász, kit ura sürget, vagy ki unván
a virrasztást, siet, hogy ágyba jusson,
lovát oly hévvel, gyorsan nem vakarja,
mint ezek körmükkel maguknak estek
és tépték testüket veszett dühükben
a viszketés miatt, mely meg nem enyhül.
S a koszt a testről úgy vakarta körmük,
mint kárászról, vagy nagyobb pénzü halról
a pikkelyt a szakács leszedni szokta.

dögvészt, melynek során *Aeacus* a sziget királya, elpusztúlni látta az egész lakosságot. Aeacus elment Dodonába, hogy kiengesztelje a haragvó isteneket s a szent tölgy alatt arra kérte Jupitert, hogy népesítse be újra kis országát annyi néppel, amennyi hangya nyüzsög lábai előtt a földön. A következő éjjel azt álmodta, hogy minden hangya, mit a tölgy körül látott, emberré változott s midőn haza ment, városát és szigetét benépesítve találta. Álmának értelmében *myrmidonoknak* (myrme = hangya) nevezte el népét, melynek királya, a trójai háborúk idején, Achilles volt.

63. . . . *„Amint költőik"* . . . *Ovidiuson* kivül még *Apollodorus* (III. XII. 6.) és mások is versbe szedték ezt a mondát.

„Oh te, ki páncélod magad letéped,
így szólott most az egyikhez a Mester
s ki csiptetőt csinálsz az ujjaidból:
szólj, nincs-e köztetek latin a mélyben
s kitart-e körmöd a serény dologban,
vagy elkopik az örök vakarásban?"
„Mi ketten is, bár megcsúfolva látsz most,
felelt a lélek sírva, amíg éltünk,
latinok voltunk; de te, mondd: ki vagy te?"
S a Mester: „Én leszálltam a Pokolba
és szirtről-szirtre viszem ezt az élőt,
hogy néki rendre mindent megmutassak".
Megszüntek egymást támogatni rögtön
s reszketve néztek rám, többekkel együtt,
kik véletlenül hallották a Mestert.
Ő most, egészen hozzám lépve, így szólt:
„Kedved szerint beszélj velük, ha tetszik".
S én el is kezdtem, mivel ő akarta:
„Ha óhajtjátok, hogy a szép világban
emléktek fönn maradjon s meg ne haljon,
sőt híretek sok esztendőt megérjen:
mondjátok, kik vagytok és mely vidékről:
s ne féljetek nyiltan beszélni vélem,
bár undok s kellemetlen büntetés sújt".
„Én arezzói voltam — szólt az egyik —

86. . . . *„Az egyikhez"* . . . *Griffolino d'Arezzo*, aki egyes Dante-magyarázók szerint valóban úgy járt, mint ahogy maga elmondja a 109. s köv. sorokban; de mások szerint nagy róka volt és sok pénzt kicsalt *sienai Alberttől* azzal az ürügygyel, hogy megtanítja őt repülni.

100. . . . *„Ő most"* . . . T. i. Vergilius, aki egészen közel lépett s mintegy gyöngéden átkarolta Dantét.

103 108. . . . *„Hogy emléktek fönn maradjon"* . . . A legtöbb kárhozottat azzal veszi rá Dante a maga megnevezésére, hogy megigéri neki, hogy nevét fölviszi a földre és megörökíti; úgy látszik a hiúság nagyon gyönge oldala volt az akkori kornak mert csaknem minden bűnös bekapta a maszlagot.

s máglyára Albero da Sjena küldött:
de nem az hoz ide, amiért megégtem.
Igaz, tréfából mondtam néki egyszer,
hogy tudnék én repülni, ha akarnék;
és ő, kíváncsi lévén, kurta észszel
akarta, hogy röpüljek; és csak éppen,
mert Daedalus nem voltam, annak útján,
kit apjának vallott, máglyára küldött.
A Bűntarisznya tizedik körébe
alchymia hozott, mit élve űztem;
Minos ítélt így s ő sohsem csalódik".
A Mesterhez fordúlva szóltam ekkor:
„A sienainál van-e hiúbb nép?
bizony, a francia se vág elébe".
A másik bélpoklos ezt hallva, így szólt:

110. . . . *„Alberto da Siena"* . . . Némelyek szerint valóban a püspök természetes fia, mások szerint Bernardino paraszt s egy örömleány gyermeke, akit a püspök, nem tudni miért, megkedvelt és nevelt fiaként tartott. Egykorú följegyzésekből tudjuk, hogy 1288 1294 között szerepelt Megharagudván Griffolinóra, aki a repülés meséjével lóvá tette, bosszúból bevádolta az egyházi törvényszéknél, hogy *patarénus* (akkoriban elterjedt szekta, melyet ördögidézéssel vádoltak) s e miatt a püspök valóban máglyára is ítélte Griffolinót.

111. . . . *„De nem az hoz ide"* . . . T. i. nem eretnek volta, amiért megégették, hanem az alchymia, a hamis aranycsinálás.

116 . . . *„Mert Daedalus nem voltam"* . . . Azaz, mert nem tudott repülni, mint Daedalus, aki a mithologia szerint szárnyakat csinált magának és fiának Ikarusnak s így szökött meg a krétai zsarnok rabságából. *Annak útján:* értsd a sienai püspököt, akinek állítólag természetes fia volt.

120 . . . *„Minos sohasem csalódik"* . . . ellentétben a sienai püspökkel, aki oly bűn miatt égettette meg, amelyet el se követett.

122. . . *„Van-e hiúbb nép"* . . . Dante nem nagyon kíméletes az olasz nép iránt; itt a sienaiakat még a franciáknál is hivalkodóbbaknak mondja, holott a francia nép, már Julius Caesar óta, híres volt léhaságáról és hiúságáról.

124 . . . *„A másik bélpoklos"* . . . *Capocchio da Siena* híres aranycsináló volt s ezért 1293-ban elevenen megégették

„Van mégis egy, ez Stricca, aki értett,
pazarlón költve, a kuporgatáshoz;
és Niccoló, ki költséges szokását
először hozta be a szekfüszegnek,
mely Kelet pompás rétjein virágzik;
s a kör, hol Caccia d'Ascian szőlejét és
minden egyéb javát megette-itta
s tréfáit Abbagliato szerteszórta.
Hogy tudd, ki az, ki versenyt szidta véled
Siena népét, nézz meg jobban engem,
talán eszedbe jutna még az arcom;
ismerj Capocchio árnyára bennem,
alchymiával aranyat csináltam
s ha megismertelek, eszedbe juthat,
hogy mily jól értettem a majmoláshoz".

Firenzében. Hogy Dante személyesen ismerte, az világos a 134–139. versekből; némelyek szerint iskolatársak is voltak és Dantének eszébe juthatott, hogy Capocchio kitünően tudott utánozni állatokat és embereket. V ö. 139. sor.

125 . . . *„Stricca"* . . . valószinüleg *Stricca di Giovanni de' Salimbeni*, 1276-ban és 1286-ban Bologna polgármestere, aki nagyon fukar volt és takarékoskodott, hogy pazar lakomákat adhasson és dőzsölhessen.

127. . . . *„És Niccolo"* . . . Némelyek szerint az előbbinek testvére, mások szerint *Niccolo de' Bonsignori* Híres dőzsölő és pazarló, aki elsőnek honosította meg Firenzében a szekfüszeg élvezetét; beszélik róla, hogy aranyforintosokat öntetett le valami drága mártással, ezt lenyalta róluk s aztán a forintosokat, mint a csontot, kidobta az ablakon.

130. . . . *„S a kör"* . . . Tizenkét sienai ifju egy víg asztaltársaságot alakított, amely közösen épített palotát, ahol közköltségen csaptak nagy dáridókat. A társaság csak húsz hónapig győzte a pazarlást, mert minden tagja tönkrement. *Caccia d'Asciano* előkelő sienai nemes volt a Scialenghi-családból, akiről a magyarázók csak annyit tudnak, hogy mindenét dorbézolásban fecsérelte el.

132. . . . *„Abbagliato"* . . . *Bartolommeo dei Folcacchieri* szintén előkelő nemes, akit 1278-ban megbirságoltak, mert részegen találták egy csapszékben Később, úgy látszik, megemberelte magát, mert tisztes hivatalokat töltött be.

HARMINCADIK ÉNEK.

NYOLCADIK KÖR.

TIZEDIK ALKÖR. — MINDENFÉLE HAMISÍTÓK

GIANNI SCHICCHI. — MIRRA. — ÁDÁM MESTER. — A ROMENAI GRÓFOK. — A TRÓJAI SINON.

Hogy Juno féltékeny lett Semelére
és Théba magvát ezért meggyűlölte,
haragját rajtuk többször is kitöltvén,

1 - 21. Dante, hogy fölfoghatóvá tegye azt a végtelen kint és szenvedést, őrjöngő dühöt és kétségbeesést, mely a kárhozottakat ebben a körben gyötri, a görög mithológiából ismert esetekhez folyamodik.

1. . . . „*Hogy Juno féltékeny lett*“ . . . Jupiter bele szeretett *Semelébe*, aki Cadmus, thébei király leánya volt *Juno* földühödvén ezen, féltékenységében bosszút esküdött „*Théba magva*“ vagyis a királyi család ellen s haragját „*többször is kitöltötte*“ rajtuk, amint a mithológia írja. Először is rábeszélte Semelét, kérné meg Jupitert, hogy egész mennydörgető hatalma fényében jelenjék meg neki is, mint Junónak s e kívánság teljesítésének az lett az eredménye, hogy Semele porrá égett. Ugyancsak Juno tépette szét kutyákkal Actaeont, aki Semele nénjének egyetlen fia volt; s ő intézte azt is, hogy Agave, Semele huga, megölje egyetlen fiát, akit vadkannak vélt s végre Semele harmadik nőtestvérét is ő üldözte addig, míg kétségbeesésében a tengerbe ölte magát. Cadmust pedig, nejével együtt addig gyötörte Juno, míg Jupiter őket saját kértükre, kígyókká változtatta. Így veszett el Juno haragja miatt Thebe egész királyi háza.

4. úgy elborúlt elméje Athamasnak,
hogy látván hitvesét, ki vitte karján
két gyermekét, így ordított dühöngve:
7. „Hálót ide, hadd fogjam el azonnal
két fattyú-kölykével a nő-oroszlánt“;
s kegyetlen, ádáz körmeit kinyújtván,
10. megfogta egyiket, nevén Learchust
s a szirthez vágva, összetörte testét
s nejét a másikkal a vízbe fojtá.
13. S mikor a sors-kerék a mélybe rántá
a mindennel packázó Trója dölyfét,
hogy elveszett az ország és királya:
16. midőn Hekuba, a gonosz boszorkány,
szegény Polyxenát meglátta holtan
s a tengerparton drága Polydorja
19. hullája tünt szemébe, kutya-módra
csaholva nyargalt rettentő dühében,
úgy megzavarta elméjét a bánat.
22. De olyan őrjöngő, vad szenvedélylyel
nem látott fúriát még Trója-Théba
se emberre, se állatra rohanni,

4. . . . „*Elborúlt elméje Athamasnak*“ . . Ez úgy történt, hogy Juno elküldte Tisiphonét *Athamashoz*, aki *Inónak*, Semele hugának férje volt s ettől a rémalaktól Athamas megőrült. Őrjöngésében aztán hálókat feszíttetett ki, hogy megfogja nejét, akit nőstény oroszlánnak vélt, két gyermekével — az oroszlánkölykökkel együtt; s kiragadván neje karjaiból *Learchust*, ezt a sziklához paskolta, mire Ino a másik gyermekkel, Melicertesszel, a tengerbe ugrott.

16. . . . „*Hekuba*“ . . Priamus trójai király neje, midőn a görögök a várost bevették s őt rabul ejtették, szintén megőrült Leányát, *Polyxenát*, Achilles sírján áldozták föl a görögök; fiát *Polydorust*, pedig a thrák tengerparton ölték meg. E kedves halottak láttára Hekuba állati üvöltésekben tört ki s miután az istenek nőstény kutyává változtatták, egész Thráciát betöltötte ugatásával. Az, hogy „Trója dölyfe mindennel packázott“, — (14. sor) célzás a trójaiak gazságaira és bűneire, köztük Laomedon esküszegésére, Helena elrablására, stb.

25. mint láttam itt két pucér, poszka árnyat
szaladva s egymást marva oly veszettül,
mint éhes ártány, ha kitör az ólból.
28. Egyik magát Capocchióra vetvén,
az agyarát úgy nyakszirtjébe vágta,
hogy elbukott s hasán csuszott a földön.
31. S az arezzói, egyre csak remegvén,
így szólt: „E félbolond itt Gianni Schicchi,
ki mindenkit harapdál bősz dühében".
34. „Oh, mondtam én, hogy másik meg ne marjon
s ne rántson földre, mondd meg, hogy ki volt ez,
még mielőtt fölugrik s elmegy innen".
37. Amire ő: „Az ott parázna Myrrha,

25 . . . „*Poszka*" . . . annyi, mint sovány, aszott, sorvadt. *A két árny* egyike *Gianni Schicchi*, a másik *Myrrha*; mindkettőről l. alább.

32. . . . „*Gianni Schicchi*" . . . a firenzei Cavalcanti-családból, könnyelmű és mindenre kapható léha ember volt s a következő esetért került ide Messer *Buoso Donati* (l. *Pokol*, XXV 140), érezvén halála közeledtét, végrendelkezni akart, de az öcscse, *Simon*, addig tartotta szóval, míg Buoso meghalt. Ekkor Gianni Schicchi, aki nagyon jól tudta utánozni a halott hangját és modorát, belefeküdt az ágyba s elhivatta a lefüggönyzött szobába a közjegyzőt, akinek tanúk előtt megdiktálta a végrendeletét. Mivel azonban nem bízott abban, hogy Simon megfizet-e majd neki ezért a szolgálatért, mindjárt a végrendeletbe diktálta be a magának kívánt díjat oly formán, mint hogyha Buoso Donati hagyná ezt neki; s végezetül azt a záradékot iktatta végrendeletébe, hogy ha Simon két hét alatt az összes másoknak testált hagyatékot ki nem fizeti, akkor az egész örökség a minorita barátok kolostorára száll. Mikor a végrendelet kész volt, a két gonosztevő ismét visszafektette az ágyba a már halott Donatit s nagy sirán-kozással adták hírül, hogy meghalt. Némelyek szerint Simon és Gianni Schicchi megfojtották a nagyon beteg Buosót, hogy a hamis végrendeletet megcsinálhassák; de Dante erről mit se tud.

37. . „*Parázna Myrrha*" . . . a cyprusi király, *Cinyras* leánya, ki saját apja iránt vétkes szerelemre gyúlva, idegen nőnek tetette magát, hogy búja vágyát kielégíthesse. E vérfertőzés gyümölcse *Adonis* volt. Myrrha, föltedezetlenül a gyalázat, Arábiábi szökött, ahol növénynyé változott; ez adja a mirrhát

ki vérfertőzés rút bűnét vezekli,
mert természet ellen szerette apját.
Úgy érte bűnös célját, hogy alakját
meghamisítá, más formába bújva;
mint az a másik, aki most rohant el,
csakhogy a ménes gyöngyét megkerítse,
szinlelte, hogy ő Buoso Donati
s így végrendelkezett a holt nevében."
Hogy elrohant a két veszett dühöngő,
kit eddig vizsgáltam, most visszatértem
a többiekhez s rájuk tért figyelmem.
Ott láttam egy bűnöst, lanthoz hasonlót,
ha elképzeljük, hogy lágyéka táján,
hol kettévált a comb, alját levágjuk.
A súlyos vízkór, mely a fölszívatlan
rossz nedvek által úgy torzítja testünk,
hogy már az arc a hassal nem arányos,
a száját nyitva hagyni kényszerité,
mint tesz a hektikás, ki légre szomjas,
fölhúzva egy ajkát, a mást leejtve.
„Oh ti, kiket, bár tudnám az okát, miért
nem sujtol büntetés a bús Pokolban, —
így kezdte, nézzétek s vegyétek észre,
hogy Ádám mester mily nyomorba sülyedt;

43 . . . *„A ménes gyöngyét"* . . . Buoso Donati híres kancája, melyet a legjobb lónak tartottak egész Firenzében A ravasz Schicchi ezt is magának testáltatta abban a hamis végrendeletben, melyet ő maga diktált a holt Buoso nevében.

49. . . . *„Lanthoz hasonlót"* . . . Merész kép, de találó. A puffadt has, a nyaktól a lágyékig, körvonalban jól mutatja a lant domború felét, míg lapos, egyenes oldalát a bűnös háta alkotja.

56 . . *„Mint tesz a hektikás"* . . . A tüdővészben sorvadók szája rendesen mindig nyitva van s az alsó ajak lepetyhüdik, a felső pedig kissé felgörbül, hogy a nyitott szájon át egyre friss levegő tódulhasson a gyorsan, szinte lihegve lélegző tüdőbe

61. . . . *„Ádám mester"* . . . Bresciába való hamis pénzverő, aki a firenzei arany forintot hamisította, még pedig nagyon

míg éltem, minden több volt kelleténél
s egy korty vizet most, hajh! hiába kérek.
A sok patak, mely zöldelő Casentin
szép halmairól, hűvös zuhataggal
a szőke Arno mély medrébe ömlik,
előttem táncol egyre s nem hiába;
mert képük jobban sorvaszt, mint a kórság,
amelytől arcom ösztövér, sovány lett
A zord igazság, melynek súlya büntet,
hogy jobban megkínozzon s elgyötörjön,
a tájt idézi föl, hol bűnbe estem.
Ott van Roména, hol Szent-János arcát
a silány, hamis pénzre ráütöttem,
amért máglyára is jutottam ott fönt.
Látnám csak itt a Guido beste lelkét,

ügyesen s egész Toscánát elárasztotta vele. Egy tűzeset alkalmából derült ki a hamisítás, mert az Anchioni-ház leégvén Mugellóban, a romok közt tömérdek hamis pénzt találtak. Rábizonyúlván a hamisítás Ádám mesterre, 1281-ben megégették őt a Firenzéből Romenába vezető országúton.

64. . . . *„Casentino"* . . . az Arno folyó eredetének környéke, ahol igen sok forrás fakad; közel fekszik hozzá Romena is.

69. . . . *„Arcom ösztövér"* . . . A vízkóros arca lefogy, csak a hasa puffad föl s a lábai dagadnak meg.

73. . . . *„Romena"* . . . A *Guidi grófok* ősi kastélya Modiglianában; innen vették előnevüket is. Ádám mester ezeknek zsoldjában dolgozott. *„Szent-János arcát"*, azért ütötte rá a hamis pénzre, mert a firenzei arany forintosok képes felén ker. Szent-János (a város pátronusa) alakja, másik felén pedig a liliom lenyomata volt. Ezeket a forintosokat 1252-ben kezdték verni és nyolc darabnak a súlya egy uncia volt.

76. . . . *„Guido"* . . . A *romenai grófok*, akiknek Ádám mester a hamis forintosokat készítette, hárman voltak: ez a *Guido*, e néven második, a legidősebb; *Sándor*, e néven első, az előbbinek öcscse és a faenzai Fantolini Katalin férje, 1316-ban még élt. A legifjabbik *Agenolfo*, a bagnacavallói Idana di Ruggiero férje s ezen a réven rokona annak a Guido Novello da Polentának is, aki vendégül látta Dantét Ravennában: ez a romenai gróf 1338-ban végrendelkezett.

vagy Sándorét, vagy bátyjukét, biz' Isten,
az egész Branda-forrásért nem adnám!
Az egyik itt van már, ha nem hazudnak
e bőszült árnyak, mik itt nyögve járnak:
de hajh, mit ér, ha le vagyok kötözve?
Ha legalább csak olyan könnyű volnék,
hogy száz évben mehetnék egy hüvelyknyit,
már elindultam volna rég az útra,
hogy megkeressem őt e ronda nép közt,
bár tizenegy mérföld a *bolgia* széle
s nem keskenyebb fél mérföldnél keresztben.
Miattuk jöttem én e társaságba,
ők mondták: verjek oly hamis forintot,
amelynek salak volt három karatja."
Most azt kérdeztem: „Kik ezek mögötted,
kik jobbfelől úgy füstölnek, szegények,
mint télen vizes kéz, s úgy összebujtak?"
„Hogy ide buktam, már itt leltem őket,

78. . . . „*Az egész Branda-forrásért*" . . . Ma már kiszáradt forrás Romenában; nem tévesztendő össze a sienai Fontebrandával.

79 . . . „*Az egyik itt van már*" . . . Ez csak *Guido* lehet, a másik két testvér 1300-ban még élt. Sajátságos, hogy Dante nem pellengérezi ki jobban, holott nyilvánvaló, hogy Ádám mester csak eszköz volt, az értelmi szerzők, a romenai grófok kezében.

86. . . . „*Bolgia*" . . . vagyis alkör, a nagy „*Malebolge*", azaz Bűntarisznya egyik tömlője. Mivel a *Pokol* tölcséralakú, világos, hogy minden lejebb eső „*bolgia*" kisebb, mint a fölötte való Így láttuk, hogy a kilencedik „*bolgia*" kerülete még 22 mérföld volt (*Pokol*, XXIX. 9), míg a tizedik már sokkal kisebb, az előbbinek éppen a fele. „*Széle*", azaz szegélye, kerülete

90. . . . „*Salak volt három karatja*" . . . Salak, azaz hitvány érc; réz vagy ólom. Egy firenzei arany forint 1/8 unciát nyomott; egy unciában volt 24 karat, tehát a firenzei arany forint 3 karatos volt; mivel Ádám mester azt mondja, hogy az ő forintjaiban 3 karat volt a salak, nyilvánvaló, hogy arany egy szemernyi se volt benne.

93. . . . „*Mint télen vizes kéz*" . . . A kéz melegétől okozott párolgás télen, a hidegben látszik, míg nyáron ez láthatatlan, éppen úgy, mint a lehelet.

felelt, és meg se moccantak azóta
s nem is hiszem, hogy bármikor mozognak.
Galádul Józsefet vádolta egyik;
Sinon görög a másik, Trója átka;
a forró láz miatt gőzölnek annyit".
A gaz görög, kit hiusága bántott,
hogy társa ily kicsinylőn emlegette,
öklével nagy dühösen hasba vágta.
Nagyot puffant ez, mint ha dobra ütnek;
de Ádám mester is nyakon törülte
s az ő keze se volt ám lágy pehelyből,
így szólván: „Ámbár nem tudok mozogni,
mivel nehéz testemnek többi tagja,
de két kezem szabad s tud is pofozni".
Felelt amaz: „Mikor máglyára mentél,
te sem valál ily gyorskezü; de bezzeg,
az voltál ám, hogy verted a hamis pénzt!"
S a vízkóros: „Ez, egyszer, szent igazság;
de ily igazság miért nem jött ki szádon,
hogy vallatóra fogott Trója népe?"
„Ha én a szót, te pénzt hamisítottál,
felelt Sinon: s nekem csak egy bűnöm van,
de neked több, mint száz ördög-fióknak."
„Esküszegő, a lovat ne feledd el,
rikoltozott a nagyhasú: s tetézze
gyalázatod', hogy tudja minden ember."
„S tiédet — szólt Sinon — tetézze szomjad,
mely nyelved égeti s a gennyedő víz,
mely gyomrodat föl, szemedig dagasztja."

97. . . . *„Józsefet vádolta"* . . . Putifár felesége, aki mikor nem sikerült Józsefet bűnre csábítania, bevádolta őt a férje előtt, hogy erőszakot akart elkövetni rajta. *Genes* XXIX. 6—23.

98. . . . *„Sinon görög"* . . . Aki hazudozásaival rábírta a trójaiakat arra, hogy az elrablott Palladium helyett bevigyék a várba Ulysses falovát, melynek hasában fegyveres görögök voltak rejtve. *Vergil. Aeneis*, II. 57–194., 247. s köv.; *Pokol*, XXVI. 59.

A pénzverő rá: „Mocskos, ronda szádat
most is, mint szoktad, aljasan nyitod föl;
mivel, ha szomjazom s puffaszt a kórság,
tikkadsz te is és fáj fejed a láztól,
s nem kéne túlsokat unszolni téged,
hogy nyalogasd Narcisszus tiszta tükrét".
Nagy érdekkel kisértem e civódást,
midőn a Mester rám szólt: „Ejnye, ejnye!
ha mit nem néznék, jól lehordanálak".
Meghallván ezt a haragos beszédet,
megszégyenűlve fordultam feléje,
s ha rágondolok, most is ég az arcom.
S mint az, ki kárról álmodik, kivánja,
hogy, ami érte, bár álmában érné
s azon reménykedik, hogy álma álom:
úgy voltam én is, nem birván felelni;
mert szólni vágytam, hogy magam kimentsem
s mégis magam' hallgatva mentegettem.
„Nagyobb bünt is kiment, szólt most a Mester,
kisebb megbánás, mint amit mutatsz te:
ezért szomorkodás tovább ne bántson.
S ha véletlen megesne véled újra,
hogy ily civódó csürhe közt forognál,
hogy én is veled vagyok, ne feledd el:
mert ezt hallgatni vágyni aljas óhaj."

129. . . . *„Narcisszus tiszta tükrét"* . . . A tiszta forrásvizet érti, melynek tükrében Narcisszus nézegette magát. V. ö. *Ovidius, Metam.* III. 417 - 510.

136. . . . *„S mint az, ki kárról álmodik"* . . . Értelme, hogy mint az, akit álmában kár ér, óhajtja álmában, hogy bár csak álom lenne a kár, amely érte, úgy ő, Dante is, szerette volna mentegetni magát, de nem mert szólni s inkább a hallgatásával akarta megengesztelni a Mestert.

147. . . . *„Ne feledd el"* . . . T. i. ne tégy ilyet többé, mert én melletted leszek és ismét korholni foglak.

148. . . . *„Aljas óhaj"* . . . azaz nem méltó művelt emberhez hallgatni a csőcselék durva civódásait.

HARMINCEGYEDIK ÉNEK.

LESZÁLLÁS A KILENCEDIK KÖRBE.

ÓRIÁSOK A KÚT KÖRÜL.

NIMRÓD. — EPHIALTES. — ANTEUS.

Ugyanazon nyelv mart meg előbb engem,
hogy két orcámat szégyenpirba vonta
s ugyancsak ez a nyelv is gyógyított meg.
Hallottam én, hogy ilyen volt Achilles
s az apja lándsája, mely — sebet ejtve —
az ütött sebet meg is gyógyította.
Most hátat fordítánk a gyász helyének
s a mely körülveszi, a szikla-parton
fölballagánk szép lassan, szót se váltva.
Nem volt se nap, se éj, csak szürkület volt
s szemem se láthatott tisztán előre;
de egy hatalmas hangú kürt szavára,

4. . . . *„Achilles lándsája“* . . . A görög mithológia szerint *Achilles* egy csodaerejű lándsát örökölt atyjától, *Peleustól.* A lándsától ütött seb ugyanis csak ugyanezen lándsa rozsdájával volt gyógyítható. Ehhez a lándsához hasonlítja Dante a Vergilius nyelvét, amely előbb megsebezte őt a kemény szemrehányással, de aztán meg is gyógyította szelid szavaival.

10. . . . *„Nem volt se nap, se éj“* . . . azaz félhomály volt s ebben a félhomályban nem lehetett tisztán látni.

13. mely minden más neszt, hangot túldörögne,
mindkét szemem a táj felé szögeztem,
ahonnan ez a bömbölés előtört.
16. Nem szólt ily szörnyen Róland hősi kürtje,
a véres, irtó-harc után, a melyben
Nagy-Károly „kerek asztala" veszett el.
19. Alighogy a kürtszó felé tekinték,
sok magas torony-forma tünt szemembe
s megkérdém: „Mester, milyen föld az ottan?"
22. S ő így felelt: „Nagyon távol vagyunk még
s mert tisztán látni nem lehet sötétben,
mit látni vélsz, csak elméd délibábja.
25. Szemeddel láthatod, ha odaértünk,
hogyan csalódik messziről az érzék,
ezért, ha tetszik, kissé tán siessünk".
28. Majd, kezem gyöngéden megfogva, így szólt:
„Hogy a való fölötte meg ne lepjen,
megmondom, még előbb, mint oda érünk,
31. hogy nem tornyok azok, de óriások,
akik a part körül mély kútban állnak

16. . . . *„Roland hősi kürtje"* . . . *Turpin* püspök írja *„Krónikái"*-ban, hogy midőn Nagy-Károly az arabokon nyert győzelem után, serege hátvédeül a híres Rolandot ott hagyta Roncesvalles síkján, a hitetlenek orozva meglepték és fölkoncolták Rolandot seregestől. Ezen csatában, midőn már minden veszve volt, Roland megfújta kürtjét s ennek hangját az angyalok szárnyon röpítették tova, úgy hogy a már több mérföldnyi távolban táborozó Nagy-Károly is meghallotta, de már későn (*Turpin, Chron.* CXXIV)

18. . . . *„Nagy-Károly kerek asztala"* . . . a középkori lovagság virága, a híres hősök, akikről a *„Chansons des gestes"* mondái és legendái szólnak.

31. . . . *„Óriások"* . . . a görög-római mithológia ismert gigászai, akik föltamadtak az istenek uralma ellen s megrohanván az eget, úgy akarták bevenni az Olympust, hogy hegyet hegyre halmozva (az *„Ossát a Pelionra"*) hágtak egyre fölebb, míg végre Zeusz villámaitól lesújtva legyőzettek. Az óriások a kör fenekén sorban állnak a gát szélén, külön nekik ásott kutakban, melyekből csak köldöktől fölfelé látszanak ki.

s csak köldökön fölül nyúlik ki testük".
Mint hogyha a nehéz köd szertefoszlik
és lassan-lassan a szemünkbe ötlik,
amit a pára eltakart előlünk:
úgy oszlott egyre jobban tévedésem
s nőtt rettegésem, ahogy a sötétben
a magas sziklagáthoz közeledtünk.
Mert ahogy Montereggion büszke vára
körül van rakva nagy csomó toronynyal:
a kút körül is épp úgy tornyosúltak,
féltestükkel az árokból kinyúlva,
a szörnyű óriások, kikre most is
dühöng Zeusz, ha mennydörög az égben.
Már egy-kettőnek láthatám is arcát,
mellét és vállait s egy részt hasából,
míg karjaik két oldalon lelógtak.
Jól tette azt a Természet bizonnyal,
hogy ily vadak nemzését abbahagyta
és Marsnak se ad több ily katonákat.
S ha meg nem bánja is, hogy elefántot
és cethalat teremtett, jól megértve,
nem oly baj ez, mint volna az a másik;

40. . . . „*Montereggion*" .. *Castrum Montis Regionis*, vár Siena mellett, Val d'Elsában, melyet 1213-ban emeltek s a XVI. században romboltak le. Izolált domb tetején emelkedett cukorsüveg alakban; kerületét, azaz körfalát, mely fél kilométer hosszú és csaknem köralakú volt, 12 nagyon magas bástyatorony védte és erősítette.

42. . . . „*A kút körül*" . . . amely középen volt s levitt a Pokol fenekére, ahol az árulók bűnhődtek.

45. . . . „*Dühöng Zeusz*" . . . Azt érti, hogy Zeusz még ma is a levert gigászokra haragszik, mikor mennykövekkel dobálózik az égben s voltaképpen azért mennydörög, hogy emlékeztessen és elriaszszon mindenkit a lázadó gigászok sorsától és példájától.

50. . . . „*Ily vadak nemzését abba hagyta*" . . . Dante ebben a görög mithológiát követi, amely szerint a gigászok a föld gyermekei voltak (tehát a Természet nemzette őket), míg a zsidó hit szerint „Isten gyermekeinek" (az angyaloknak) „az ember fiaival" nemzett utódai voltak. (V. ö. *Genesis*, VI 1-4.)

55. mert ahol értelemmel vad szilajság
s erő is párosul, hiába gátak:
nincs hatalom, mely néki ellenálljon.
58. Oly hosszú, széles volt tömérdek arca,
mint a fenyőmag Péter templománál
s a csontok is arányban álltak evvel:
61. úgy, hogy a kút kávája, mely derékon
alul köténye volt, még oly darab részt
hagyott födetlenül az üstökéig,
64. hogy föl nem érné három friz legény se;
mert harminc hosszú araszt láttam onnan,
hol a köpenyt csatoljuk át az övvel.

58 . . . *„Oly hosszú, széles"*, stb. . . . Az első óriás, akinek rémes kürtjét Dante messziről hallotta, *Nimród*, akit a zsidó mithológiából ismerünk Ez volt Khám ivadékainak feje és Babilon első királya, a híres bábeli torony építője. Két oka is volt Dantének, amiért a viszálykodást szítók közé tette; az első az, hogy a bábeli torony építésével ő szította az első zavart a földön, okozta a nyelvek összezavarodását és Khám ivadékainak elszéledését; a másik az, hogy szorosabb értelemben Nimród is csak az Isten ellen lázadt, midőn az égig tervezett bábeli tornyon át úgyszólván erőszakkal akart betörni a mennyek országába

59. . . . *„Mint a fenyőmag"* . . . Ez az óriási, bronzból mintázott *fenyőtoboz* Dante idejében Rómában állt Szent-Péter temploma előtt, ahová *Symmachus* pápa állíttatta; eredetileg Hadrián császár mauzoleumát, mások szerint a Pantheont díszítette. Ma a Bramante fülkéjének nevezett teremben áll, a múzeumok közt fekvő kertben, melyet ezért *„giardin della pina"* a fenyőtoboz kertje) néven ismernek. Magassága 6 párisi láb, de Dante korában magasabb lehetett, mert a csúcsa letörött.

58–66. *Az óriások méretei.* Érdekes a Dante által adott méretek összevetése, amiből megkapjuk az óriások nagyságát. A fenyőtoboz magassága 6 láb s éppen ily hosszú volt Nimród arca; s mivel az arc az emberi testnek átlag kilenced része, Nimród kilencszer hat láb, vagyis 9 öl magas lehetett. Mivel továbbá *„Három friz legény se"* érne föl a kút kávájától Nimród üstökéig, az óriás termetü friz legényeket nyolcadfél láb magasnak számítva (22½ láb) s hozzá véve még legalább 3½ lábat (a harmadik friz kinyújtott karját), ez megint 226 láb, vagyis kétszer véve (köldöktől lefelé is), 52 láb, azaz ismét 9 öl. Végül a *„harminc*

67. „*Oh rafel maj amechizábi almi*“,
dörgött morogva mocskos, durva szája,
melyhez nem illett szendébb ántifóna.
70. De Mesterem leinté: „Buta állat,
maradj a kürtnél, abba' fújd ki mérged,
ha vak dühöd, vagy rossz epéd elöntött.
73. Keresd nyakadban s megleled a szíjját,
amelyre kötve lóg, te bamba lélek;
nagy melledet, nézd, abroncsként szorítja“.
76. Majd hozzám fordult: „Magát árulá el,
mert Nimród ez, kinek gaz terve óta
a földön már nem egy nyelvet beszélünk.
79. De hagyjuk itt, ne ejtsünk szót hiába;
mert éppen úgy nem ért meg semmi nyelvet,
ahogy az ő nyelvét se érti senki“.
82. Tovább haladtunk hát, csak balra tartva
s egy nyíllövésre onnan még ijesztőbb
és marconább nagy óriást találtunk.
85. Hogy ki volt mestere, ki megkötözte,
én nem tudom; de balkarját a mellén,
a jobb karját meg hátára csatoltan
88. tartá erős lánc, mely körülcsavarta
s úgy függött le nyakáról, hogy a testét,
ameddig látszott, ötször átövezte.
91. „Ez a kevély dög, szólott most a Mester,
nagy erejét Zeüszszel összemérte

hosszú arasz“ a köpenykötéstől (válltól) a köldökig s hozzá a nyakat és fejet, megint csak 9 10 ölet ád. Sajátságos, hogy a *Homérosz* gigászai és pedig a Dantétól megnevezett *Ephialtes* is, 9 „*orgúja*“ magasak (*Odvss* XI 311.), azaz kilenc ölesek

67. . . . „*Oh rafel mai*“ . . . Érthetetlen zagyva beszéd, amelynek megmagyarázására tömérdek tintát, papirost és fáradtságot pazaroltak a kommentátorok. Pedig nyilvánvaló, hogy Dante e zagyva beszéddel azt akarta kifejezni, hogy a bábeli zürzavar okozóját senki meg nem értheti, amint hogy ő se ért meg semmiféle emberi beszédet. Ezt különben maga *Vergilius* is határozottan mondja a 80—81. sorokban.

s most így veszi el méltó büntetését.
Ez Ephialtes; hegyet-hegyre hányva,
bősz társival az istenekre lázadt;
de karját bezzeg nem mozdítja többé."
És én: „Ha lehet, tulajdon szememmel
szeretném látni azt a Briareust,
ki száz karjával támadt föl az égre".
Mire a Mester: „Rögtön szemben érjük
majd Anteust, ki beszél s nincs bilincsben
s minket letesz a kútnak fenekére.
Akit te látni vágysz, még távolabb van,
épp olyan, mint ez s így van megkötözve,
csak még ennél is rémesebb az arca".
Irtóztatóbb földrengéstől nem ingott
erősebb bástya, mint ez Ephialtes,
ki most magát őrjöngve rázni kezdte.
Haláltól úgy, mint akkor, sohse féltem
s tán meg is öl a rémület azonnal,
ha öt sor láncát nem látom a testén.
Onnan tovább menénk, míg el nem értünk

94. . . . „*Ephialtes*" . . . Poseidon és Iphimedeia gyermeke; még siheder volt, mikor a gigászok föllázadtak Zeusz ellen, de azért ő is részt vett a csatában s mennykőtől sújtva esett el. Mint a legvakmerőbbek, legerősebbek és legdacosabbak egyikét, Zeusz megláncoltatta. (V. ö. *Homer, Odyss.* XI. 305—320.)

98. . . . „*Briaraeus*" . . . Uranos és a Föld fia, aki száz kezében ötven kardot és ötven pajzsot forgatva, ötven szájából pedig lángot okádva tört az Olympusra, de Zeusz maga szúrta le őt. Dantét legkivált azért érdekelte, mert *Vergiliusnál* (*Aen.* X. 564. s köv.) olvasott róla s ezért szerette volna látni, hogy valóban olyan csodaszörny-e.

101. . . . „*Antaeus*" . . . Neptun és a Föld fia, akinek barlangja Bagrada völgyében volt, Zama mellett, ahol oroszlánhússal élt és a csupasz földön (anyja keblén) hált, hogy új erőt merítsen. Ez nem vett részt a gigászok zendülésében és Herkules ölte meg, még pedig úgy, hogy a levegőbe emelve fojtotta meg, mert valahányszor földhöz vágta, Antaeus mindig új erőt kapott anyjától, a Földtől.

vad Anteushoz, ki — fejét levonva —
jó öt könyöknyire kiállt a kútból.
„Oh te, ki a szerencsés völgy ölében,
hol örök hírnév termett Scipiónak,
midőn leverte Hannibált hadastól,
megejtél prédaként ezer oroszlánt
s aki, ha bátyáiddal a csatában
együtt harcoltál volna, meglehet, hogy
legyőzik az eget a föld szülötti:
kérlek, ne sajnálj odatenni minket,
hol Cocytus befagyva áll fenékig.
Ne küldj Typhoeushoz, se Titiushoz;
ez megadhatja, amire ti vágytok,
hajolj tehát s ne fintorgasd az orrod.
Ez fölviheti híredet a földre,
mert él s bizonnyal élni fog sokáig,
ha égi kegy nem hívja el korábban."
Így szólt a Mester; az pedig sietve
a Mestert megragadta két kezével,
mely egykor Herkules nyakát szorítá.
Vergil, a kézfogást érezve, így szólt:
„Jer közelebb, hogy tested átöleljem".
S úgy átkarolt, hogy véle összeforrtam.

115. . . . *„Szerencsés völgy"* . . . a zamai völgy; azért *„szerencsés"*, mert a rómaiak győztek és Vergilius is római.

124. . . . *„Typhoeus"* . . . szintén gigász, akit Zeusz sújtott le és az Etna alá temette; *„Titius"* másik titán, akit Apolló ölt meg, mert erőszakot akart tenni Latorián. *Lucanus (Phars.* IV. 595. s köv.) azt írja, hogy Antaeus hatalmasabb volt e két óriásnál; *Vergilius* azért említi őket, hogy hizelegjen vele Antaeusnak; avval is hizeleg neki (119—121. sor), hogy ha ő is részt vesz a titánok harcában, lehet, hogy az istenek maradtak volna alul; s végül (125. sor) avval is iparkodik megnyerni, hogy Dante által örök hírnevet igér neki.

126. . . . *„Ne fintorgasd az orrod"* . . . Úgy látszik, a gigász nem szivesen állt kötélnek s ezért biztatja Virgil tovább a következő sorban, a hiúságát legyezgetve; ez aztán eredménynyel is jár.

Mint a ki nézi ferde oldaláról
a Carisendát, épp mikor fölötte
felhő fut át, hogy abba dülni látszik:
úgy tetszett nékem Anteusz, ki mostan
felénk lehajlott. És e pillanatban
hajh, más úton szerettem volna menni.
De gyöngéden letett a kútfenékre,
mely Lucifert és Judást fogva tartja;
de nem maradt egy percig meghajoltan
s megint fölállt, mint árbóc a hajóban.

136. . . . „*Mint aki nézi*“ . . . Plasztikus kép, mely éles megfigyelés eredménye. Ha a torony hajlása alatt állva merően nézzük a csúcsát éppen akkor, midőn fölötte a dülés irányával ellenkező oldalról átmegy a felhő, úgy tetszik, hogy a torony menten beledül a felhőbe. Optikai csalódás; mint amikor a robogó vonat ablakain kinézve a fákat látjuk szembe rohanni, vagy a víz ellen futó hajóból letekintve, a habokat látjuk szédületes gyorsasággal hullámzani haladásunkkal ellentétt irányban.

137. . . . „*Carisenda*“ . . a bolognai híres ferde torony egyike, melyet 1110-ben *Filippo* és *Odo dei Garisendi* épittettek. Ma 47½ méter magas és kelet felé 2.37 méternyire hajlik el; Dante idejében jóval magasabb volt, mert 1355 tájban megcsonkították *Visconti da Oleggio* parancsára s ettől fogva „csonkatorony“ *(Torre mozza)* a neve.

HARMINCKETTEDIK ÉNEK.

KILENCEDIK KÖR: AZ ÁRULÓK.

ELSŐ ALKÖR: KAINA. — VÉRROKONOK ÁRULÓI.

A MANGONAI GRÓFOK. — CAMICION DE' PAZZI.

MÁSODIK ALKÖR: ANTÉNORA. — A HAZAÁRULÓK.

BOCCA DEGLI ABATI. — BUOSO DA DUERA. — UGOLINO GRÓF.

Ha csikorogni tudnék verseimben,
mint illenék e rémséges üreghez,
amelyen boltozik a többi szikla, —
világosabban, jobban mondanám el
mit benne láttam; ámde így, szorongva
fohászkodom neki a verselésnek.
Mert a mindenség fenekét leírni

•

3. . . . „*Amelyen boltozik*“ . . . A *Pokol* struktujáról tudjuk, hogy tölcsér alakú s belső magvából, vagyis a kútfenékből, ahol Lucifer bünhődik, küllők ágaznak ki és pedig rézsút fölfelé s ezek a küllők belső végükkel a legalsó kör, vagy kút kávaján boltoznak, azaz arra támaszkodnak.

nem tréfa ám s nem is lehet a nyelven,
melyen „tatát-mamát" gügyög a gyermek.
Bár ama nők segítenének ebben,
kik Amphiont Thébában megsegíték,
hogy versem hű lehessen a valóhoz.
Haj, mindeneknél rosszabb söpredék-nép,
ki oly helyen nyögsz, melyről szólni is kín:
mért kecskének s birkának nem születtél!
Hogy lent voltunk a sötét kútfenéken,
de mélyen talpa alatt a titánnak,
míg én a magas falat néztem egyre,
e hangot hallám: „Megnézzed, hová lépsz,
nehogy fejünkre hágjon durva talpad,
kik testvérek vagyunk s együtt nyomorgunk".
Hogy megfordultam, nagy tó állt előttem
s a lábam alatt; ámde tiszta tükre
jéggé fagyott és mint üveg, fehérlett.
Ily vastag kérget télen se találhatsz

10. . . . „*Bár ama nők*" . . . a *Múzsák;* akiket már a *Pokol* II. énekében is (7. vers) segítségül hívott.

11. . . . „*Kik Amphiont*" . . . *Amphion* fia volt Jupiternek és Antiópének. Mesterien játszott a citerán s fallal akarván körül venni Thébát, játszani kezdett citeráján, mire a kövek megindúltak a szomszédos Kythera-hegyről, egyik a másik fölé helyezkedett, míg végre készen lett a fal.

13—15. Szenvedélyes kifakadás az *árulók* ellen, akikről most lesz szó. A *Pokol*-nak ez a része négy központi gyürüre van osztva, melyeknek elseje a *Kaina,* ahová most ér Dante.

17. . . . „*Mélyen talpa alatt a titánnak*" . . . vagyis a kutak, melyekben a leláncolt óriások álltak, nem értek le a Kaináig.

21. . . . „*Kik testvérek vagyunk*" . . . A mangonai grófok: *Napoleone* és *Alessandro degli Alberti.* Az apjuk *Alberto,* 1250-ben még élt, mert ebben az évben kelt a végrendelete. A két fiú — állítólag ikrek is — halálosan gyűlölte egymást s nemcsak azért, mert Alessandro guelf, Napoleone pedig ghibellin volt, hanem kapzsi irígységből is. Mindegyik ki akarta forgatni a másikat a Bisenzio völgyében bírt javakból s az örökös agyarkodás vége az lett, hogy 1282 táján összetűztek s a páros viadalban mind a ketten elestek.

a Duna hátán, zordon Ausztriában,
se Don vize nem fagy be igy fenékig.
S ha Tabernik vagy Pjetrapana bérce
reá zuhanna, ez meg nem repedne,
s még szélein se hangzanék egy „*krikk*“ se.
Mint béka, orrát a vízből kidugva,
vígan kuruttyol, midőn a parasztlány
kalászszedésről álmodik nyaranta:
úgy voltak jégbe fagyva itt a lelkek,
csak arcuk állt ki, kéken a hidegtől
s állkapcsuk, gólya-csőrként, járt vacogva.
Az arcát mindnyája lesütve tartá:
a fagyról ajkuk, belső kínjaikról
a szemükre fagyott könny volt bizonyság.
Szétnéztem ekkor; egymáshoz szorúltan
a lábam alatt két lélek nyöszörgött
és kuszált üstökük is összecsapzott.
„Mondjátok el, — kérdeztem — akik egymást
úgy öklelitek, mellet mellre nyomva,
kik vagytok?“ És ők, nyakukat emelve,
eltorzult arcukat felém csavarták;
s szemük, mely eddig belül könnyezett csak,

28. . . . „*Tabernik*“ . . . némelyek szerint Szlavoniának, mások szerint Arméniának, ismét mások szerint Dalmáciának egyik magas hegye. *Pietrapana:* Petra Apuana hatalmas hegyláne a Serchio és Magra között, ma *Pania* vagy *Alpe Apuana* a neve.

30 . . . „*Egy „krikk“ se*“ . . . azaz recsesenés; azt akarja mondani, hogy a jég oly vastag és erős, hogy még akkor se recsegne vagy szakadna be (még a szélein se, ahol pedig leggyöngébb), ha egész hegyek zuhannának rá.

37. . . . „*Az arcát lesütve tartá*“ . . . Szégyenében és hogy rá ne ismerjenek, mert mind szégyelte a bűnét.

38. . . . „*A fagyról ajkuk*“ . . . t. i. arról, hogy irtózatosan szenvedtek a hidegtől, foguk vacogása volt a bizonyság; „*belső kínjaikról*“ pedig az, hogy egyre sírtak s ezek a könnyek természetesen odafagytak szemeikhez.

41. . . . „*Két lélek*“ . . . *a mangonai grófok;* l. a 21. sor jegyzetét.

most arcukat áztatta, míg a könnyek
megfagyva, önmaguktól el nem álltak.
Vasabroncs fát nem foghat oly erősen,
mint ez a jég a szemet; és a két árny,
mint két bak, öklelődzött vak dühében.
Most egy, kinek két füle lefagyott már,
szemét lesütve, szólt: „Mit nézed őket?
Ha tudni akarod, hogy kik valának: —
a völgy, a hol Bisenzio vizet kap,
Alberto apjuké s aztán övék volt.
Egy méh szülötti; s mégis, nem találhatsz
egész Kainában lelket oly bitangot,
ki méltóbb volna, hogy itt jégbe fagyjon;
sem az, kinek gaz testét s ennek árnyát
nagy Arthur egy döféssel verte által, —
Focaccia sem — sőt az se, ki fejemre
úgy ráfeküdt, hogy tőle mit se látok,
s ki Sássol Mascheroni volt a földön;

53. . . . *„Most egy"* . . . *Alberto Camicione dei Pazzi*, l. a a 68. sor jegyzetét.

56. . . . *„Bisenzio"* . . . kis folyó Toscanában, mely Prato közelében folyik s Firenzén alul szakad az Arnóba.

57. . . . *„Alberto apjuké"* l. a 21. sor jegyzetét.

61. . . . *„Kinek gaz testét"* . . . *Mordrec*, Arthur király fia, aki orozva akarta meggyilkolni apját, hogy megfoszsza trónjától; de Arthur sajátkezüleg verte át az áruló fiu szivét, még pedig a monda szerint oly erővel, hogy midőn kihúzta a lándsát a testből, a nyitott seben átsütött a nap s a szó szoros értelmében nyílás tátongott a hulla árnyékán is.

63. . . . *„Focaccia sem"* . . . *Focaccia dei Cancellieri*, pistoiai nemes családból származott, előkelő, bátor lovag volt, szenvedélyes fehér-párti, akitől a Fehérek nagyon féltek, mert minden képzelhető módon nyomta és üldözte őket Orozva gyilkolta meg unokaöcscsét, *Dettót* s állítólag apját is s 1286-tól 1295-ig számos gyilkosságot követett el kegyetlen álnoksággal.

65. . . . *„Sássol Mascheroni"* . . . a *Toschiak* családjából aki orozva gyilkolta meg egyik nagybátyjának egyetlen fiát, hogy, hozzájuthasson ennek örökségéhez. Midőn a gaztettet rábizonyították, megkötözve, szögekkel kivert hordóba dugták, így henger-

ha toszkán vagy, most tudhatod, ki volt ő.
67. És, hogy ne vallass többé, tudd meg, ime,
hogy Camicion de' Pazzi voltam és most,
hogy mentse bűnömet, Carlinra várok".
70. Borzadva láttam ott ezer vigyorgó
és kékre fagyott ebpofát; s a jégnek
e szörnyű képe megborzaszt ma is még.
73. S a mint így a közép felé haladtunk,
hová igyekszik minden súly s nehézség
és én az örök fagyban dideregtem:
76. akartam-e, vagy véletlen eset volt,
én nem tudom; de járván a fejek közt,
egyiknek lábammal arcába rugtam.
79. Följajdult sírva: „Mért rugtál meg engem?
Hahogy nem Mont' Apertit megbosszúlni

gették végig Firenze utcáin s aztán fejét vették. Az eset oly nagy port vert föl Toscanában, hogy széltében beszéltek róla s ezért mondja *Camicione,* hogy Dantének tudnia kell, ki volt ez, ha toszkániai.

68. . . . *Camiccion dei Pazzi*" . . . Keresztnevén *Alberto,* valdarnói nemes család sarja, aki orozva ölte meg unokaöcscsét, *Ubertinót.*

69. . . . „*Carlinra várok*" . . . *Carlino dei Pazzi,* fehérpárti, aki a kezére bizott Piantrevigne várat pénzért a Fehérek kezére játszotta, majd ismét eladta a Feketéknek. Árulása miatt rokonait ölték meg az elárultak. Ezért mondja Camicione, hogy Carlino majd menti az ő bűnét, ami úgy értendő, hogy Carlino gyalázatos árulása mellett az övé szinte jelentéktelen bűnné törpül. Miután Carlino csak 1302-ben halt meg, amaz még várta őt 1300-ban, amikor Dante a Pokolban járt.

74. . . . „*Hová igyekszik*" . . . A központi vonzás, a centripetális erő és a nehézkedés törvényének csodás megsejtése, 1300-ban, századokkal Newton előtt! Ragyogó jele Dante lángeszének.

78 . . . „*Egyiknek lábammal arcába rúgtam*" . . . *Bocca degli Abati,* guelf-párti firenzei nemes, aki azonban titkos egyetértésben volt a ghibellinekkel s a Montaperti melletti csatában levágta a zászlótartó kezét, hogy a zászlót elejtse; a hadsorok a zászló eltünésére megzavarodtak s a csata elveszett. Ezért, mint hazaáruló, már a második alkörben, az *Anténorában* bünhődik.

jösz másodszor is, — akkor miért tiporsz rám?"
És én: „Oh Mester, csak most légy türelmes,
míg evvel egy kételyt tisztába hoztam;
s aztán, ha tetszik, nem bánom, siessünk".
Megállt a Mester; én meg a bitangra,
ki egyre szitkozódott, rárivalltam:
„Ki vagy te, aki ily vad átkokat szórsz?"
„De te ki vagy, — szólt az, — ki Antenórán
oly rugdalózva jársz mások pofáján,
hogy élő embertől is sok lehetne?"
„Én élek is, — feleltem — és ha hír kell,
kedvedbe járhatok, mert följegyezlek
azok közé, kiknek emlékit őrzöm."
És ő: „Épp az ellenkezőre vágyom.
Hordd el magad hát és tovább ne bosszants;
semmit se ér itt, amivel kecsegtetsz".
Tarkón ragadtam ekkor s rákiáltek:
„Vagy megmondod neved, bitang gazember,
vagy egy hajszál se marad koponyádon".
És ő viszont: „Hajam hiába téped,
azért se mondom meg nevem, azért se,
bár százszor táncot jársz a koponyámon".
Haját már felcsavartam két kezemre
s egynéhány fürtje markomban maradván,
ő szemlesütve kínosan üvöltött,
midőn szomszédja: „Bocca, mi bajod van,

81. . . . „*Jössz másodszor is*" . . . Mert „*először*" bosszut áll rajta Isten azzal, hogy ide vetette örök kárhozatra.

91—93. Dante a többször bevált csalétekkel próbál szerencsét: avval kecsegteti a kárhozottat, hogy fölviszi hírét a világba, de itt kudarcot vall, mert az árulók „*éppen az ellenkezőre vágynak*", arra ugyanis, hogy a világ gazságukkal együtt még a nevüket is elfelejtse.

105. . . . „*Szemlesütve*" . . . hogy t. i Dante ne láthassa az arcát és rá ne ismerhessen

106. . . . „*Szomszédja*" . . . *Buoso da Duera*, mint ezt maga Bocca degli Abati árulja el a 116—117. sorokban, azon

— kérdé, — hogy így vonítsz? ugatnod is kell,
vacognod nem elég? Tán bánt az ördög?"
„Na most már, — szóltam, — nem is kell beszélned,
gaz áruló; bűnös gyalázatodnak
hírét már úgyis fölviszem a földre."
„Lódulj, — felelt ő, — s mondd el, ami tetszik,
de el ne hallgasd, ha kijutsz a földre,
ki volt ez, kinek eljárt csacska szája.
A franciák ezüstjét sinyli itten,
s elmondhatod: „Duerát ott találtam,
hol a gazok jó hűvösön üdülnek".
„S ha kérdeznék tőled, hogy még ki volt ott,
amott van oldalt az a Beccheria,
kinek fejét Firenze ütteté le.
Odább találod Gianni Soldanjerit,

való dühében, hogy Buoso megmondta a nevét Dantének. *Buoso da Duera*, vagy *di Dovara*, cremonai ghibellin volt és sokáig uralkodott Cremonán Uberto Pallavicini őrgróffal. A lombárdiai ghibellinek 1265-ben feles számu sereggel Parma felé küldték őt, hogy meggátolja Anjou Károly francia seregének a betörését; ő azonban, megvesztegetve a franciáktól, szépen félre állt az útjukból, úgy hogy akadálytalanul vonulhattak Cremona ellen. Polgártársai ezért egész családját kiirtották.

117. . . . *„Jó hűvösen üdülnek"* . . . maró gúny és valóban a pokolba való. A *„star fresco"* gúnyos népies kifejezés, még ma is él Toscanában.

119. . . . *„Az a Beccheria"* . . . *Tesauro dei Beccheria*, vallombrosai apát, *IV. Sándor* pápa követe Toscanában. Midőn a ghibellinek 1258-ban kiűzették Firenzéből, a firenzei nép ugyanazon év szeptember havában elfogatta Beccheriát azon vád terhe alatt, hogy a száműzöttekkel összejátszva, a ghibellinek kezére akarta adni a várost. Miután a kinpadon (!) vállalta is ezt az árulást, mellyel vádolták, mit se adva papi méltóságára, a nép újjongása közepette lefejezték a Sant' Apollinare-téren A pápa ezért egyházi átok alá vetette Firenzét Ámbár igaz, hogy Beccheria rokonsága ghibellin-párti volt, ez a szándékolt árulás még sincs bebizonyítva, sőt nagyon valószínűtlen is.

121. . . . *„Gianni Soldanieri"* . . . régi nemes ghibellin családból született Firenzében s a két *vig barát* kormányzása

meg Ganellonét s véle Tebaldellót,
ki titkon éjjel megnyítá Faenzát."
Már elhagyók ezt, midőn jégbe fagyva,
két árnyat láttam meg egy mély gödörben
s kalapja volt az egyik fej a másnak.
És mint ki éhesen harap kenyérbe:
a fölül álló foga úgy harapta
az alsót, épp a nyaka csigolyáján.
Így rágta Tydeus is hajdanában
a megölt Menalippus koponyáját,
mint ez a főt, a tarkót s agyvelőjét.
„Oh te, — így szóltam, — aki vad baromként
fitogtatod, hogy gyűlölöd, akit marsz:
mondd meg okát e szörnyű lakomának;
mert hogyha van igaz jogod panaszra,
megtudván, hogy ki ő s mi volt a vétke,
igazságot szerzek neked a földön,
ha el nem szárad nyelvem, mely beszél most."

után (l. *Pokol*, XXIII. 103. s köv.), midőn a nép 1266-ban föllázadt átcsapott a ghibellinektől a néppárthoz, ennek élére állott, hogy uralomra juthasson, de kudarcot vallott; 1285-ben még élt.

122. . . . *„Ganellone"* . . . tipusa az árulónak a Nagy-Károly mondaköréből vett legendákban; az ő árulása okozta a roncisvallesi vérfürdőt is (V. ö *Pokol*, XXXI. 16.) *Tebaldello de'Zambrasi*, elárulta szülővárosát, Faenzát. Midőn *IV. Márton* pápa alatt Appiani János a várost ostromolta, Tebaldello francia pénzért éjjel fölnyitotta a kapukat s beeresztette az ellenséget; ő maga aztán Bolognába szökött.

125. . . . *„Két árnyat"* . . . *Ugolino* grófot és *Ruggieri* érseket, akikről a következő énekben lesz szó.

126. . . . *„Kalapja volt az egyik fej a másnak"* . . . azaz úgy egymás fölé voltak hajolva, hogy a felső szinte kalapként födte az alsót.

130. . . . *„Tydeus"* . . . Kaledónia királya, a Thébét ostromló hét király egyike. Páros viadalban megölte *Menalippus* thébéi hőst, de a harcban maga is halálosan megsebesült. Utolsó órájában arra kérte bajtársait, hogy hozzák neki oda megölt ellenfele koponyáját s mikor kézbe kapta, esztelen dühhel neki esett és marta . . . Igy marta Ugolino gróf is Ruggieri érsek koponyáját

HARMINCHARMADIK ÉNEK.

KILENCEDIK KÖR. — AZ ÁRULÓK.

MÁSODIK ALKÖR. — ANTÉNORA. — A HAZA-ÁRULÓK. — UGOLINO GRÓF HALÁLA.

HARMADIK ALKÖR. — TOLOMEA. — BARÁTAIK ÁRULÓI. — ALBERIGO BARÁT. — BRANCA D'ORIA.

Borzalmas étkétől fejét felütve,
a szörnyű bűnös megtörülte száját
a hátul megrágott fej üstökében.
S igy kezdte: — „Azt a gyötrő kínt kivánod
idézni, mely, ha csak rágondolok, már
szívembe mar, még mielőtt beszélnék.

•

2 . . . *„A szörnyű bűnös“ . . . Ugolino, Donoratico grófja,* Guelfo della Gherardesca fia, a XIII század első felében született s nagy darab földnek volt ura a Maremma és Pisa síkságán. A neje *Margherita de' Pannocchieschi* volt, a Montingegnoli grófi-családból s több gyermeket szült férjének, akik közül az alábbi esetben *Gaddo* és *Uguccione* szerepelnek. Elsőszülött fia. II. Enzo, nőül vette Elenát, Enzo király természetes leányát s ettől több gyermek született, akik közül *Brigata* és *Anselmuccio* szintén szereplői voltak az alábbi tragédiának. Ugolino 1274-ben Szárdiniába ment, ahol szövetségre lépett *Nino Viscontival*, aki veje

7. De, mag ha lesz szavam, melyből gyalázat
terem az árulónak, kit fogam tép,
egyszerre láthatsz sírni és beszélni.
10. Én nem tudom, ki vagy s hogyan kerültél
a mélységes Pokolba; de szavadból
úgy vélem, tán firenzei lehetnél.
13. Tudd meg tehát: gróf Ugolino voltam
s ez itt Ruggieri érsek; halld meg azt is,
hogy ilyen szomszédságba mért kerültünk.
16. Gazsága révén, hogy csapdába ejtett
engem, ki hittem néki s hogy legyilkolt:
tudott dolog, mit nem kell elbeszélnem.
19. De, ami tán ujság lehet fülednek,

volt s a *Caprajai* grófokkal, hogy Pisa ghibellin-kormányát guelf-érzelművé változtatják. Tervük meghiusulván, Viscontit elűzték Pisából, Ugolinot pedig börtönbe vetették Kiszabadulván a fogságból, Ugolino Luccába szökött, szövetkezett a toscanai guelfekkel, 1276-ban megverte a pisaiakat, visszakapta minden javait s úgy meg tudta nyerni polgártársai bizalmát, hogy rábízták a hajóhad fővezérletét a Genova ellen viselt háborúban Megveretvén a Meloria melletti véres tengeri csatában (1284. VIII 6), visszatért Pisába, melyet ekkor a guelfek erősen szorongattak s ügyes politikájával el tuda simitani az ellentéteket s megakadályozta a polgárháború kitörését. Ezután unokájával, Ugolino Viscontival együtt, majdnem korlátlanul uralkodott Pisán. De ez a szövetség nem sokáig tartott s a ghibellinek, fölbátorodván a nagyapa és unoka örökös torzsalkodásán, *Ruggieri degli Ubaldini* érsek vezetése mellett, 1288 júniusban megtámadták és meg is verték Ugolinot s elfogván őt, két fiával és két unokájával együtt a „*Torre de' Gualandi*“ nevű toronyba zárták s ott halálra éheztették. *Ruggieri* érseket pedig, aki, hogy célját érje, barátságot színlelt Ugolino iránt s aztán elárulta őt, sőt egyenesen hazaárulással is megvádolta, kikiáltották a város kormányzójának. Ruggieri 1278-ban lett Pisa választott érseke s 1295-ben halt meg.

7 9. Gyűlölete oly nagy halálos ellensége iránt, hogy kész újra átélni a szörnyű kínokat, melyek közt napjait bevégezte, csakhogy örökre megörökíthesse az áruló Ruggieri érsek gyalázatát.

18. . . . „*Tudott dolog*“ . . . egész Itália beszélt róla.

kegyetlen végem az, mit ő hozott rám:
ezt halld s ítélj, hogy megsértett-e engem.
Szűk s keskeny nyílásán a rács-toronynak,
— mely éh-halálnak tornya lett nevemről
s amely még többeket vár éh-halálra, —
több holdat láttam már elfogyni-telni,
midőn váratlanul egy szörnyű álom
gyászos jövendőm fátylát szertetépte.
Ezt itt, mint fővadászt, nyargalni láttam,
hajtván a farkast s kölykeit a hegynek,
amely miatt nem látja Lucca Pisát.
Sovány, gyorslábú, tanult agarakkal
Sismondi, Lanfranchi s velük Gualandi

22. . . . „*A rács-torony*“ . . . Az eredetiben „*muda*“, amely szó nagyobb rácsos kalitkát jelent. Köznyelven alighanem „*Torre della muda*“ *(kalitka-torony)* volt a neve ennek a toronynak, talán azért, mert a pisaiak ebbe a toronyba szokták bezárni solymaikat a vedlés idején. Ugolinot és gyermekeit csak júliusban zárták ide, mert előbb vagy három hétig a Palazzo del Popolo börtönében őrizték őket.

23. . . . „*Éh-halálnak tornya*“ . . . 1289 május óta, amely hónapban a szörnyű tragédia megesett, valóban „*Torre della Fame*“ lett a torony neve.

24. . . . „*Még többeket vár*“ . . . A torony börtön maradt egészen 1318-ig s másokat is éheztettek benne halálra Ugolino esete után.

25 . . . „*Több holdat*“ . . . Mivel 1288 júliusban zárták ide, 1289 májusig, amikor meghalt, valóban több „holdat“ (hónapot) ért a toronyban.

28 . . . „*Ezt itt*“ . . . *Ruggieri* érseket.

29. . . . *A farkas* = maga Ugolino; *kölykei* = a fiai és unokái. *A hegy* = Monte San Giuliano, mely Lucca és Pisa közt emelkedik, úgy, hogy miatta nem lehet látni egyik városból a másikat.

31. . . . „*Tanult agarak*“ . . . A *ghibellinek*, Ruggieri érsek szövetségesei, akiknek segítségével Ugolinot elfognia s elvesztenie sikerült.

32. . . . „*Sismondi, Lanfranchi* és *Gualandi*“, három előkelő, hatalmas és tekintélyes pisai család, akik, Ruggieri érsek bujtogatására, hazaárulással vádolták Ugolino grófot.

a gyilkos, vad hajtást elül vezették.
Rövid futás után fáradni láttam
az ordast s kölykeit — s a bősz agárhad
kikezdte véknyukat éles fogakkal.
Midőn fölébredék, hajnalhasadtán,
kis gyermekeim, kik velem valának,
kenyeret kértek ott, álmukba' sírva.
Hajh, nincs szíved, ha már most meg nem indulsz,
gondolván arra, mit már sejte lelkem:
s ha nem sírsz, — van-e, amin sírni tudnál?
Fölkeltek mind és már ütött az óra,
mikor az ételt máskor hozni szokták,
de álmunk miatt mindnyájan szorongtunk.
Most hallottam, hogy alant beszögezték
a szörnyű tornyot; én egy szót se szóltam,
csak fiaimra néztem elbúsulva.
Nem sírtam én, úgy megkövült a szívem;
hajh, sírtak ők! és Anselmuccio így szólt:
„Miért nézel úgy ránk? Apám, mi bajod van?"
De mégse sírtam, sőt nem is feleltem,
se az napon, se aznap éjjel, addig,
míg újra föl nem virradt ránk a reggel.
Hogy reggel egy kis napsugár betévedt
siralmas börtönünkbe s négy kis arcban
a magam fájdalmát tükrözni láttam,
két öklömet haraptam nagy kínomban;
s ők, azt hivén, hogy ezt azért cselekszem,
mert enni vágyom, rögtön odajöttek
s így kértek: „Oh apánk, nem fájna úgy, ha
belőlünk ennél! Nyomorúlt husunkat
tetőled kaptuk, — vedd hát vissza ismét."

45. . . . „*Mindnyájan szorongtunk*" . . . Féltek ugyanis, hogy nem kapnak enni; mert a gyermekeknek is rossz álmuk volt: „sírtak és kenyeret kértek".

50. . . . „*Anselmuccio*" . . . A legfiatalabb mindnyájuk között; II. Guelfo legkisebbik fia, Ugolinónak tehát unokája.

64. Lehiggadtam, hogy enyhüljön keservük;
az nap és másnap is némán búsultunk.
Hajh, durva föld, mért nem nyiltál meg akkor?
67. Hogy a negyedik reggelt is megértük,
Gaddo fiam elém zuhant a földre,
mondván: „Apám, hát nem segítsz-e rajtam?"
70. Már vége volt. S a hogy most engemet látsz,
úgy láttam halni én a többi hármat
egymás után, negyed- s ötödnap. Aztán,
73. rájuk borúltam vakon, tántorogva,
s két nap becéztem őket, bár nem éltek:
s mit kinom nem birt elvégzé az éhség".

64. . . . *„Hogy enyhüljön keservük"* . . . Lecsillapodott és nyugodtságot szinlelt, hogy a saját kétségbeesésével még jobban ne rémitse őket.

70. . . . *„Már vége volt!"* . . . Azaz összeroskadt és meghalt.

73. . . . *„Vakon, tántorogva"* . . . Az éhségtől.

75. . . . *„A mit kinom nem birt, elvégzé az éhség"* . . . Azaz: megölte. Ez a vers az olasz eredetiben igy hangzik:

„Poscia piu che il dolor poté il digiuno",

vagyis, egészen szó szerinti fordításban:

„Aztán az éhség többet birt a kinnál".

Némelyek azt akarták belemagyarázni ebbe a sorba, hogy az éhség legyőzte Ugolino lelki fajdalmát s ő a nyolcadik napon evett gyermekei hulláiból, hogy nyújtsa az életét. A vers pontos értelme ellene mond ennek. Maga az éhhalál nyolc nap múlva következett be attól a naptól számitva, amelynek reggelén a torony kapuját beszögezték. Az első napon Ugolino hallgat, mi alatt a gyermekek sírnak és Anselmuccio megkérdi tőle, hogy mi baja. A második nap hajnalán Ugolino az öklét marja s ekkor kínálják neki testüket a gyermekek. A második nap többi részén s az egész harmadik napon mindnyájan kétségbeesetten hallgatnak. A negyedik napon meghal Gaddo; az ötödik és hatodik napon a többi három s Ugolino még két napig szólítgatja a holtakat (6. és 7. nap), aztán a nyolcadik napon ő is meghal. A kilencedik napon — *Buti* kommentárja szerint — kinyitották a tornyot s mindnyájukat halva találták. Ekkor a minoritáknak Szent-Ferencről nevezett templomában temették el őket s még a bilincseket se vették le róluk!

Hogy ennyit mondott réveteg szemekkel,
a nyomorúlt fejét harapni kezdte
s fogával marta, mint kutyák a csontot.
Hajh Pisa, szégyenfoltja mind a népnek,
mely *„si"* nyelvén beszél e szép hazában:
ha szomszédid késnek büntetni téged,
mozduljon meg Caprara és Gorgona,
rekeszsze el az Arno torkolatját,
hogy árja nyelje el minden lakódat.
Mert ámbár híre járt, hogy Ugolino
elárult téged, várait föladva:
nem ok, hogy fiait feszítsd keresztre.
Koruk miatt ártatlanok valának.
új Théba, te! Uguccione s Brigata
s a más kettő, kit fönt említ az ének.

80. . . . *„Mely* „si" *nyelvén beszél"* . . . Az olasz nyelv; mert a neo-latin nyelvek három főágát az *„igen"* szó szerint különböztetik meg és pedig: a *langue d'oc* vagyis provençal, a *langue d'oeil (oui)* vagyis francia és a *langue de si* vagyis olasz nyelv. Pisa tehát egész Italia szégyenfoltja.

81. . . . *„Ha szomszédid"* . . . Lucca és Firenze. *„A büntetés"* a bosszú lehetne ezen kegyetlenségért.

82. . . . *„Caprara és Gorgona"* . . . Két sziget a Tyrrhenitengerben, nem messze az Arno torkolatától, Dante idejében a pisaiak birtoka. Úgy értendő, hogy a torkolatánál elrekesztett Arno vize visszafolyna s elöntené Pisát.

85. . . . *„Híre járt"* . . . Ugolino voltaképpen nem is volt áruló. Igaz, hogy Bientina, Ripafratta és Viareggio kastélyokat a firenzeieknek, más négyet pedig a luccaiaknak adott át, de csak azért, hogy megbontsa a Pisa ellen kötött ligát s megmentse szülővárosát. De mikor a veszedelem elmúlt, a hálátlan nép, melyet Ugolino ellenségei egyre izgattak, árulást látott ebben az egyezségben s a közhit hatása alól Dante se tudott menekülni, mert hiszen Ugolinót is a hazaárulók poklába tette.

89. . . . *„Új Théba"* . . . Célzás arra, hogy az ókori Théba lakói, Cadmus alattvalói, kígyók sarjadékai voltak: tehát álnokok, hálátlanok.

90. . . *„S a más kettő"* . . . Gaddo és Anselmuccio. Abban, hogy *„koruk miatt ártatlanok valának"*, némi kis túlzás van, mert *Brigata* már férfikorba lépett 1288-ban, mert hisz a ghibellinek Pisa

91. Tovább menénk most, arra, hol a jégben
új bűnösök vezeklenek befagyva,
de nem hason, hanem hanyatt, a háton.
94. Itt épp a könnyek gátolják a sírást
s a fájdalom, megállván a szemeknél,
meg visszatér, a kínt belül növelve.
97. Mert, megfagyván a könnyek, ráborúlnak,
mint kristály sisak-védő, a szemekre,
a szem alatti üreget betöltve.
100. S bár arcom bőrét a Pokol hidegje
úgy megviselte, hogy, mint csizma-kéreg,
nem érzett szinte semmit, — mégis ekkor
103. úgy tetszett, mintha hűvös szél legyezné.
Amért én: „Mester, e szelet ki hajtja?
Hisz itten nincsen már se gőz, se pára!"
106. A mire ő: „Majd mindjárt odaérünk,
ahol szemeddel láthatod a választ
s az okot, mely e szelet létre hozza".
109. A jégbe fagyott bűnösök között egy
most ránk kiáltott: „Oh kegyetlen árnyak,

kormányára is akarták ültetni; Dante csak nagyobb szánalmat akar kelteni avval, hogy valamennyit serdületlen gyereknek tünteti föl.

103. . . *„Hűvös szél"* . . . Dante érezni kezdte azt a szelet, melyet *Lucifer* hajt négy szárnyával. L. a következő éneket.

105. . . . *„Nincsen már se gőz, se pára"* . . . Dante tudja, hogy a ssél a meleg és hideg levegő helycserétéből keletkezik.

109. . . . *„A bűnösök között egy"* . . . *Fra Alberigo*, víg barát, Ugolino de'Manfredi fia, a faenzai guelf-párt egyik vezérembere. Beszélik, hogy egy alkalommal szenvedélyes vitába keveredett valami Manfredo nevű rokonával, akinek fia, Alberghetto, apja védelmében pofon vágta őt. Fra Alberigo halálos bosszút esküdött a sértésért; a barátok és rokonok közbenjárására színleg megbocsátott végre s 1285 május 2-ikára meghívta Manfredót és Alberghettót lakomára Francesco Manfredinek Cesato melletti kastélyába, ahol, midőn a lakoma végén fölkiáltott: *„Hozzátok a gyümölcsöt!"* hirtelen előrohantak az elrejtett orgyilkosok s kegyetlenül fölkoncolták a gyanútlan áldozatokat. Erre céloz a 119. sor, hogy *„nem jó kertből szedte a gyümölcsöt"*.

kik a fenékre mentek kárhozatba,
vegyétek arcomról e durva fátylat
hadd törjön útat szívem nagy keserve,
csak addig is, míg könnyem újra megfagy".
A mire én: „Ha enyhülésre vágyol,
mondd meg, ki vagy: s ha rajtad nem segítek,
hát nyeljen el a jégfenék legottan".
„Fra Alberigo vagyok, — ezt felelte, —
ki nem jó kertből szedtem a gyümölcsöt,
s most itten datolyát kapok „fügémért."
„Oh, — szóltam én, — hát meghaltál valóban?"
Amire ő: „Hogy testem fönt a földön
mi sorsba' van s hogy él-e, nem tudom már.
Mert az a Tolomea szabadalma,
hogy gyakran élve hull ide a lélek,
előbb, mint Atropos leküldi testét.
S hogy szivesebben vedd le szemeimről
a könnyek fátylát, melyek odafagytak,
tudd meg: mihelyt a lélek elkövette
az árulást, mint én, testét egy ördög
foglalja el és tartja fogva addig,
a míg csak napja le nem jár a földön,
a lelke meg bünhődik itt a jégben.
Így él tán szintén teste a világban
ez árnynak is, ki itt vacog mögöttem.

115—117. Dante megcsalja a barátot; azt igéri neki, hogy leveszi szeméről a jégburkot, de ez eszébe se jut s eljárását a 150. sorban okolja meg.

124. . . . „*A Tolomea szabadalma*" . . . az, hogy még a testi halál előtt befogadja a kárhozott lelkeket, ahogy alább fra Alberigo megmagyarázza.

126. . . . „*Átropos*" . . . a három párka egyike: az, amelyik az élet fonalát elvágja.

135. . . „*Az árnyéknak is*" . . . *Branca d'Oria*, genovai [ovag *Zanche Mihály* (l. *Pokol*, XXII. 88) logodorói kormányzó veje, aki apósát vendégségbe hivta magához s egész kiséretével együtt fölkoncolta 1275-ben.

Neked tudnod kell ezt, ha most jövél le:
ez Branca d'Oria s több éve múlt már,
hogy jégbe fagyni ide hűsre tették",
„Én azt hiszem, — feleltem, — hogy te megcsalsz;
mert Branca d'Oria még meg sem halt ám,
hisz eszik, iszik, alszik, öltözik még!"
S amaz viszont: „A megölt Zanche lelke
még le sem ért a Gazköröm körébe,
hol a nyúlós szurok fő és pöfékel,
hogy ennek testébe bebújt egy ördög
s egy másik szállott ama rokonába,
kivel a gyilkosságot elkövette.
De most már nyújtsd kezed s amint igérted:
nyisd föl szemem". — De én biz' nem nyitottam;
s megcsalván őt így, csak javára tettem.
Hajh, Genovának erkölcsben hiányos,
és rosszba' telhetetlen céda népe,
mért hogy magod ki nem vész a világból?
Mert Romagnának leggazabb fiával
találtam egyiktek', kinek a lelke
már Cocytusban fürdik nagy bűnéért,
bár teste élni látszik még a földön.

143. . . . *„Gazköröm körébe"* . . . A csalók közé.

150. . . . *„Megcsalván őt így"* . . . Avval, hogy nem vette le fra Alberigo szeméről a jégfátylat, megkímélte őt attól a keserűségtől, hogy a bűnös lélek megtudja, hogy Dante még él s hogy e szerint élő embernek árúlta el alavalóságát, aki gyalázatának és szörnyű büntetésének hírét fölvihetné a világba.

154 . . . *„Romagnának leggazdagabb fiával"* . . . A faenzai fra Alberigo. A genovai: Branca d'Oria lovag.

HARMINCNEGYEDIK ÉNEK.

KILENCEDIK KÖR. — ÁRULÓK.

NEGYEDIK ALKÖR. — GIUDECCA. — JÓLTEVŐIK ÁRULÓI.

LUCIFER. — JUDÁS. — BRUTUS. — CASSIUS.

FÖLJUTÁS A CSILLAGOK FÉNYÉRE.

„*Vexilla regis prodeunt inferni*
adversum nos; a szemed jól kinyissad,
ha megláthatnád", — így szólott a Mester.
Mint hogyha őszi reggel sűrű ködben,
vagy nyári napnak alkonyulatában

1. . . . „*Vexilla regis*" . . . Egy nagypénteki ének első sorának változata „*A pokol királyának zászlói közelednek felénk*". — Az eredeti szöveg:

„*Vexilla regis prodeunt,*
fulget crucis mysterium, —

voltaképpen a szent-kereszt himnusza, melyet *Fortunato di Ceneda*, poitiersi püspök szerzett a VI. században. A „*zászlók*" Lucifer hat szárnya, melyekkel a Cocytust jéggé fagyasztó szelet hajtja.

szélmalmot látnánk messziről forogni:
7. épp ily alkotmányt véltem látni én is.
A szél miatt, mert más hely erre nem volt,
a Mester mögött szépen meghuzódtam.
10. Már ott valék és róla félve szólok, —
hol jégpáncél borított minden árnyat,
mint kristály, ha befogja a szilánkot.
13. Az egyik fekszik, talpon áll a másik,
ez fejjel föl, az talpával az égnek,
az arccal lábujjáig ívbe görbül.
16. Midőn már annyira előre értünk,
hogy Mesteremnek tetszett megmutatni
az egykor oly szép, fényes arcu angyalt,
19. előlem félreállva: „Ez Dis itten, —
szólt, hogy megálltam én: — és most vagyunk ott,
hol bátorságra rászorul a lelked".
22. Hogy dermedtem meg s hogy lottyantam össze:
ne kérdezd, olvasó, — nem írhatom le,
mert úgy se bírnám szóval és tudással.
25. Bár nem haltam meg, de már nem is éltem;
gondolhatod hát, ha tudsz képzelődni,
mi voltam így, — se élve, se halottan.
28. A kárhozat országának királya
csak melle közepéig volt a jégben;

10. ... *„Már ott valék"* ... A *Giudeccában*, vagyis a Pokol legfenekén, ahol azok bünhődnek, kik jóltevőiket árulták el.

12. ... *„Mint kristály"* ... A bűnösök úgy be voltak fagyva a jégbe, mint a hogy az üvegbe néha beleszorúl egy-egy szilánk, amely aztán keresztül látszik, illetőleg meglátszik benne

18. ... *„Az egykor oly szép"* ... Az egyház-atyák szerint *Lucifer* volt az ég legfényesebb angyala; éppen egyéniségének ez a kiválósága gyújtotta benne a féktelen gőgöt, mely később arra vitte, hogy Istennel egyenlőnek vélje magát és föllázadjon ellene. V ö. *Aquinói Szt.-Tamás, Summ. Theol.* XLVII. 7. — Dante *„Dis"*-nek nevezi *Vergilius* nyomán (*Aeneis*, VI., 127., 269., 397. stb.), aki viszont a görög mithológiából kölcsönzi az alvilág fejedelmének nevét.

s én jobban mérkőzném egy óriással,
mint ezek karjával arányban állnak.
Számítsd ki ebből, — mily nagy volt egészen,
ha ily tömérdek volt csupán a karja.
Ha oly szép volt, amily ocsmány jelenleg
s föllázadt mégis Alkotója ellen:
méltán lett kútfeje minden gonosznak.
Hogy elbámúltam, midőn rátekintve
az egy nyakon megláttam három arcát!
Elül az első, vérvörös pofával;
a más kettő két-oldalt nőtt a válból
és hátra szegve egybe ékelődött,
hol feje búbját éri csigolyája;
a jobbfelöli sárgásan fehérlett,
a bal meg fekete volt, mint azok, kik
a szennyes Nilus szűk völgyében élnek.
Mindhárom alól két-két szárnya nőtt ki,
nagyok, mint illik ilyen szörny-madárhoz:

30. . . . *„Jobban mérkőzném egy óriással“* . . . Azt akarja mondani, hogy az arány az ő és egy óriás nagysága között kisebb volt, mint az arány Lucifer karjának s egy óriásnak nagysága között. Alapúl véve a XXXI énekben foglalt számítást, mely szerint a Dante óriásainak magassága 9 öl, kiszámíthatjuk Lucifer magasságát is. Ha ugyanis az óriások *„úgy állnak arányban“* Lucifer karjával, mint Dante nagysága aránylik az óriások nagyságához, akkor Lucifer karja kilenczer akkora, mint egy óriás, vagyis $(9 \times 9) = 81$ öl Mivel pedig a test háromszor oly hosszú, mint a kar, világos, hogy Lucifer egész magassága $(3 \times 81) = 243$ öl lesz s ennek fele a föld középpontján innen, a másik fele pedig túl van rajta.

38. . . . *„Három arcát“* . . . Nyilvánvaló, hogy Dante itt a *Szent-Háromság* ellentétét akarta allegórikusan kifejezni. A három fej háromszögben fut össze hátul, úgy hogy elül van arccal a középső, a két szélső pedig oldalt állva ér és folyik egymásba hátul, hol *„a csigolya a fej bubjáig nyúlik.“*

39. . . . *„Elül az első“* . . . a fehérbőrű embert jelképezi.

43. . . . *„A jobb felöli“* . . . a sárgabőrű embert jelképezi.

44. . . . *„A bal meg fekete volt“* . . . a négereket jelképezi.

46. . . . *„Két-két szárnya“* . . . összesen tehát hat.

nagyobb vitorla nem járt tengeren még.
Nem tollasok a szárnyak; alkotásuk
mint bőregéré — s külön, párosával,
szelet csináltak s ez háromfelé fujt:
a Cocytus vize ettől fagyott meg.
Hat szeme könnyezett és három állán
könnyűi véres tajtékkal csurogtak.
Mindegyik szájában egy-egy bűnöst mart,
kender-tilóként tépve őt fogával
s egyszerre hármat kínzott így örökké.
Kit első szája tartott, föl se vette
a harapást: bár nyúzta őt az ördög
és néha csepp bőr sem maradt a hátán.
„Az ott fönt, kinek legnagyobb a kínja,
Judás, az Iskarjóta, — szólt a Mester:
— a feje bent van, lába kint harangoz.
A más kettőből, kiknek a fejük lóg,
az Brutus ott, a szerecsen pofában:
nézd, hogy vonaglik — s ajka meg se nyikkan;
a másik Cassius, az izmosabbik.

58 . . . *„Föl se vette a harapást"* . . . Mert jobban fájt neki az, hogy Lucifer elevenen nyúzta.

62. . *„Judás, az Iskarióta"* . . . Jézus Krisztus elárulója, — A mód, ahogy Lucifer szájában gyötrődik — (*„a feje bent van, lába kint harangoz"*) – emlékeztet a *simoniakusok* helyzetére (*Pokol*, XIX 22. s köv.) s annyiban találó is, mert Judás szintén pénzért adta el minden szentségnek és mialasztnak kútfejét, a Megváltót.

65. . . . *„Az Brutus"* . . . Julius Caesar gyilkosa, akit a modern fölfogás szabadsághőssé avatott, Dante szemében csak jóltevőjének árulója és orgyilkosa volt De nem csak ezért érdemli a legkegyetlenebb büntetést, hanem azért is, mert *Cassiusszal* együtt, vétett a világ-császárság eszménye ellen, pedig Dante szerint a császári hatalom Isten akaratából áll fönn és az emberiség javára van.

67. . . . *„Az izmosabbik"* . . . t. i. *Cassius*. Dante valószínűleg összetéveszti Caesar gyilkosát, aki hórihorgas sovány ember volt, avval a *Cassiusszal*, akit *Cicero* említ III. Catilináriájában s aki valóban kövér is volt.

De már közelg az éj s indulni kell most,
hisz mindent láttál, — mindent megmutattam".
Amint kivánta, nyakát átöleltem;
és ő, időt s helyet jól számba véve,
midőn a szörnynek jól szétnyílt a szárnya,
jól megfogózott szőrös vékonyában;
így mászott egyre lejebb, tincsre tincsről
a jégbe fagyott sátán bunda-szőrén.
Hogy oda értünk, hol a comb beszolgál
a csípők vastagába, ott a Mester
nagy fáradsággal éllel- és veszélylyel
úgy megfordult, hogy lába fölfelé állt,
míg ő most fölfelé kuszott a szőrön,
hogy azt hivém: — megint pokolra szállunk.
„Jól megfogózzál, — intett most a Mester,
lihegve, fáradtan: mert a gonosztól
ily lépcsőn juthatunk csak a magasba."
S kibujván egy nagy sziklakő nyílásán,
engem leültetett előbb a szélén
és aztán mellém m ga is kilépett.
Fölnéztem, vélve, hogy majd úgy találom
Lucifert, ahogy hagytam: — s ime, lába
fönt járt magasban s a feje alul volt.

68. . . . *„Közelg az éj"* . . . Tehát a pokolbeli kirándulás éppen 24 óráig - egyik napszállattól a másikig — tartott V. ö *Pokol,* II. 1–3.

73—81 *A kijutás a Pokolból* nagyon eredeti. Vergilius nyakába veszi Dantét, alkalmas pillanatban belekapaszkodik Lucifer bundájába s aztán lefelé mászik rajta egészen addig, míg testének közepéig ér. Itt van *a föld középpontja;* itt tehát Vergilius megfordul s most már fölfelé mászik Lucifer lábszárain, hogy kijusson a déli féltekére. Természetes, hogy mikor *„kibujtak a nagy sziklakő nyílásán"*, Dante már tótágast állva látta Lucifert, (88—93. vers) s ezen meg is döbbent, mert nem tudta *„mily ponton"* — a föld középpontján - ment által. Mint a Pokolba indulás kezdetén (*Pokol,* V. 20), úgy itt is, az utazás végént erősen meglátszik Vergilius hatása (*Aeneis,* VI. 126. s köv.).

91. S hogy én nagyon megdöbbentem-e akkor: —
fejét a hülye népség törje rajta,
mely nem tudja, mily ponton mentem által.
94. „Most talpra föl! siessünk, szólt a Mester;
— mert hosszú és rossz úton indúlunk el:
s a nap már harmadfél órája fönt jár."
97. Nem palotákban szokott járható út
volt ez, hanem természet-rakta örvény,
rögös fenékkel, s hozzá még sötét is.
100. „Még mielőtt az örvényből kiérünk,
— szóltam fölállva, — Mester, arra kérlek,
világositsd meg egy-két tévedésem.
103. A jég hová lett? s ez hogy állhat itten
tótágast? és a nap hogy változott át
ily rövid időn át reggelre — estről?"
106. És ő viszont: „Talán te azt hiszed még,
hogy túl vagy a központon, hol fölültünk
a féregre, ki általfúrta földünk?
109. Míg lefelé kúsztunk, túl is valál rajt;
hogy megfordúltam átjöttél a ponton,
hová a súly mindenfelől törekszik.
112. S most már ama félgömb alá jutottál,

96. . . . *„A nap már"* . . . Azaz, körülbelül fél kilenc van reggel, mert nap-éjegyenlőség lévén, a nap reggeli hat órától esti hat óráig van a szemhatár fölött; ha tehát már *„harmadfél órája"* fönt jár, akkor reggeli félkilenc van Az ellentmondás a 68. sorral (*„közelg az éj"*) csak látszólagos; mert ott Dante még az éjszaki félgömbön fekvő Pokolban volt, míg itt már a déli félgömbön van; vagyis, ha odaát este van, akkor itt hajnalodik Mindezt Dante se érti (103 105. versek) és Vergilius magyarázza meg neki a 106–125 sorokban.

108. . . . *„A féregre"* . . . Luciferre; aki, mikor Isten a déli félgömb oldalán fejjel ledobta az égből, derékig befúródott a földbe, úgy, hogy a lábai kint maradtak s így tótágast állt a jégbe befagyva.

111. . . . *„Hová a súly"* . . . A középponti vonzás, a nehézkedés egyetemes törvénye. mely szerint minden test a föld középpontja felé törekszik. (Szabad esés.)

mely szemben áll a száraz féltekével,
amelynek legmagasbik városában
vérzett el Az, ki bűn nélkül fogant s élt.
És lábad most épp ama kis körön van,
amelynek ellentettje lent Giudecca.
Reggel van itt, ha ott leszáll az este;
és ez, kinek bundája volt a lépcsőnk,
most is, mint az imént, úgy ül a jégben.
Ez oldalon hullott alá az égből
s a föld, mely akkor itten tornyosúlt föl,
a tenger alá búját a rémülettől
és féltekénkre menekült előle;
s e barlangot, mit látsz, tán tőle futva
csinálta itt, míg túlnan fölfelé tört".
Üreg nyúlik föl innen, Belzebubtól
oly messzire, mint a Pokol lenyúlik;

113. . . . „*Szemben áll a száraz féltekével*" . . . A középkori kozmológia szerint az éjszaki félgömb volt csak a szárazföld, míg a déli félgömböt egészen elborította a tenger Hogy ez hogyan keletkezett, Vergilius alább megmagyarázza.

114. . . . „*A legmagasbbik város*" . . . *Ezechiel* V. 5.) szerint *Jeruzsálem* városa az éjszaki félgömb legmagasabb pontján épült s ezt hitték a középkor összes geográfusai, köztük *Marino Sanudo* is.

115. . . . „*Vérzett el Az*" . . . Jézus Krisztus, a Megváltó.

120. . . . „*Most is, mint az imént*" . . . Mint akkor, mikor még odaát voltak az éjszaki félgömbön, a föld középpontján túl. Csak Dante látja másként, mert nem gondol arra, hogy Vergilius *fejjel lefelé fordúlt* Lucifer derekán s attól kezdve *fölfelé mászott* rajta.

121 - 128. Mikor Isten levetette Lucifert az égből, a föld megrémült tőle s hogy ne keljen érintkezni vele, a tenger alá rejtőzött s úgy menekült át az éjszaki félgömbre, ahol földomborodott.

128. . . . „*Oly messzire*" . . . Az üreg, amelyen Vergilius most fölvezeti Dantét, éppen oly hosszú, mint maga a Pokol útja volt, onnan kezdve, ahol először találkoztak és megindúltak. Vagyis *Belzebub* (azaz Lucifer) épp annyira van az éjszaki félteke fölszínétől, mint a déliétől, tehát a föld kellős közepében, azaz középpontjában ül.

ezt látni nem, csak hallani lehet már
egy patakocska morajló zajából,
mely itt folyik egy szikla hasadékán,
mit áttört lassú és csekély eséssel.
E rejtett útra lépett most a Mester,
hogy visszajussunk a derült világba;
s nem vágyva, nem gondolva pihenésre,
csak hágtunk, — ő elül, én meg nyomába,
míg a sok szépségből, mit hord az égbolt,
megláttam egy kicsit, szűk karikán át.
Így értünk fényére a csillagoknak

— VÉGE. —

139. . . . *„A csillagoknak"* . . . Az olasz eredetiben az Isteni Színjátéknak mindhárom éneke a *„stelle"* szóval végződik, amivel allegórikus értelemben azt akarja mondani Dante, hogy költeményének célja: fölemelni a lelket és szivet Istenhez. Aki megérti a bűn nyomorúságát és szabadulni óhajt tőle, az eljuthat *„fényére a csillagoknak" (Pokol);* aki megtisztúlt a vétektől, az kész *„fölszállni a csillagokhoz" (Purgatórium);* s végre, aki megbékélt Istennel és egyesült vele. azt az örök Szeretet vezérli, mely *„mozgatja a napot és csillagokat" (Paradicsom)* . . .

DANTE ÉLETE ÉS MUNKÁJA

IRTA

ZIGÁNY ÁRPÁD

DANTE ÉS KORA.

Különös dicsősége az olasz nemzet géniuszának, hogy éppen akkor szülte a világirodalom egyik leghatalmasabb gigászát, amikor a klasszikus római műveltség teljesen ledöntve, romokban hevert, a keresztény civilizáció hatalmas épületének pedig még az alapjai se voltak lerakva. A régi és uj — a barbár és római, vagy mondjuk: a pogány és keresztény elemek egymásra zúdulásának rémítő zavarában, amikor a barbár gyűlölet és vadság kerekedett fölül a keresztény Szeretet vallásának igéin, hirtelen és váratlanul, mint hajdan Jupiter fejéből Minerva, vakító ragyogással lobban föl egy tűzoszlop: a Dante géniusza s bevilágítván a vakság, tudatlanság és barbárság sötét éjjelét, világító-toronyként mutat új cél felé.

Abban a korban, amikor főurak, főpapok, sőt koronás királyok se tartották szégyennek, hogy nem tudnak írni, Dante egy egész enciklopédiával ajándékozza meg a világot munkáiban; rendet teremt az ismeretek khaoszában, napfényre hozza az igazságot a csalódás méhéből s az újkor szellemének csodálatos éleslátásával tekinti a dolgokat és a világot Elméje csaknem áthágja a természettől az ember elé szabott határokat; bámulatos tudományánál fogva az emberi ismereteknek nincs titkuk előtte: az ókort és középkort, a római és keresztény mithológiát, a bibliát és a barátok legendáit, Aristoteles és Aquinói Szent Tamás munkáit mind ismeri s mindent fölvesz, összehalmoz, rendez és megtermékenyít agyában,

mint maga a középkor, amely szintén össze akarta olvasztani a legellentétesebb elemeket.

A pártviszályok és polgárháborúk véres zürzavarában fényesen cáfolt rá Dante arra a hazug axiomára, hogy *„Inter arma silent Musae"*. Nagy alkotásait hat század óta csodálja a világ s ennél a csodálatnál csak az a tisztelet lehet nagyobb, amelylyel vasakaratának, jelleme tisztaságának tartozunk. Ő az igazi *„vir integer, scelerisque purus"*, a kiről Horatius énekel; mert amidőn hálátlan hazája száműzi, nem lesz belőle uj Coriolanus, hanem bolyongva is siratja, feddi és inti városát, melynek emlékét és szellemét mindenütt magával viszi. Bebarangolja Olaszország több vidékét, ahol a szabadságot már eltemették s ahol sem ő az embereket, sem ezek őt nem értik meg többé; de azért nem csügged, nem roskad össze s végső lehelletéig küzd városa, hazája szabadságáért s bár gyűlöletessé teszi magát s világgyűlölő lesz önmaga: Firenzét és Itáliát szeretni soha meg nem szünik.

Itália társadalmi és politikai viszonyainak sajátságos alakulása okozta azt, hogy Toscánában gyúlt ki az olasz irodalom legfényesebb csillaga, mely egyidőben teremtette meg a modern olasz költői nyelvet s a világirodalom legnagyobb költői alkotásainak egyikét. Toscána, mely Rómához közel feküdt, csakhamar egygyéforrt a világvárossal szellemileg és nyelv tekintetében is. Midőn aztán a barbár betörések teljesen megsemmisítették Róma civilizációját és műveltségét, Toscánában maradt meg ennek legtöbb emléke, mert a csekélyszámu barbár betörés ezen tartományban eredménytelen maradt s az idegen uralom soha meg nem gyökerezhetett benne. Természetes, hogy a politikai forrongások és átalakulások Toscánát se kímélték meg teljesen; de Itáliának ez a része legtovább meg tudta őrizni szabadságát és önálló institucióit S mig például, Dante korában, a szabad községek függetlensége már köröskörül mindenfelé le volt tiporva, Dante szülővárosában, Firenzében, a heves

pártviszályok és véres belküzdelmek még mindig a köztársasági szellem és a népszabadság hatalmas életéről tettek bizonyságot.

E kettős körülmény — a barbár betörések eredménytelensége és a népszabadság fönmaradása — volt az oka, hogy Toscánában (és különösen Firenzében) a *„nemzeti nyelv"* nemcsak tiszta maradt az idegen elemektől, hanem szabadon és akadálytalanul alakulhatott át tökéletes irodalmi nyelvvé. *„Nemzeti nyelv"*-en azt a *„sermo rusticus"*-t kell érteni, mely a klasszikus latin nyelv *(„sermo urbanus")* mellett egész Itáliában élt, még a római civilizáció és műveltség fénykorában is s amely nyelven a köznép beszélt. *„De vulgare Eloquentia"* című töredékes művében Dante tizennégy ilyen *„köznyelvet"* vagy tájszólást vesz sorra, hogy kiválaszsza közülük a legjobbat, amelyen *„Színjáték"*-át megírhassa. De nincs megelégedve egyikkel sem, még a toscánai nyelvjárást is ócsárolja, amelyet pedig akkor legkülönbnek tartottak s azt a fölfogást vallja, hogy valamennyiből kiválogatván a jót, új nyelvet, a *„sarkalatos udvari nyelvet"* kell megteremteni S meg is teremti a modern olasz nyelvet *(„il dolce stil nuovo")*, melynek legszebb hajtása éppen a *„Színjáték"*, a híres *„Comedia"*, melyet az utókor *„Isteni"* jelzővel tisztelt meg.

Nemcsak az olasz irodalomnak, hanem az olasz nyelvnek is atyja tehát Dante; s ez az érdeme annál nagyobb, mert Itáliában a középkoron át egészen a XIII. századig jobbára latinul írtak, a XII. századtól kezdve pedig provençal és francia nyelven utánozták a *„langue d'oc"* és a *„langue d'oil"* troubadour-költészetét. A *„langue de si"* (*Pokol*, XXXIII. 80.) csak 1190 táján lépett föl, jobbára tájszólásokon írt egyházi versek utánzataiban, ha nem vesszük számon azt a szerelmi lírizmust, mely a sziciliai *II. Frigyes* (1194—1250) udvarában a provençal troubadour-költészet átültetéséből fejlődött. A palermói udvarban sarjadt zsenge olasz költészet lassanként szétáradt a félszigeten s először

Bolognában vert erősebb gyökereket. Itt élt *Guido Guinicelli,* aki az elmélkedő és oktató elemet is belevitte a lírába s akit Dante a maga és minden költő atyjának mond (*Parad.* 91—135.), továbbá *Guittone d'Arezzo,* ki azonban már túlzásba viszi ezt az irányt, úgy hogy Dante is megrójja érte.

Ez a költészet aztán Toscánába költözött át, ahol *„az édes új stilus"* legkiválóbb művelője *Guido Cavalcanti* (*Purgat.* XI. 99.) volt, Dante legjobb barátja. Mellette még *Cino da Pistoiát* lehetne említeni, aki Dantét is túlélte († 1336.) de ez inkább a sziciliai iskola nyomdokain halad s még Cavalcantit se szárnyalja túl. Az olasz költészet tehát II. Frigyestől (1194.) egészen Guido Cavalcanti haláláig (1300.) fokozatosan fejlődött s a régi elemek megtartásával újakat is vett föl, miközben úgy külső alakja, mint eszmei tartalma tekintetében folyton tökéletesedett. A XIV. század elején a nyelv és a költészet a fejlődés azon pontjára ért, ahonnan a született géniusz vezetése mellett szárnyra kelhetett, hogy a szép, igaz és nemes ideáljának fönséges országába szállhasson. S a teremtő géniusz akkor már készülődött is: abban az évben, amikor Cavalcanti meghalt, Dante agyában már készen volt az *„Isteni Színjáték"* tervezete.

Akkoriban egész Nyugot-Európa a *guelfek* és *ghibellinek* pártjára volt szakadva. Az elsők fosztogatták a császárt a pápa javára, az utóbbiak pedig a császár uralma alá akarták hajtani a pápát. A heves harcok közt, melyek a német-római császárság és a világi uralomra törekvő pápaság közt folytak, Firenze folytonosan növelte autonómiáját s egyre jobban függetlenítette magát mind a császár, mind a pápa hatalmától. A város rohamos fejlődését azonban csakhamar megállították a pártviszályok, melyek két hatalmas család összetűzéséből támadtak. Ugyanis 1215-ben, egy házassági igéret megszegése miatt, heves gyűlölet és villongás tört ki az *Amedei-* és *Buondelmonte*-család között. Mivel

mindkét családnak nagy volt a rokonsága, ez a torzsalkodás csakhamar két részre szakította a város polgárságát. De politikai színt csak akkor kaptak a pártok, midőn II. Frigyes (1248.) az Amedei-pártiaknak kedvezett és segíteni kezdte őket, hogy szövetségeseket nyerjen bennük a pápai szék ellen.

Ettől fogva a *guelfek* (pápa-pártiak) és *ghibellinek* (császár-pártiak) váltakozó szerencsével küzdöttek a város uralmáért. II. Frigyes halála után a guelfek vergődtek hatalomra s a ghibellin urak ellen föllázadt nép új alkotmányt vagy kormány-formát erőszakolt ki, melynek demokratikus szellemű, köztársasági intézményei megvetették a város hatalmának és gazdagságának alapjait. A tíz évig tartó virágzás alatt megnagyobbították és erős fallal vették körül a várost s az építést *Arnolfo di Lapóra* bízták; a köztársaság eltörülte a rabszolgaságot és proklamálta az emberi jogokat, még pedig csaknem teljesen modern értelemben. *Folco Portinari,* akit sokan a Dante által szeretett Beatrice apjának hisznek, kórházat alapított a szegények számára, stb., úgy hogy a demokratikus fejlődéssel járó pezsgő politikai és szellemi élet nemcsak anyagilag gyarapította a város polgárait, hanem önérzetben, eszmékben és hazafiságban, sőt műveltségben is

Megakadt ez a fejlődés (1260.), de csak pár esztendőre, amikor II. Frigyes törvénytelen fia, *Manfredi,* ismét fegyvert fogott a pápaság ellen, hogy folytassa és diadalra vigye apja világhódító politikáját. A *„legolaszabb fejedelem"* s a középkor legköltőibb lelkü lovagja — akinek az a kettős dicsőség jutott osztályrészeül, hogy Dante szeretettel megénekelte *(Purgat.* III., 112.) s a guelfpárti írók megátkozták — nem sok szerencsével küzdött s a beneventói csata (1266.) után, melyben elesett, ismét lehanyatlott a gh bellinek csillaga. Párthívei kiüzettek Firenzéből s — mivel a ghibellinek majdnem mind az előkelő nemes-családok voltak — a városban ismét a demokratizmus győzött. Ekkor osztották

be a polgárságot 12 céhbe, (hét nagyobba és öt kisebbe) s ezek mindegyikének külön elüljárója és külön lobogója volt, mely köré gyülekezett A nemesség egyre jobban kiszoríttatott a közhatalom és a politikai jogok gyakorlásából s midőn a gőgös arisztokraták erőszakkal próbálták igába hajtani a polgárokat, a nép 1282-ben új alkotmányt statuált, amelyben kimondatott, hogy a „nagyok"-nak (*Grandi*) nevezett nemesek közül senki se lehessen „*prior*", amely tisztség legmagasabb volt a firenzei köztársaságban.

Ezen alkotmány értelmében a város uralma lassanként teljesen a céhek fejeinek, a „*Signori*"-nak kezeibe került, mert tisztségre és közhivatalokra csak iparost és kereskedőt lehetett megválasztani: nemes embert pedig csak akkor, ha a céhek valamelyikébe beiratkozott. Az „*urak*" (*Signori*) testülete, a „*Signoria*", évről-évre jobban kiterjesztette hatalmát a nemesség megnyirbált előjogainak rovására s a demokratikus alkotmányt betetőzte az 1293-iki új reformmal, amelynek értelmében a plebejusok is részt kaptak a kormányzatban, amelyből viszont a nemesek föltétlenül és kivétel nélkül kizáráttak. Ez az új reform, melyet *Giano della Bella* (*Parad.* XVI. 132.), gazdag és előkelő polgár, a föllázított nép erőszakos segítségével vitt keresztül, halálos csapást mért a ghibellinekre s Firenzét ettől fogva a guelf-pártiak kormányozták.

De ezeknek sorában is csakhamar szakadás támadt. Ugyanis midőn VIII. *Bonifác* pápa (*Pokol*, XIX. 53. s köv.) bizonyos fönhatóságot követelt a Szentszéknek Firenze fölött, a guelfek egy része kedvezett neki (*Feketék pártja*), más részük azonban (*Fehérek pártja*) a leghatározottabban állást foglalt a Szentszék állítólagos igényei ellen. A *Feketék* vezére a *Donati-család* volt, míg a *Fehérek* a *Cerchi-család* körül tömörültek Ámbár Dante rokonságban volt a Donatiakkal, mégis a *Fehérekhez* csatlakozott, akiknek egyik legbuzgóbb embere, *Guido Cavalcanti*, Dante legbensőbb barátja volt.

A Fehérek és Feketék politikai torzsalkodása lassanként izzó személyes gyűlöletté fajult. A Feketék feje, Corso Donati (*Purgat.* XXIV. 82.) egyszer nyílt utcán támadta meg és akarta megölni Guido Cavalcantit s e meghiusult támadás hírére oly forrongás és izgatottság szállta meg a várost, hogy minden percben várni lehetett a polgárháború kitörését. Más alkalommal egy temetésen az egyik Cerchi (*Parad.* XVI. 65.) fölkelt ültéből, hogy rendbehozza gyűrött köpönyegét, mire a szintén jelen volt Donatiak riadtan ugráltak föl és óriási zavart, kavarodást csináltak, mert azt hitték, hogy ez jel az ő legyilkolásukra. Majd ismét egy nyilvános ünnepen zördültek össze s ez alkalommal vér is folyt, mert az egyik Cerchinek levágták az orrát.

VIII. Bonifác pápa tudván, hogy a Fehérek nem hajlanak hozzá, megfélemlítéssel akarta őket megalázkodásra bírni s e célból Rómába idézte Vieri de' Cerchit, a család fejét, de a nyakas firenzeivel nem bírt semmire se menni. Erre *Matteo d'Acquasparta* bíborost (*Parad.* XII. 124.) küldte Firenzébe, hogy békét szerezzen a Fehérek és Feketék között, de ez se sikerült, mert a villongások és tettlegességek napirenden voltak s 1300 június 24-ikén ismét véres verekedés támadt a Fehérek és Feketék között. A *Signoria* ekkor űlést hívott össze s mivel a verekedést a Feketék kezdették, ezeknek legveszedelmesebb embereit száműzte a városból; a pápa iránt való kedvezésből azonban s azért is, hogy a pártoskodás szinezetét elkerülje, ugyancsak száműzte Guido Cavalcantit is, a Fehérek legnyughatatlanabb vérű tagját. De a száműzetés csak rövid időre szólt s a kiutasítottak közül többen már az év végén ismét visszatértek Firenzébe.

A pápa ekkor megharagudván, hogy a Fehérek nem akarnak térdet-fejet hajtani előtte s egyúttal ama titkos reményben, hogy ily módon a Szentszék tartományává teheti Toscánát, megbízta a föntemlített Acquasparta bíborost, hogy kezdjen tárgyalásokat *Valois Károlylyal*, IV. Fülöp francia király öcscsével s vegye

rá, hogy jöjjön Olaszországba, ahol a császári koronát is megnyerheti. A firenzei Feketék neszét vevén a pápa ezen szándékának, nagy örömre gyúltak s azonnal követséget menesztettek VIII. Bonifáchoz, hogy küldje városukba Valois Károlyt békét szerezni. A francia sereg meg is jelent — összesen csak 800 lovas, akikhez a környék feketepárti városaiból még 400 csatlakozott — s kardcsapás nélkül vonult be Firenzébe 1301 november 1-én.

A Fehérek le voltak törve s a Feketék csak az adott jelre és alkalomra várakoztak, hogy végképp megsemmisítsék ellenfeleiket. Ez se késett sokáig; november dereka felé ugyanis visszatért száműzetéséből Corso Donati s még azon éjjel kitört a Fehérek üldözése. Hat napig folyt a vér Firenze utcáin és lobogtak a Fehérek fölgyújtott házai; a szerencsétlenek pedig — köztük Dante is — menekültek a városból. De még ezzel se telt be a Feketék bosszúja; mert midőn az uj *Signoria* — persze, csupa Feketékből — megalakult, a Fehérek nagy része száműzetett és javaik elkoboztattak. Az ítéletet 1302 január 27-ikén hirdették ki s a száműzöttek közt volt Dante is.

A száműzöttek eleinte összetartottak és — szövetkezve más városok ghibellin-pártjaival — azon iparkodtak, hogy újra visszajuthassanak Firenzébe. Ez azonban nem sikerült s Firenzében háborítatlanul uralkodtak a Feketék. Csak évek múlva kelt új remény a ghibellinek szívében, midőn 1309 január 6-ikán Augsburgban megkoronázták *VII. Henrik* német császárt. (*Purgat.* XXXIII. 43. *Parad.* XVII. 82.; 29. XXVII. 63.; XXX. 137.) a luxemburgi-házból. Már a következő évben hire járt, hogy az új császár Itáliába készül s ez igaz is volt, mert Henrik 1310 szeptemberben valóban elindúlt Rómába A ghibellinek azonban csalódtak benne; mert VII. Henrik, miután Rómában fejére tétette a lombárd vaskoronát (1312 junius), kelletlenül indúlt Firenze ostromára, melyet egy havi sikertelen harc után abbahagyott. Innen Pisába vonult vissza, ahol Róbert nápolyi király ellen készült

hadviselésre, de az előkészületek során 1313 augusztus 24-ikén meghalt. Ostoba mese, hogy a szent ostyában beadott méreggel ölték meg, mert már Sienában megbetegedett s útja folytatása alatt halt meg Buonconventóban.

VII. Henrik halálával a ghibellinek utolsó reménysége is füstbe ment s ettől kezdve Dante élete se forrt már össze a politikai eseményekkel. Nagy ideálja — hogy teljességében visszaállíttassék a világ-császárság, melynek feje azzal a tisztelettel adózzék az Egyház fejének, melylyel az elsőszülött fiú tartozik atyjának — örökre lehetetlenné vált. Másrészt pedig a hosszú számkivetés nyomora, viszontagságai és az élet számos csalódása világ-gyűlölővé tették s egyre jobban visszaszorították a közéletben való részvételtől. Ezért, a Luxemburgi Henrik halála után következő korszak politikai eseményeinek vázolása Dante életének megértheté-sére teljesen fölösleges.

* * *

Magát a költő életét minden sallangtól menten, csakis a pozitiv adatokból állítottam össze. Nem az én hibám, ha ezek az adatok soványak és nem alkalmasak arra, hogy legendákat szőhessek belőlük. Az életrajzírónak — ahol pozitiv adatai nincsenek — az a kötelessége, hogy ezt őszintén megmondja, nem pedig az, hogy a hézagokat saját fantáziája segítségével töltse ki.

DANTE ÉLETE.

I. SZÜLETÉSÉTŐL BEATRICE HALÁLÁIG.

1265—1290.

Dante ősei. Mars egében *(Paradicsom*, XVI. 40—45.) találkozik Dante egyik ősével, *Cacciaguidával*, aki elmondja, hogy a család az Elisei-törzsből sarjadt, mely Firenze egyik legrégibb nemzetsége volt. Másutt *(Pokol*, XV. 73—78.) mintha avval dicsekednék Dante, hogy családja római eredetü, ami azonban nem bizonyítható. Való csak annyi, hogy a föntemlített Cacciaguida 1189-ben halt meg, a felesége pedig *Aldighiera*-leány volt, valószinüleg Ferrarából s ezen anyai névből származott később Dante családi neve: *Alighieri.*

Cacciaguida fia, vagyis Dante dédapja, *I. Aldighiero*, 1147-ben harcolt a Szent-Földön *III. Konrád* (1137—1152.) császár alatt, aki lovaggá ütötte s ugyancsak a Szent-Földön esett is el, a hitetlenekkel vivott csatában. Egyetlen fia maradt, *Bellincione*, akiről csak annyit tudunk, hogy közrendü polgár és tanácsos volt. Ennek fia, *II. Alighiero*, Dante édesapja, tekintély nélkül való közönséges ember lehetett; mert azt, hogy törvénytudó lett volna, mint némelyek állítják, semmiféle okmány nem bizonyítja.

Dante apja, II. Alighiero, kétszer nősült; első neje *donna Bella* volt, aki Dantét szülte s ismeretlen köz-

rendü családból származott. Második felesége *Lapa di Chiarissimo Cialuffi* volt s ennek két gyermeke született: *Alighieri Ferenc* s egy leány, aki bizonyos *Leon Poggi* felesége lett.

Dante gyermeksége. Bár hiteles okmányok hiányzanak, mégis teljes bizonyossággal állítható, hogy Dante 1265-ben született, még pedig a május 18—31. közé eső két hét valamelyik napján. Ez az időpont megállapítható azon vonatkozásokból, melyek bőven akadnak és kínálkoznak Dante műveiben. Bizonyos az is, hogy Firenzében született, amint ezt maga is többször említi, ámbár születése évében a guelfek — és Dante ősei is guelfek valának — száműzve voltak Firenzéből, ahová csak 1266-ban vagy 1267-ben térhettek vissza. Ámde egyrészt képtelenség föltenni, hogy a száműzetés az *összes* guelfektől megtisztította volna Firenzét s másrészt nagyon valószínű, hogy ez a megtorlás csakis a nevesebb, előkelőbb guelfeket sújtotta; már pedig a Dante apja teljesen jelentéktelen polgár volt, akinek eltávolítása a városból senkinek se állhatott érdekében.

Anyját a költő nem ismerte; mert donna Bella vagy akkor halt meg, mikor őt szülte, vagy nem sokkal később, mert 1267-ben már nemcsak második felesége volt apjának, hanem megszületett Alighieri Ferenc is, a költő mostohatestvére. Bizonyos, hogy Dante apja 1270-ben még élt, de 1278-ban már halott volt; vagyis a költő, legkésőbb 13 éves korában, már apátlan-anyátlan árva lett s a gyermekkor édes örömeiből, a családi élet melegségéből, a szülők szeretetéből édeskeveset élvezhetett.

Mesterei és barátai. Amilyen homályos és ismeretlen Dante gyermekkora, épp oly keveset tudunk arról is, hogy kik avatták be a tudományok alapelemeibe. *Boccaccio,* aki legelőször írt terjedelmes életrajzot Dantéről, csak annyit mond, hogy a költő szorgalmasan tanult s minden egyéb világi mulatságnál előbbre tette a tudományokat. Egy szóval se említi azonban, hogy

Brunetto Latini, a kiváló filozófus és rhetor, mestere lett volna Dantének. Ezt csak a későbbi kommentátorok és biografusok állítják, részint azért, mert Latini kortársa volt a nála sokkalta fiatalabb Dantének, részint pedig azért, mert a költő igen nagy tisztelettel köszönti Latinit a *Pokol*-ban (XV. 43—46.; 79 87.), de ezekből a sorokból inkább csak az tünik ki, hogy Brunetto Latini atyai barátja volt Dantének s inkább csak arra tanította, hogyan szerezhet örök dicsőséget.

Nem sokkal többet tudunk arról se, hogy kik voltak Dante barátai, kivált gyermekkorában. Mikor már fölserdült (18—20 éves korában), korának költői, művészei és filozófusai közül választotta barátait. *„Legelső barátja"*, ahogy ő maga mondja *(Új Élet, III.)* a ghibellin *Guido Cavalcanti* volt, híres költő és filozófus akkoriban, akit azonban epikureizmussal és istentagadással vádoltak *(Boccaccio, Decam.* VI. 9.). Tíz évvel idősebb lévén mint Dante, nyilvánvalónak látszik, hogy a köztük levő barátság inkább szellemi rokonság volt, amit lelki világuk azonossága teremthetett meg. Annyi bizonyos, hogy Dante igen nagyra becsülte Cavalcantit, úgy is, mint költőt *(Purgat.*, XI. 99.) s aligha tévedünk, hogy az ő hatása alatt vedlett át ghibellinné, mert hiszen családi tradicióí szerint guelf-pártinak kellett volna lennie, mivel az ősei is azok voltak.

Második barátja *Beatricének* (l. alább) egyik rokona (talán testvére) volt *(Új Élet,* XXXIII.), akiről azonban semmit se tudunk, mert még a nevét se ismerjük. Harmadik barátja lehetett *Cino da Pistoja*, korában híres költő és jogtudós, szintén ghibellin, akit együtt száműztek Dantével s aki épp úgy rajongott VII. Henrik császárért, mint maga Dante. Közelebbi viszonyáról a költőhöz semmi bizonyosat nem tudunk. Barátja volt Dantének *Lapo Gianni*, az *„édes új stílus"* egyik költője, aki már akkor népies nyelven írt s azt mindennél többre becsülte. *(De vulg. Eloqu.* I. 13.) Fiatal korában barátkozott Dante egyik rokonával is, *Forese Donatival*, de

ez inkább „cimboraság" lehetett, abban az éretlen korban, amikor a gondtalan ifjuság heve könnyelmüségekre is ragadja a barátokat. Úgy tetszik legalább, hogy Dante erre céloz a *Purgatórium*-ban (XXIII. 37—57.), ahol Donatival találkozik s tartósabb barátság már csak azért se igen szövődhetett köztük, mert Donati híres volt a torkosságáról, kicsapongásairól; jó hatása ennek a barátságnak aligha lehetett Dantére s ő maga is panaszkodva említi ezt. (*Purgat.*, XXIII. 115. s köv.) A költő barátai közé sorolhatjuk végül *Casella* zenészt és énekest (*Purgat.*, II. 76—117.), akiről Dante meleg szeretettel emlékezik meg, sőt meg is öleli, mikor találkozik vele s Dante kérésére, hogy énekeljen valamit, belekezd a költő egyik legszebb dalába (*„Amor che nella mente mi ragiona"*), melyet ő zenésített meg s oly szépen énekel, hogy mindnyájan elbájolva hallgatják . . .

Az egy *Forese Donatit* kivéve, akihez inkább rokoni kötelék csatolhatta, Dante összes ismert barátai költők, filozófusok és művészek voltak. Hatásuk mindenesetre nagy lehetett a költő szellemi életének fejlődésére, de túlozni ezt a hatást még se szabad, mert maga Dante cáfolja meg a föltevést. Abból ugyanis, hogy Brunetto Latinit a *Pokol*-ba teszi, Guido Cavalcantival pedig futólag végez a *Purgatórium*-ban, Cino da Pistoiát egyáltalán nem is említi az *Isteni Színjáték*-ban, Forese Donatinak pedig a szemére hányja a világias életet, legalább is az következik, hogy barátaival szemben is követte az Evangélium tanácsát, hogy: „Mindeneket megvizsgáljatok s ami jó azt megtartsátok". Így tartotta meg a ghibellinizmust, amelyet jónak talált, de elfordult a Brunetto Latini és Guido Cavalcanti atheizmusától, mely nem felelt meg lelki világának és theológiai meggyőződésének.

Sajátságos, hogy Dante, aki férfi korában oly rajongó ghibellin volt, hogy inkább a száműzetés keserű kenyerét ette, semhogy megtagadja (habár csak színleg is) politikai meggyőződését, ifjú korában szivvel-lélekkel

guelf volt s mint ilyen vett részt a *campaldinói* csatában (1289 junius 11.), amelyről ő maga írja egy elveszett levelében, hogy nagy veszedelemben forgott ugyan, de a végén véghetetlenül örült, mert a *„ghibellin párt csaknem teljesen megöletett és szétszóratott"*. E csatában Dante mint lovas, az első sorokban küzdött és céloz is rá (*Pokol*, XXII. 4—5.; *Purgat.* V. 85—129.), sőt úgy látszik, szerényen dicsekszik is. A másik csata, amelyről bizonyosan tudjuk, hogy Dante részt vett benne, a *Caprona-kastély ostroma* volt, melyet nyolc napi küzdelem után vettek meg a firenzeiek 1289 augusztusban (*Pokol*, XXI. 94. s köv.) Valószínű, hogy Dante még több apró csetepatéban is részt vett, mert hisz akkor napirenden voltak az összetűzések és ellenségeskedések, de ezekről semmi bizonyosat nem tudunk. A föltevés azért jogosult, mert föntemlített elveszett levelében, melynek idevágó részét *Leonardo Bruni* idézi *„Dante Életé"*-ben, a költő maga írja, hogy *„non rudis belli"*, tehát már *„hadi tapasztalással"* vett részt a campaldinói csatában, amikor éppen 24 éves múlt.

Beatrice. Dante életére, fejlődésére és egész munkájára kétségkivül legnagyobb hatással volt az a regényes szerelem, mely élte végéig uralkodott rajta s egyre növekvő erővel sarkalta arra, hogy a maga s az imádott lény nevét megörökítse költői munkájában. Ahogy ő maga elmondja (az *„Új Élet"*-ben, mely eme romantikus szerelem regénye), kilenc éves korában heves szerelemre gyulladt egy nyolc esztendős leányka iránt, akit mindig csak *Beatricé*-nek nevez, de a vezeték nevét soha se árulja el. Sőt gondosan kerül minden célzást is, amelyből a leány családi nevére következtetni lehetne. Az első találkozás (Dante 1265-ben született) 1274-ben történhetett; s ettől kezdve 16 éven át folyton Beatriceért sóhajtozik a költő, míg végre a kegyetlen halál el nem ragadja szerelmesét, élete virágkorában, 1290-ben.

A nagy csapás lesújtja a költőt, de nem töri össze, sőt döntő hatással van fejlődésére s egészen új irányt

ád életének, amint ez az „*Új Élet*“ fejezeteiből, a „*Lakoma*“ önéletrajzi célzásaiból s legkivált azon önvallomásokból világos, melyeket szemrehányások alakjában tesz neki Beatrice addigi életmódjára vonatkozólag a „*Purgatórium*“-ban (XXX. 124. s köv.; XXXI. 22. s köv.). E vallomásokból tudjuk, hogy a gyászos esemény után nemsokára egészen megváltozott a költő s a hamis út helyett a jó útra tért (*Purgat.* XXX. 130. s köv.), amelyen csak egy cél vezette: — hogy méltó legyen szerelméhez, akit erényeinek elégségében ragadott el a halál. És célját el is érte: — a szenvedések tüzében megtisztult költői lélek megalkotta a világirodalom egyik gyöngyét — méltó emlékét önmagának és egyetlen igaz szerelmének.

Egész könyvtárt írtak már össze annak kiderítésére, hogy ki lehetett azon rejtélyes „*Beatrice*“ („*Datrice di beatitudine*“, azaz: „*boldogságot adó*“), ahogy Dante szerelmesét nevezi. Sajnos, a tömérdek fáradság mind ez ideig meddő maradt s alig is remélhető, hogy ez a rejtély valaha megfejtetik. Annyi bizonyos csak, hogy a titokzatos Beatrice valóban élő leány volt, még pedig előkelő firenzei családból s egyik közeli vérrokona (talán a testvére?), jó barátja volt Dantének. Mind ezt maga Dante írja meg az „*Új Élet*“-ben, de több részletet el nem árul, noha az egész könyv, valamint a „*Lakoma*“ és a „*Dalos Könyv*“ egy része is, kizárólag csak szerelmével és ennek tárgyával, Beatricével foglalkozik.

A XIV. század során egy hagyomány támadt Firenzében, a Beatrice ködös személyisége körül s ezen hagyományból merítve *Boccaccio* följegyezte, hogy Dante ideálja, az istenített Beatrice, egy előkelő polgár, *Folco Portinari* leánya volt és fölserdülvén, nőül ment *Simone de' Bardi* lovaghoz. Ezt az adatot maga Boccaccio is úgy hozza föl, mint egy „*hitelt érdemlő*“ személy állítását, de semmi egyéb bizonyítékkal nem támogatja. Ami azt látszik jelenteni, hogy Boccaccio korában, vagyis 1373-ban, ezt a hagyományt kevesen ismerték s épp oly kevesen hitték is Firenzében; mert ha a dolog köz-

tudomású lett volna, akkor nem lett volna szükség *„hitelt érdemlő"* személyiség tanúságára hivatkozni. Nagyon valószínű, hogy a nevezett Bardi- vagy Portinari-család valamelyik tagja terjesztette ezt a hagyományt, hivalkodni óhajtván avval, hogy az akkor már híres és ünnepelt Dante az ő egyik rokonába volt szerelmes.

II. BEATRICE HALÁLÁTÓL VII. (LUXEMBURGI) HENRIK CSÁSZÁR HALÁLÁIG.

1290—1313.

Kétségbeesés és vigasztalás. Ahogy Dante maga megírta az *„Új Élet"*-ben, Beatrice halála valósággal úgy sújtott le rá, mint a villámcsapás a derült égből. A pótolhatatlan veszteség kétségbe ejtette a költőt s végtelen bánatában csak az a gondolat vigasztalta, hogy Beatrice a menyországba jutott. Sokáig siratta első szerelmét s fájdalma azért is nagyobb volt, mert nem enyhítette az Isten akaratában való megnyugvás türelme. Örömtelennek látja a jövőt, sivárnak az életet, melyet legszebb ékességétől fosztott meg a kegyetlen halál. Egy régi hagyomány szerint, amelynek van is némi pozitiv alapja (*Pokol*, XVI. 106.; *Purgat.* XXX. 42), Beatrice halála annyira megtörte Dantét, hogy végképp le akart mondani a világról s be akart lépni a szent-Ferenc-rendiek minorita-szerzetébe. Bizonyos, hogy szent-Ferencnek mindig nagy tisztelője volt (*Parad.* XI. 50. s köv.) s csaknem bizonyos az is, hogy a rend alsó fogadalmait letette, illetőleg valóban beállt noviciusnak, de még a fölszentelés előtt ismét kilépett a szerzetből és visszatért az életbe.

Egy álló esztendeig siratta Beatricét a költő s ez alatt az idő alatt úgyszólván minden gondolatát a meg-

boldogúlt emlékének és saját fájdalmának szentelte. Ekkor azonban gyöngéd érzés támadt szívében egy *„nagyon szép és szelid nemes hölgy"* iránt, aki nagy részvéttel figyelte lépteit s mindenütt ott volt, ahol csak Dante megjelent. Hogy ki volt ez a hölgy, Dante nem árulja el, de hogy valóban élt, ő maga írja; sőt keserű szemrehányásokkal korholja önmagát a szívében sarjadó új érzés miatt, melyet hűtlenségnek és árulásnak tart Beatrice emléke iránt. Sokan allegóriának mondják Dante ezen önvallomását s azt állítják, hogy a *„nemes hölgy"* a Filozófia volt s Dante ebbe szeretett bele Beatrice halála után; de ennek ellene mond az a hosszú szemrehányás (*Purgat.* XXX. 133.), melyben Beatrice megrójja Dantét, hogy még az ő emléke se tudta megóvni a költőt a földi szerelem kisértéseitől.

Valószinü, hogy Dante a feledést kereste ebben az új szerelemben, amely kezdete volt azon nem épületes életmódnak, melyről ő maga is szégyenkezve beszél (*Purgat.* XXIII. 115. s köv.) *Forese Donatival*, ifjúkori barátjával. De a zajos szórakozások nem hozták meg lelki nyugalmát, se bánatát nem enyhítették. Lassanként egyre jobban magába vonúlt és a tudományoktól várta azt a balzsamot, melyet a világi gyönyörűségekben hiába keresett. Belemerült a „pogány" filozófiába s elhanyagolván az „isteni" tudományt, hajlani kezdett a materializmus felé, sőt megkedvelte *Averroist* és *Avicennát* is, akik pedig a keresztény vallást is támadják.

Életének ebben a szakában, melyet az 1291—1295. évekre tehetünk, nyilvánvaló *Guido Cavalcantinak* († 1300.) és *Brunetto Latininek* († 1294.) hatása, akikről az egykorúak és a későbbi Dante-magyarázók mind egyértelmüleg állítják, hogy *„epikureusok, atheisták és szkeptikusok"* voltak. Dante azonban sohse lett atheista, sőt még a szkepsziszhez se jutott el, mert még ezen időben is mindig nagy tisztelettel és áhitattal beszél a Bibliáról, az Egyházról, ennek tanításairól s egyáltalában nincs legkisebb nyoma se annak semmiféle irá-

sában, hogy kételkednék csak egyetlen egy keresztény dogmának az abszolut igazságában is. Később maga is elitéli és sajnálja életének ezen éveit (*Purgat.* XXX. 130. s köv.; XXXI. 34. s köv.; XXXIII. 85. s köv.), amelyekben, saját vallomásai szerint is, éppen nem volt az erények és önmegtagadás mintaképe.

Dante házassága. A XIII. század utolsó tizedének második felében, minden valószinűség szerint 1295 után, megnősült Dante. Felesége a *Donatiak* hatalmas családjából sarjadt, a neve *Gemma* volt és több gyermekkel ajándékozta meg férjét. Dante legtöbb életirója és magyarázója szerint ez a *Gemma Donati* volt az a „*nemes hölgy*", akiről Dante az „*Új Élet*"-ben irja, hogy nem sokkal Beatrice halála után befogadta őt szivébe. Ez az állitás azonban se nem bizonyitható, se meg nem dönthető; de ha való, akkor Dante szerelmi házasságot kötött. Ez azért is valószinünek látszik, mert az a Dante, akit műveiből ismerünk, már jelleménél fogva se lett volna képes egyszerű érdek-házasságra lépni oly nővel, akit ne szeretett volna. Mert ez a hajthatatlan akaratú férfi, akit nem birt alázkodásra győzni a sok nélkülözés, a sorscsapások egész sorozata és a keserves száműzetés, bizonyára inkább meghalt volna, semhogy oly nőhöz láncolja egész életét, akihez erős szenvedély nem vonzotta.

Hogy mely évben volt a házasságkötés, szintén nem tudjuk. De bizonyára 1298 előtt kellett megtörténnie, mert Dante 1302-ben már száműzetett Firenzéből s ettől fogva soha többé nem látta viszont nejét: azt pedig tudjuk, hogy négy gyermeke volt Ezeknek tehát még száműzetése előtt kellett születniük. A négy gyermek közül *Pietro* jogtudós és nevezetes ember lett. Többször volt a polgármester helyettese Veronában, ahová 1332-ben költözött, sokáig volt a város bírája s 1364-ben halt meg Trevisóban. *Jacopo* már korán az egyházi rendbe lépett s 1326 október 8-ikán szentelte föl a fiesolei püspök. Tudjuk, hogy a veronai egyházmegyében kapott

plébániát, de 1345-ben szekularizált s egy Alfani leányt vett nőül; valószinüleg Firenzében halt meg 1360-ban. *Antoniáról* csak annyit tudunk egy okmányból, hogy 1332-ben még élt. *Beatrice*, akiről nem egészen bizonyos, hogy valóban élt-e s Dante leánya volt-e, apáca lett a ravennai szent-István zárdában, valószinüleg apja halála után. Az Or San Michel kapitányai Firenzéből 10 arany forint segítséget küldtek neki Boccacció által 1350-ben; hogy mikor halt meg, nem tudjuk.

Boccaccio nyomán, aki először röpítette világgá ezt a koholmányt, majdnem az összes életírók ismétlik, hogy Dante házasélete boldogtalan volt. Ez a föltevés teljesen alaptalan s első és legnyomósabb cáfolata az a négy gyermek, aki Dante és Gemma házasságából született. Boccaccio említett föltevése Dante házaséletének boldogtalanságáról onnan ered, hogy a nagy novellista, Theophrastus nyomán, tüzzel-vassal azt bizonyítgatja minden írásában, hogy a filozófusoknak nem volna szabad megnősülniük s ezen tétel bizonyítására, teljesen önkényüleg, citálja és állítja Dante házaséletének boldogtalanságát is. A kifakadás a nők ellen, melyet ez alkalommal beszö Dante életébe, csaknem szó szerinti fordítása a Theophrastus házasságról írott könyvének. Jellemző, hogy e kifakadás után maga Boccacció is megjegyzi: „Semmi esetre se állítom, hogy ezek a dolgok Dantével is megestek, *mivelhogy ezt nem tudom*", de azért a későbbi életírók nagy része készpénznek vette és valóként citálta Boccaccio koholmányát Dante boldogtalan házaséletéről.

Közéleti szereplése. Elérvén a törvénytől megszabott 30-ik életévet, Dante is beiratkozott Firenze egyik céhébe, hogy résztvehessen hazája közügyeiben. A hatodik céhbe lépett be, az orvosok és gyógyszerészek céhébe, amelybe a festők is tartoztak. Az 1282-iki alkotmány szerint Firenze kormányát a céhek elüljárói (*„priori delle Arti"*) vitték, akik kéthavonként választattak és váltották föl egymást. Ettől fogva Dante élénk részt vett a közügyekben

és a politikában; 1296 decemberben tagja volt a „*Százak Tanácsá*"-nak, két évvel később pedig városát képviselte San Gemignanóban, ahova követségbe küldték; később rábízták a San Procolo-utca szabályozását, illetőleg a felügyeletet a munkára s ez a hivatala adott aztán okot arra ellenségeinek, hogy sikkasztással is vádolhassák, mikor száműzték, mert a felügyelet pénzkezeléssel volt egybekötve. Végre, az 1300-ik évben, a céh, melybe tartozott, priornak (elüljárónak) választotta meg Dantét, aki így június 15-től augusztus 15-ig a város kormányát vitte a többi választott elüljárókkal együtt.

Ez a priorság volt kútfeje Dante minden szerencsétlenségének. Firenze ugyanis a szó teljes értelmében forrongott akkor, amidőn Dantét is megválasztották priornak. Már hivataloskodásának tizedik napján (jún. 24.) Szent-János ünnepén, véres verekedés támadt a Fehérek és Feketék között, amelynek következése az lett, hogy Bonifác pápa beleavatkozott Firenze villongásaiba s „békeszerző"-nek beküldte Matteo d'Acquasparta bíborost (l. a „*Dante és kora*" fejezetben). Dante ekkor a leghatározottabban ellene volt VIII. Bonifác beavatkozásának, s Firenze szabadságának és függetlenségének csorbítását látta abban, hogy idegenek is beleszólást nyerjenek a város belső ügyeinek intézésébe. Ezen meggyőződésének kemény szavakkal adott kifejezést később is, amidőn 1301 június havában, a „*Százak Tanácsá*"-ban azt indítványozta, hogy „*de servitio faciendo domino Papae nihil fiat*", — vagyis, hogy a város semmiféle szolgálattétellel vagy előzékenységgel el ne ismerje a pápa beavatkozási jogát Firenze belügyeibe.

Természetes, hogy mikor aztán a Feketék Valois Károly segítségével úrrá lettek Firenzében, Dante is azok között volt, akiket a párt-boszú legsúlyosabban sújtott. Miután házát fölégették és kirabolták, az új Signoria még kemény ítéletet is rótt a költőre, aki a Feketék garázdálkodásainak kezdetén több politikai barátjával sietve menekült Firenzéből. Az 1302 január

27-én kelt itélet, mely Dantét és három társát száműzte Firenzéből, örökös szégyenfoltja a városnak. A sok hamis vád mellett, – zsarolás, vesztegetés, közpénzek elsikkasztása stb. — melylyel leplezni akarták a valót, ott van a galád itélet valódi oka is, hogy Dante ellensége volt a Feketéknek — „*fidelium devotorum Sanctae Romanae Ecclesiae*“ — s meg akarta gátolni, hogy Firenze alávesse magát a római Curiának. A büntetés pedig 5000 kis forint bírság s a jogtalanul elsajátított (?!) holmik visszaadása; ha ezt három nap alatt nem teljesíti, minden javai elkoboztatnak, de akár teljesíti, akár nem, két évre száműzetik a városból s azon túl se viselhet soha többé semmiféle tisztséget.

Dante jól tudta, hogy mi várna rá, ha igazolás végett jelentkeznék a *Signoria* előtt s ezért meg se kísérelte a védekezést. Ellenségei kapva-kaptak ezen a „megátalkodott makacsságon“ s az ugyanazon évi március hó 10-én kelt újabb itéletben örökös számkivetéssel sújtották, megtoldván az itéletet avval a határozattal, hogy ha bármikor a köztársaság területére lépne és Firenze hatalmába kerülne, máglyán égettessék el. S nem is ez volt az utolsó gazság, melylyel szülővárosa üldözte a költőt; mert a *Baldo d'Aguglione* reformjában, — akit Dante „*bitang*“-nak nevez (Parad. XIV. 56) – mely amnestiát hirdetett a száműzötteknek, Dante neve a „hazától megátkozott lázadók“ lajstromában szerepel, akinek soha visszatérnie nem szabad (1311 szeptember 2.) s négy évvel később (1315 november 6.) a száműzetést kiterjesztették gyermekeire is!

Dante a számkivetésben. „Vitorla és kormánynélküli hajó“-hoz hasonlítja magát Dante, mikor kezébe vette a vándorbotot: olyan hajóhoz, melyet „a gyászos szegénység száraz szele más-más révbe, torkolatba és partra hány-vet“, hogy megtapasztalja, mily „sós a más kenyere“ s mily nehéz „föl- és lejárni más házának a lépcsőin“. Kezdetben ő is csatlakozott balsorsa osztályosaihoz, akik a toscánai ghibellinek segítségével ipar-

kodtak ismét visszajutni Firenzébe; de meghiúsulván ezek a kisérletek s megundorodván a Fehérek „gonoszságától és ostobaságától", Dante csakhamar elszakadt tőlük s egymagában indult el a hosszú bolyongásra, bejárván Olaszország több vidékét, ahol a szabadságot már eltemették s a hol ennélfogva ő már sem az embereket, sem a viszonyokat nem érthette meg s míg egyfelől gyűlöletessé tette magát, addig másfelől ő maga is világgyűlölővé lett.

Hogy merre járt Dante bolyongásaiban, azt ma már lehetetlen megállapitani, mert hiteles okmányok nincsenek, a ránk maradt hagyományok és följegyzések pedig többé-kevésbbé megbizhatatlanok. Nagyon valószinű, hogy Dante már 1304 elején elszakadt számüzött társaitól, akikről nagyon elitélően nyilatkozik (*Parad.* XVII. 55 s köv.) s ekkor legelőször is Veronában talált menedéket, 1304—1306 között. A „*nagy Lombárd*" (*Parad.* XVII. 71.), akiről Dante oly nagy hálával ir, kétségkivül *Bartolomeo della Scala* volt, Verona akkori ura, aki 1304-ben halt meg. Követte őt az uralomban öcscse, *Alboino* († 1311.), akit Dante keserű szavakkal ró meg a „*Lakomá*"-ban; ennek halála után *Can Grande della Scala* uralkodott Veronában, aki nagyrabecsülte Dantét s akit a költő is magasztal a *Paradicsom* idézett helyén. (V. ö. még *Pokol* I. 103.)

Sokáig hitték, hogy Dante megfordult, sőt hosszabb ideig tartózkodott Pádovában is, de az egyetlen okmány, mely erről tanuskodnék, nem bizonyos, hogy a költőre vonatkozik-e, vagy csak valamelyik névrokonára. Bizonyos ellenben, hogy Lunigianában sokáig élvezte a *Malaspina* őrgrófok (*Purgat.* VIII. 18. és 124.) vendégszeretetét s mint Francesco Malaspina megbizottja, ő kötötte meg a békét 1306 október 6-ikán *Luni Antonio* püspökkel. Erről a tartózkodásáról, valamint a Malaspina-család szives vendéglátásáról nagy hálával ir a Purgatórium idézett helyén. Körülbelül 1308-ig időzhetett Lunigianában, de innen eltávozván, nyoma vész egészen addig,

míg csak VII. (Luxenburgi) *Henrik* meg nem jelenik Itáliában. Némelyek szerint ekkor Forliba ment volna, ahol *Scarpetta degli Ordelaffi (Pokol,* XXVII. 45.) titkára volt; de ez nem bizonyos. Mások azt állítják, bár erre sincs pozitiv bizonyíték, hogy ezen időben (1308—1309.) Dante Párisban járt s ezen föl evés helyességét a *Paradicsom* egyik utalásával (X., 136 s köv.) vélik bizonyíthatni, ámbár Dante e sorokban csak azt árulja el, hogy *Sigieri di Brabante,* a Sorbonne egyik alapítója és híres filozófus, a Rue du Fouarre-utcában tanított, amit azonban anélkül is tudhatott, hogy Párisban járt volna.

Füstbement remények. Midőn 1310-ben híre futott, hogy *VII. Henrik* császár (*Purgat* XXXIII. 43.; *Parad.* XVII. 82.; XXVII. 63.; XXX 137) Itáliába jön, Dante szive is megtelt új reményekkel; és pedig nemcsak azért, mert azt hitte, hogy megnyílik a visszatérés útja Firenzébe, hanem azért is, mert Henrik császártól várta, hogy megvalósítia a német-római világbirodalom eszményét, amelyért Dante szívvel-lélekkel rajongott. Fölemelte hát hatalmas szavát Henrik császár érdekében, úgy üdvözölte őt, mint „*Isten bárányát*" és „*új Mózest*", akit azért támasztott föl az Úr, hogy megszabadítsa Itália népeit a rabságból. Írásban szólította föl Itália összes fejedelmeit, a városok elüljáróit, a grófokat, herczegeket és bárókat s a köznép millióit is, biztatván őket, hogy, ime: elkövetkezett a béke és vigasztalódás órája, mert ez a nagylelkű és dicső fejedelem, akit szent-Péter utódja is fölkent és megáldott, kegyes uralkodásának áldásaival fogja elárasztani a neki hódoló népeket.

A firenzeiek azonban hallani se akartak a meghódolásról, sőt erős ellentállásra készültek. Fölháborodván ezen, Dante szenvedélyes levélben hányta szemükre a firenzeieknek (1311 március 31.) a gyalázatos hűtlenséget és lázadást Caesar ellen s megjósolta méltó büntetésüket és pusztulásukat. A firenzeiek erre avval feleltek, hogy az amnesztiából kizárták Dantét

(l. föntebb) s csak annál inkább készülődtek az ellentállásra.

VII. Henrik azonban nem indult azonnal Firenze ellen. Kimozdulván Milánóból, először Cremonát, Bresciát s a többi föllázadt lombárd városokat fogta ostrom alá. Dante ekkor (1311 április 16.) magának a császárnak írt s e levelében arra nógatta, hogy hagyja ott a lombárd városokat s induljon azonnal Firenze ellen, mert ez a város kútfeje és főfészke a zendülésnek. Henrik azonban, biztosítván fönhatóságát Lombardiában, Genován és Pisán át Rómába ment, ahol *Fieschi* kardinális megkoronázta a lombárd vaskoronával 1312 június 29-ikén. Csak ezután indult VII. Henrik Firenze ostromára; de egy havi meddő ostromzár után ezt is abbahagyta s a következő év nyarán meghalt.

E nem várt katasztrófa megsemmisítette a sokat hányatott költő legszebb reményeit. Ahelyett, hogy visszatérhetett volna Firenzébe, kénytelen volt tovább enni a száműzetés keserű kenyerét s már nem is igen remélhette többé sorsa jobbrafordulását. A francia gigász elszakította Rómától az Egyház szent szekerét, melyet fenevaddá változtatva hurcolt át Avignonba (*Purgat.* XXXII. 151. s köv.), ahol újra kezdődött a babyloni fogság. Itáliában, mint óriási arénában, melyet a tenger és az Alpesek fogtak körül, vad haraggal ölték egymást a testvér-nemzetek; a polgárháború ádáz kegyetlenséggel dühöngött a félszigeten; az Egyház erkölcsi ereje összetört, a német-római császárság ideálja sárban hevert; a Szeretet vallása helyett a gyűlölet féktelen kitörései rázták meg a lelkeket minduntalan: szóval rémes khaosz, gyalázatos árulás, föl nem tartóztatható pusztulás mindenütt, amelyből nem volt kivezető út, csak egy: a magábaszállás, a lemondás minden világi hivalkodásról és a teljes megadás, melynek nyomán a hit és a tudomány örök vigasztalása fakad.

Erre az útra lépett Dante 1313-ban; mert luxemburgi Henrik halála után úgy szólván rögtön és örökre

hátat fordított a politikának. Átlátta, hogy a világi torzsalkodások csak ideig-óráig tartó örömet, elégtételt és dicsőséget szerezhetnek; ő pedig többre vágyott, többet érdemelt ennél: — s hogy része lehessen benne, elindúlt az *„igaz út"* fölkeresésére (*Pokol*, I.), hogy följuthasson rajta az örök nyugalom és minden örömök fényes halmára. — Ekkor fogamzott meg benne az „Isteni Szinjáték" szédületes koncepciója s ettől fogva csakis ezen nagy munkája megírásának élt.

III. LUXEMBURGI HENRIK HALÁLÁTÓL A KÖLTŐ HALÁLÁIG.

1313—1321.

Az igaz út. A sok csalódás és keserű tapasztalás végre fölnyitotta a világgal és önmagával is meghasonlott költő szemeit, aki lassanként kezdte átlátni, hogy e földi élet minden java és boldogsága se ér föl azzal a nyugalommal, melyet a magábaszállás, a tudomány titkaiba való elmélyedés nyújthat. Hátat fordított tehát a *„zordon, sötét erdőnek"* s fölszánván hátra lévő éveit a tudománynak, erős lélekkel indúlt fölfelé a *„gyönyörűséges halomra"*, mely minden örömnek forrása és minden boldogságnak kútfeje.

Az *„Isteni Szinjáték"* hű tükre azon átváltozásnak, melyen Dante átment, miután földi reményeiről végképp lemondott. Naiv egyszerűséggel mondja el a hosszas és keserves lelki harcot, mely megelőzte visszatérését Beatricéhez, első szerelméhez: nem a földi, testet öltött nőhöz, hanem az allegórikus lényhez, a tiszta tudomány ideáljához. Mert Dante visszatérése Beatricéhez allegórikus értelemben azt jelenti, hogy miután sokáig elhanyagolta a theológiát a világi tudományok és földi szenvedélyek

miatt, végre kiábrándult minden tévedéséből és ismét visszatért a theológiához, minden öröm és nyugalom egyetlen alapokához.

Mint az „*újjászületett fa*", sarjad a költő lelkében a hit és remény lombos sátora, melynek árnyékában annyi hányattatás után megpihen. Az Isten irgalmába és jóságába vetett erős bizodalom fölemeli a porból, hová csalódásai sújtották: de nem teszi vakbuzgó fanatikussá. Engedelmes és alázatos fia az Anyaszentegyháznak, melyet Krisztus a „kősziklára" épített: de ha ezen „kőszikla" lazúl, akkor Dante hevesen nekitámad és bírája lesz a pápáknak, kik megfeledkeznek isteni küldetésükről és földi érdekek kerítőjévé teszik Szent-Péter örökségét.

Vándorlásai és munkássága. Mialatt ez az átváltozás végbement lelkében, Dante egyre bolyongott Italiában s úgyszólván nem is volt más célja és reménye, mint hogy szellemével és munkáival lefegyverezze és megszelidítse polgártársait s megérje azt az elégtételt, hogy ismét visszahívják hazájába. Életének ez a korszaka nagyon homályos és ismeretlen; hiteles adatok és okmányok híján csakis a hagyományra támaszkodva mondhatjuk, hogy luxemburgi Henrik halála után Dante egy időre kolostorba vonúlt s itt fordúlt lelke újra első ideálja felé. A „*Szent kereszt*"-ről nevezett Fonte-avellanai kolostorban tölthetett rövidebb időt s a zordon, félelmetes hegyek magányába zárt helynél bizonyára nem választhatott alkalmasabbat az elmélkedésre és magábaszállásra. Egy 1557-ből való fölirat ma is jelöli azt a cellát, amelyben állítólag lakott.

Midőn a fösvény és kicsapongó V. Kelemen pápa 1314-ben meghalt s halálának híre eljutott Dantéhoz, a költő prófétai szárnyalású levelet írt Italia kardinálisaihoz, szemükre vetve a múltban elkövetett súlyos bűnöket s intve őket, hogy az Egyház és a kereszténység érdekében olasz nemzetiségű pápát válaszszanak, aki újra Rómába tegye át székhelyét s visszaadja a világ első

városának régi hatalmát és fényességét. Hogy honnan és mikor írta Dante ezt a levelet, nem bizonyos; sőt még az se bizonyos, hogy az a levél, amely mint Dante munkája ránk maradt, valóban az övé-e, mert könnyen meglehet, hogy később hamisította valaki ama följegyzések nyomán, melyeket az egykoru *Villani* történetíró (XI. 136.) ezen levélről és tartalmáról közöl.

Nem valószinütlen, hogy V. Kelemen halálának híre Lucca városában érte Dantét, aki 1314 június havában már e városban tartózkodott. Oda költözésének az volt az oka, hogy *Uguccione della Faggiuola* a várost elfoglalta s ezzel megtörte Lucca és Firenze szövetségét, amelynek fönnállása alatt Dante már csak azért se menetett volna Luccába, mert ez a város bizonyára kiadta volna Firenzének; már pedig Firenze halálra ítélte Dantét s ezt az ítéletet föltétlenül végre is hajtotta volna rajta, ha kézre kerítheti.

Hogy Dante valóban megfordult Luccában, maga is bizonyítja (*Purgat.* XXIV. 37. s köv.); sőt ott tartózkodása kellemes is volt neki, amennyiben egy odavaló hölgyet nagyon megkedvelt. Hogy ki volt ez, nem tudjuk; csak annyi bizonyos, hogy a neve *Gentucca* volt s hogy Dante „nem szerelemmel" szerette, hanem esze és erényei miatt kedvelte meg. (*Francesco da Buti*, II. 575.) Valószinüleg Luccában tartózkodott Dante még akkor is, mikor a föntemlített Uguccione 1315 augusztus 29-ikén véresen megverte a firenzeieket Montecatini mellett s annyit levágott közülük (*Villani*, IX. 72.), hogy úgyszólván minden háznak meg voltak a halottjai. Többet nem tudunk Dante luccai tartózkodásáról; csak még azt, hogy 1316 áprilisban — ha ugyan akkor még ott volt — ismét menekülnie kellett Luccából, mert ekkor Uguccionét megfosztották Pisa és Lucca uralmától.

E vándorlásai alatt örökbecsü munkáin dolgozott a költő. Bizonyos, hogy három főmunkáját: a *Lakomát*, az *Ékes köznyelvet* és a *Színjátékot* száműzetése után írta Dante, még pedig abban az időben, mikor a

politikával végleg szakított és csak a tudománynak élt. Az is bizonyos, hogy életének utolsó éveiben kizárólag a *Színjátékkal* foglalkozott, amely munka, saját vallomása szerint is, „több esztendőn át soványította" s valószínű, hogy más két munkája is azért maradt félben, mert a *Színjáték* minden erejét és idejét fölemésztette

Kétségtelen az is, hogy Dante, akinek büszkesége és egyéni önérzete igen nagy volt, bolyongásai alatt mindig a maga emberségéből élt s nem fogadott el alamizsnát senkitől. Valónak kell tehát elfogadnunk legtöbb életírójának azt az állítását, hogy ahol csak megfordult, mindenütt előadásokat tartott, az előkelők gyermekeit oktatta s az így szerzett pénzből éldegélt. Hagyomány tartja, hogy megfordult *Agubbióban* is, ahol *Bosone de'Raffaeli* fiát tanította volna. Villani és Boccaccio szerint járt Párisban és Bolognában is, ahol a már meglévő egyetemeken tanított, míg Ravennában maga alapított iskolát, amelyben a város több jeles fiát nevelte és oktatta egész haláláig.

Az utolsó menedékhely. Kevés az, ami még hátra van a költő életéből. Utolsó éveire állandóan Ravennában telepedett le, ahol *Guido Novello da Polenta* vendége volt. Ez a család (*Pokol,* XXVII. 41. s köv.) hatalmas dinasztia volt akkor s Guido unokája volt ama *Francesca da Rimini*-nek, akinek szerelmi tragédiáját oly gyönyörűen örökítette meg Dante (*Pokol,* V. 82. s köv.) az Isteni Színjátékban. Természetes, hogy ez az állandó tartózkodás Ravennában nem zárta ki azt, hogy Dante időről időre hosszabb-rövidebb utakat, kirándulásokat tegyen, akár szórakozásból, akár barátai látogatására, vagy egyéb okokból, amelyeket nem ismerünk. Így például (*Parad.* XVII. 88.) valószínű, hogy ellátogatott Veronába s egy darabig ott időzött *Can Grande della Scala* udvarában, akit igen nagyon becsült és fölmagasztalt a Színjátékban (*Pokol,* I. 101.; *Parad.* XVII. 76.).

Legtöbb idejét azonban arra szentelte, hogy befejezze örökbecsű költeményét, melytől nemcsak a dicső-

séget és halhatatlanságot remélte, hanem azt is, hogy szülővárosa végre is el fogja ismerni tehetségét s visszahívja falai közé, megadván néki a tiszteletet és amnesztiát, melyet nemcsak dicsőségével, hanem hazafiságával is megérdemelt. Sajnos, a sors nem engedte megérnie ezt az elégtételt. Midőn ugyanis a forlibeliekkel szövetkezett velencések háborút akartak indítani Ravenna ellen, Guido Novello megkérte Dantét, hogy menjen képviseletében Velencébe s vegye elejét ennek a veszedelemnek. Dante el is járt a küldetésben, de hazatérve Ravennába, ágynak esett és föl se kelt többé. A betegség nem sokáig gyötörte; 1321 szeptember havában, a 13-ikáról 14-ikére virradó éjszakán kiszenvedett s fáradt lelke fölszállt a boldog Beatricehez, Annak dicsőséges színe elé, *„qui est per omnia saecula benedictus"*.

A költőt Ravennában temették el, szent-Ferenc temploma mellett, a Boldogasszony kápolnájában, az idő rövidsége miatt szerény és szegényes sírban. Halotti beszédet maga Guido Novello mondott fölötte s a hálás főúr díszes emléket is akart állítani a költő hamvainak, de ebben meggátolta unokaöcscsének, Ostasiónak árulása, aki megfosztotta őt birtokától (1322 szeptember 26) úgy, hogy maga is földönfutó lett. Több mint másfél századig hevertek Dante hamvai jeltelen sírban, sőt kis híja volt, hogy Bertrando del Poggetto kardinális, XXII. János pápa bolognai követe, ki nem hányatta csontjait, mint eretnekét, a sírból.

1483-ban Bernardo Bembo, Velence prétora Ravennában, gyönyörű síremléket állíttatott a nagy költőnek a híres Pietro Lombardival. A remek mauzoleumot 1692-ben restaurálták s Valenti kardinális 1780-ban kis kápolnát építtetett föléje. De a költő csontjai ekkor már nem pihentek ottan! A franciskánus barátok ugyanis, félvén attól, hogy Firenze elragadja tőlük a nagy költő hamvait, már 1677-ben titokban elvitték sírjából a csontokat s a szomszédos kőfalba falazták be, hogy senki rájuk ne tehesse a kezét. Itt találták meg 1865 május 27-ikén, mikor Ravenna

város tanácsa renováltatta a kis templomot, a költő születésének hatszázadik évfordulójára. Azóta — s az előtt is számtalanszor — Firenze folyton kérte nagy fiának hamvait, hogy hadd pihenjen szülővárosa földjében, melyet annyira szeretett; Ravenna azonban mindig megtagadta a kérés teljesítését s Dante sírja ma is egyik fő nevezetessége a műkincsekben gazdag városnak.

Hányatott élet, hosszú szenvedések után nyomorban halt meg a világ egyik legnagyobb költője; rangja, méltósága nem volt, dicsőség nem övezte fejét, vagyont szerezni nem tudott: sőt még a ház se volt az övé, melynek födele alatt az utolsó álomra húnyta le szemét; polgártársai száműzték, hazája megátkozta és halálra ítélte: ő pedig koldusbotra támaszkodva rótta mások lépcsőjét, szűkösen éldegélve a kegyelemkenyéren, melynek savát lepergő könnyei adták meg . . . De a földből, ahová eltemették, mint új főnix kelt ki a híre s úgy nőtt és terjedt, hogy lassanként betöltötte az egész világot. A legtöbb „nagy ember" leviszi magával nevét is a sírba; vagy ha nem: a dicsősége egyre fogy és halványodik, míg végre teljesen homályba vész. A Dante neve és dicsősége ellenben évszázadról-évszázadra egyre fényesebb lesz s ragyogását ma már mi sem homályosíthatja el.

Ez a valódi géniusz apothezisa, amely örökkévaló. Alig hogy lehunyta fáradt szemeit, máris a tudósok egész serege magyarázta költeményét, hogy *„kihámozzák a tanítást a furcsa versek fátyolából"* (*Pokol*, IX. 61. s köv.) s már félszázaddal halála után a büszke és hálátlan Firenze katedrát állított a *„szent költemény"* olvasására. Az 1373-ik évnek október 3-ikára eső vasárnapján hágott föl *Giovanni Boccaccio* erre a katedrára a firenzei Szent-István templomban, hogy magyarázza a *„Színjáték"*-ot ama polgárok unokáinak, akik száműzték, halálra ítélték és megátkozták Dante Alighierit egész családjával együtt! És Pisa, Piacenza, Milano, Venezia, Bergamo, Padova, majd Italia többi városai is mind utánozták a példát,

nyilvánosan taníttatván a „*Színjáték*"-ot, melyet az utódok bámulata az „*Isteni*" jelzővel tisztelt meg. Midőn pedig a hosszas szolgaság után, fölébredt az olasz nemzetben a szabadság vágya: profétának vallották Dantét, a „*szép ország*" szabadságának és egységének atyját látta benne a nemzet. Szobrok, utcák, terek és intézetek hirdetik Dante Alighieri dicsőségét, amelynek mértékét mi se adja meg jobban, mint az a 10 vastag kötet, melyben *Carlo del Balzo* ezer költeményt gyűjtött össze: *ezer költő munkáját, akik mind lelkesültek Dante „Színjátékán" s valamennyien az ő soha el nem múló dicsőségét hirdetik!* Hol van a világon még egy költő, akit ekkora tisztesség ért: s hol van párja Dantének, akinek egyetlen művéről annyit írtak, hogy a reá vonatkozó irodalom a világ legtágasabb könyvtárában se férne el?!

DANTE MUNKÁI.

Bevezetés. Dante lelkének, szellemének és fölfogásának hármas átalakulása világosan tükröződik hátrahagyott munkáiban. Ifjú korában írt munkáiban látjuk a férfit, aki még „nem tévelyedett le a helyes útról", hanem a „jobb rész felé tartva" keresi és szereti a legfőbb jót és igazságot, amelyen túl földi embernek vágya nem lehet. A hit, remény és szeretet őszinte hangja, az önmagával és sorsával elégedett lélek hálás öröme csendülnek meg e korból való verseiben és prózájában; az élet viharai, a csalódások és kiábrándulások még nem tépték szét azt a rózsaszinü fátyolt, melyen át a költő a jelen és a jövő eseményeit látja. Oly időben, mikor a politikai szenvedélyek minden nemesebb érzésen elhatalmasodtak, oly városban, ahol a pártvillongások naponta véres összetűzésekben nyilatkoztak, Dante nem lát ellenséget, nem gyülöl senkit, sőt mindenkit szeret és mindenkinek megbocsát, ha esetleg megsértette. Annak szépsége és erénye, akit imád, az égi kegyelem és az örök boldogság záloga az ő szemében Aki Beatricét látta és beszélhetett vele, az csak boldog és jó lehet: oly nagy Isten kegyelme és malasztja, melyet ez a tökéletes lény maga körül áraszt.

De az *„Új Élet"* második felében már egészen más embert látunk. Vége a rendületlen hitnek s helyette a fájdalom szava csendül meg, melyből kiérzik a kételkedés az isteni irgalomban; a Gondviselés rendeléseiben való megnyugvást nehéz lelki tusakodás váltja föl,

melynek nyomán föltámad az atheizmus kisértése. Az „isteni tudomány háttérbe szorúl s a hitében megingott költő a „világi tudomány" vigasztalásaihoz folyamodik. Hátat fordít a Theológiának s a Filozófia bástyái mögé menekül, ahonnan bizonyos kicsinyléssel becsmérli azokat, akik a világrend törvényeit az isteni tudományból akarják magyarázni. Gúnyolja önmagát is, hogy azelőtt ő is ebben a tévedésben leledzett s mindent csak fölszinesen látott, míg mostan sikerült a dolgok mélyére hatnia és semmi se homályosítja el világos látását. A *„Monarchiáról"* szóló könyvecskéjében vizsgálja és kifejti az Állam és Egyház kölcsönös vonatkozásait egymáshoz; a *„Köznyelvű Ékesen-szólásban"* pedig ostorozza azokat, akik, mint a vakok a piacon, céltalanul bolyongnak az életben s gondolkodásuk mindent fejtetőre állít, mert nem látnak a dolgok mélyére. S visszatekintve, latravetve amit régebben irt, szinte szégyenli magát és fél, hogy kinevetik szerelmes versei miatt. Hozzáfog tehát, hogy allegórikusan „elmagyarázza" őket s megírja a *„Lakomát"*, a filozófia apotheózisát.

Végre a *„Színjátékban"*, mely a Hit és a Megigazulás epopeája, teljes harmóniában bontakozik ki a sokat szenvedett ember, aki „keresett és talált", az Írás szavai szerint; kereste a „helyes utat", amelyet meg is talált, de nem a filozófia meddő ösvényein járva, hanem úgy, hogy egyszerüen visszafordult a labyrinthusból és ismét rátért a Kinyilatkoztatás fényétől megvilágított útra. Küzdelmeinek, fáradságának és munkájának gyümölcseit értékesíti itt Dante; örökké tartó emléket állít saját szellemének, mert a *„Színjáték"* oly ember műve, aki „jól megharcolta az életet" és — győzött. Valóban „meghal itt minden gyávaság": elnémul a kételkedés, a belső küzdelem és bizonytalanság; újra visszatér a költő lelkébe a hit, remény és szeretet, melynek alapja a kinyilatkoztatás fényétől megvilágított emberi tudomány.

E hármas átalakulás folyamatát három szerelem allegóriája magyarázza Dante munkáiban. Ideális szerelem

mind a három, ámbár az elsőt és másodikat reális lények ébresztik a költő szívében. A gyermek Beatrice iránt érzett ideális szerelmet fölváltja az „*Új élet*“ „kedves asszonya“ (*donna gensile*) iránt érzett reális szerelem; s míg az első csak földi jelképe volt Isten jóságának, kegyelmének és malasztjának, addig a második, kiben a filozófiát személyesítette meg Dante, később valószinüleg a költő neje lett. Ám ebből a szerelemből kiábrándul, mert átlátja, hogy eltérítette a „helyes útról“ s ekkor tér vissza első és utolsó szerelméhez: a megdicsőült Beatricéhez, az isteni Gondviselés és Kinyilatkoztatás szimbólumához, melynek fénye megvilágítja az örök boldogsághoz vezető utat.

A Dalos-Könyv. Tizennyolc éves korában, bizonyára már hosszasabb próbálkozás után, egy csodás jelenés hatása alatt irta meg Dante első szonettjét, amely reánk maradt. E költeményben, mely 1283-ban készült, a költő üdvözölte az összes hű szerelmeseket s elmondván nekik a csodás látomást, kérte őket, hogy mondjanak felőle ítéletet. Ettől fogva állandóan irt szonetteket, dalokat és egyéb verseket is, nemcsak Beatrice életében, hanem az ő halála után is s kezdetben a provencei troubadourokat utánozta, később azonban szakított a „konvencionális szererelmi líra“ hagyományaival és szive szerint dalolt, belső subjektív érzéseit öntötte versekbe, fölülmúlván ezzel minden előzőjét. Különböző időszakokban irt versei általában a Szerelemmel foglalkoznak, mert az akkori szokás és felfogás szerint sokáig ő maga is azt tartotta, hogy verseket irni (*„rímelni“*) csakis a Szerelemről szabad. E versei, belső világának átalakulásai és állapotai szerint, két különálló ciklusba tartoznak: az *„Új Élet“* és a *„Szerelmes Lakoma“* ciklusába.

Az *„Új Élet“* dalaiban Dante azt a szerelmet rajzolja, mely Beatrice életében s a halálát követő első időszakban töltötte be szívét. A szeretett nő külső és belső szépségei, a szerelmes költő boldogsága és reményei, a gyöngéden szerető szív aggodalmai és túláradó öröme,

a szorongó előérzet, hogy a halál végét veti az édes reményeknek s az álmodott boldogságnak, a mély fájdalom, mit az imádott lény elvesztése okozott: ez a tárgya és foglalatja az „*Új Élet*“ dalainak, melyekben a mély és őszinte szenvedély hangját a középkori miszticizmus borongós hangulata mérsékli.

A „*Szerelmes Lakoma*“ dalainak tárgya is többnyire a Szerelem; de a szenvedély itt már nem tiszta, önzetlen és derült, hanem nyugtalan, szeszélyes és örökké elégedetlen, mert az imádott lény — allegórikus értelemben az emberi tudomány — soha se váltja be igéreteit. A dalokban a folyton kereső, de mit se találó ember nyugtalan, ingerült lelkiállapota tükröződik, aki éppen akkor jön rá a nagy csalódásra, mikor már azt hiszi, hogy elérte az óhajtott célt; a dalok hangja ezért hol a szerelmi mámor föllengős himnuszába csap át, hol ismét keserű szemrehányásokban tör ki, heves kifakadásokat szórván a szívtelen, kacér és szószegő ideálra. Mind a két ciklus dalai — különösen a másodikba tartozók — a földi szerelem fátyla alatt allegórikus és erkölcsi értelmet is rejtegetnek, amit a költő különösen és első sorban is figyelmébe ajánl az olvasónak.

Dante múzsája tehát Beatrice volt; az a rejtélyes hölgy, akibe, mint kilenc éves gyermek, szerelmes lett s akitől előttünk ismeretlen akadályok örökre elválasztották, anélkül azonban, hogy ez az ideális és tiszta szerelem a szívéből bármikor kihalt, vagy szennyes érzéki szenvedélynek helyt adott volna. Sőt még halála után is bálványozta ezt a nőt; még akkor is, midőn neje, Gemma Donati, több gyermeket szült neki; még akkor is, midőn számüzetve bolyongott Itáliaban; még akkor is, midőn összes reményeiben csalatkozva, mindenről lemondott már: sőt ekkor imádta legjobban, mert ekkor fogadta meg, hogy egész életét és minden tehetségét egy oly mű megírásának szenteli, aminőt még soha nem írtak s ezt a könyvet Beatricéről fogja írni.

Kezdetben szereti ezt a kedves, légies kis leányt,

akiben a legtökéletesebb emberi lényt, sőt magát az emberi tökéletességet látja. Ezért, midőn róla énekel, külső szépségei nem költik föl érzékiségét, mert a leány testét csak fátyolnak tartja, melynek az a hivatása, hogy a lélek szépségeit megérzékítse. Ilyen Beatrice az „*Új Élet*"-ben és a „*Dalos Könyv*"-ben, ahol Dante, mint az idillikus szerelem románcaiban, megkapó őszinteséggel festi érzelmeit; s elmondván, hogy örökké hullámzó lelkéből önkénytelenül törnek elő a dalok, megtoldja őket magyarázatokkal, elemző jegyzetekkel, az akkori költői iskolák divatja szerint. Örökszépségű, bámulatos könyv ez a kettő, mert a versek nemcsak Petrarca mellé, hanem gyakran fölébe is emelik Dantét, míg nemes, természetes és egyszerű prózája szinte megfosztja Boccacciót attól a dicsőségtől, hogy ő volt az olasz próza atyja.

De midőn Beatrice meghalt, a költő szívében nagy üresség támadt, amelyet be kellett tölteni. És Dante ekkor új ideál után indúlt, amely emlékeztesse az imádott nőre s legalább eszményileg föltámassza az elhunyt Beatricét. Megtalálni vélte ezt az új ideált az emberi tudományban, vagyis a filózófiában, amelybe teljes lelkével elmerült, beleöntve, mintha egy új Beatrice lett volna, szívének-lelkének összes érzéseit. Miután az isteni jóság és kegyelem megengedte Beatrice halálát, ez a jóság és kegyelem nem lehet tökéletes: Danténak tehát új ideál kellett s ezt a földi tudományban és igazságban vélte megtalálni. Ebben az új mezben jelenik meg a második Beatrice, a „*Szerelmes Lakoma*" ideálja. E munkájában 14 hölgyének tiszteletére irott költeményét akarta Dante filozófiai szempontból értelmezni és magyarázni s e célból allegórikus értelemmel fejtegette sorait. A fölfogás és szándék már magában véve is hibás volt, mert a költő kényszerült elferdíteni saját munkáját, hogy ez azt fejezze ki, amit ő annak megírásakor mondani egyáltalában nem akart; valószinű, hogy vigasztalhatatlan lelkének miszticizmusa vitte rá erre, amelyből fölocsudva, maga is átlátta fölfogása helytelenségét s elkedvetlenedve a

céltalan munkától, már a harmadik ének magyarázata után abba is hagyta azt, ami azért kár, mert a „*Szerelmes Lakoma*“ még ily csonkán is szinte nélkülözhetetlen forrás a „*Színjáték*“ filozófiai részleteinek értelmezéséhez.

Az „Isteni Színjáték“. Ebben a munkában tetőzik Dante géniusza s ebben megy végbe Beatrice harmadik és legfönségesebb átalakulása is. A filozófia, vagyis az emberi tudomány, melyben a költő az abszolut igazságot vélte megtalálhatni, csak a relativ igazságot födte föl előtte, tudniillik a teremtett dolgok lényegét, amelyeket az emberi értelem is képes megérteni és fölfogni a saját erejéből. De a végtelen és az eszme, az öröklét és az idő kivül esnek e tudomány körén s fölötte állanak, mert a filozófia, úgy eredetét, mint eszközeit tekintve, csak véges, emberi tudomány. Kell tehát lennie egy körül nem határolt, isteni tudománynak, mely az egész mindenséget felöleli: s ez az isteni tudomány a theológia; s mivel az elme egyedül csak ebben találhatja meg végleges nyugalmát, kínzó kétségeinek tiszta megoldását: a tökéletességre vágyódó embernek ezt kell keresnie és szeretnie. Igy találja meg Dante újra legelső szerelmét: Isten bölcseségének jelképét: a „boldogságot adó“ Beatricét; s ez a fönséges átalakulás, az Isten bölcseségében való szent megnyugvás apotheózisa, csakis Dante lelkében születhetett meg, mert *igy* csakis Dante szerethette és kereshette az Igazságot.

Múlt és jelen ölelkezik a „*Szinjáték*“ szédületes koncepciójában; történelem és legenda, theológia és filozófia mind egyesülnek egy gigászi eszme szolgálatában, melynek célja az emberiség megjavítása, az erkölcsi és politikai világrend reformálása. A képzelő tehetség, az értelem és elmélkedés csodálatos összhangban szolgáltak a költő céljainak s egyúttal a költeménynek is alkalmas anyagául kinálkoztak; a középkori miszticizmus általánossága pedig arra bírta, hogy munkájának a vizió alakját adja. Dante avval vezeti be költeményét, hogy 1300-ban eltévedt a politikai és erkölcsi zavarok erdejében; föl

akarna menni a sötétség mély örvényéből, a rend halmára, melyet megvilágít az Igazság napja, de három vadállat útját állja Ez a három vadállat egyrészt az erkölcsöket megrontó bűnöket, másrészt a villongó politikai pártokat jelképezi, amelyek Italiát a végromlás szélére sodorták. Midőn már a szabadulás utolsó reménye is elveszettnek látszott, egyszerre segítségére siet Vergilius, a philosophia szimbóluma, aki az égből küldetett le, hogy kivezesse a költőt a sötét bűnök erdejéből és sértetlenül végig kalauzolja őt a holtak hármas országán. Vergiliusszal, mint vezetővel járja be Dante a Poklot és a Purgatóriumot, míg a Paradicsom bejáratánál találkozik Beatricével, aki végig vezeti őt a Mennyországon; innen ismét a földre tér vissza Dante, megtisztúlva az örök igazságszolgáltatás látványától, mely kérlelhetetlenül büntet és jutalmaz, mindenkit érdemei és tettei szerint.

De a halottak három országának leírása, az elkárhozott, a tűzben tisztuló és megdicsőült lelkek állapotának rajza csak allegórikus fátyol ama nagy koncepción, melyet a költő valóra váltott a *„Színjáték"*-ban. A cél, melyet Dante szolgálni akart, vallási és politikai is egyszersmind: *véget vetni a földi élet nyomorúságának s biztosítani a földöntúli élet boldogságát.* A *„Színjáték"* tehát a bűnös ember megváltásának s a nemzetek politikai és erkölcsi újjászületésének kettős epopeája.

E kettős cél és hivatás teljesítésében a világi főbűnök gátolják az embert: az érzékiség, a kapzsiság és a gőg (a *Párduc,* a *Farkas* és az *Oroszlán,* melyek Danténak útját állják), továbbá a pártvillongások; e különböző bűnök és szenvedélyek miatt hatalmasodik el a nyomor és szenvedés a földön s veszti el az ember a mennyei boldogságot is. Az isteni irgalom azonban segítségére siet a gyarló embernek: vezetőt ád neki *(Vergilius),* hogy ez a filozófia tanításai szerint kormányozza és vezesse az átmeneti *(földi)* boldogság felé s egy másik vezetőt *(Beatrice),* aki a kinyilatkoztatás erejével az örök *(mennyei)* boldogság útjára terelje.

A kettős boldogság elérésének útja tehát: első sorban a bűnnek magának, a bűn lényegének és következményeinek megismerése *(leszállás a Pokolba)*, továbbá a megtisztulás, a bűnbánat és jócselekedetek segítségével *(fölhágás a Purgatoriumba)*, s végül a lélek fölemelkedése a mennyei dolgok szemléletéhez *(fölszállás a Paradicsomba)*. Ennek megfelelően a „*Színjáték*" első része a bűnöket mutatja be, még pedig azon büntetések alakjában, melyekkel a csalhatatlan igazság-osztás örök időkre sújtja; a második részben azt látjuk, hogyan békül ki a bűnös Istenével, hogy megtisztulása után méltó legyen az örök jutalomra; s végre a harmadik rész azon kiváló erényeket veszi sorra, melyeknek gyakorlói már itt a földön is élvezik az ég nyugalmát, bizonyosak lévén abban, hogy haláluk után az örök boldogság részesei lesznek.

Egyetemességében, mely a léleknek nemcsak földi, hanem öröktől fogva tartó életét fölemeli, az egyéni vonásnak sincs hijával a „*Színjáték*". Dante saját személyében rajzolja a bűnös ember történetét, aki az isteni kegyelemtől támogatva szakit a bűnnel, bűnbánatot tart s lassanként fölemelkedik a Legfőbb Jó szemléletéig, kiben örök üdvét leli. Az emberi tudomány iskoláját követve, a költő letért a helyes útról és eltévelyedett. A jubileum évében (1300.) azonban fölébredt és megkisértette élete megváltoztatását. Hiába. Az út, melyen boldogságra törekedett, nem volt az igazi, mert világi út volt. S minden iparkodása, hogy elhagyja ezt az utat, megtört bűnös szenvedélyeinek erején, úgy, hogy már szinte abba is akarta hagyni erőfeszítéseit. De ekkor segítségére jött az isteni kegyelem. Sorra vette, megvizsgálta minden bűnét, bűnbánatot tartott és lerázta a földi hivalkodás minden nyűgét: fölemelkedett Istenéhez. Saját példájával mutatta meg hát Dante, hogyan kell megigazulnia a bűnösnek s hogyan érheti el a lelki békét és boldogságot nem csupán az öröklétben, hanem már itt a földön is.

De a költő nemcsak részleges, hanem általános és egyetemes javulást óhajt, vagyis *oly tökéletesedést, mely nemcsak az erkölcsi, hanem a politikai igazság diadalát is biztosítsa.* Az elsőre nézve biztos rév a keresztény vallás, melynek lényegét a föntebbiekben fejtegettük s amelynek dogmái és hierarchiája iránt Dante mindig tisztelettel és áhitattal viseltetik, sőt gyakran még az ész és szabadság jogait is alárendeli nekik. De a Dante vallásossága — vagy szorosabban értve: katholicizmusa — nem olyan, aminővé az ő idejében a klérus kicsapongásai s legkivált a római Kúria féktelen hatalomvágya korcsosították; mert éppen ellenkezőleg: fölháborodva mennydörög úgy az egyik, mint a másik ellen, szemükre vetvén, hogy meggyalázták az igaz hitet és önérdekből megalázták a pásztorbotot a kard előtt.

Ezért tiltakozik a pápa világi uralma s azon beavatkozások ellen, melyekkel a pápák minden birtokviszályban bíróként tolták föl magukat s kapzsiságuk kielégítésére azt a fegyvert használták föl, mellyel Krisztus csak azért ruházta föl őket, hogy az erényt és hitet diadalra juttassák. Az Állam különválasztása az Egyháztól egyike Dante legfőbb eszméinek, ámbár a kivitel módját és határait nem bírta pontosan megjelölni. Politikai hitvallásának alapdogmája az, hogy a legtökéletesebb államforma a (német-római) császárság világuralma lenne; mert ezt az egyedüli és legfelsőbb hatalmat Isten arra rendelte, hogy a különböző államok függetlenségét biztosítsa, hogy érdekeiket összeegyeztesse, viszálykodásaiknak véget vessen: szóval, hogy az emberi nem egységének és összetartozásainak eszméjét érvényre juttassa fölöttük.

Amint a pápa Isten helytartója a lelki dolgok rendjében, éppen úgy az a császár a világi dolgokéban; egyik se nagyobb a másiknál, de viszont, egyik sincs alárendelve a másiknak: hanem mind a ketten szabadok és függetlenek kötelességeik és hivatásuk teljesítésében; együtt uralkodnak ugyanazon Rómában, melyet Isten a

keresztény-világbirodalom központjául rendelt s kötelességük, hogy karöltve együttesen működjenek, kölcsönösen segédkezvén egymásnak közös küldetésök teljesítésében: a Gondviselés örök törvényeinek igazságos végrehajtásában. Amint látjuk, Dante nyiltan hirdeti a „*szabad Egyház a szabad Államban*" politikai dogmáját, még pedig egy oly korszakban, amidőn annak megvalósítása a lehetetlenséggel volt határos; noha viszont kétségtelen, hogy csakis ennek megvalósítása lett volna az egyedüli eszköz az Egyház és az Állam közti villongás megszüntetésére.

A „*Monarchiáról*". Ez a politikai ideál, mely vörösfonálként vonúl végig az egész „*Színjáték*"-on, pragmatikus fejtegetésekben jelenik meg Danténak „*De Monarchia*" című, latinul irott könyvében Úgy látszik, hogy ezt akkor irta, amidőn VII. Henrik új hadjárata remélnie engedte az Egyház és Állam kibékülését s politikai rendszere diadalát vélte elősegíthetni avval, ha kimutatja a császárság jogait és isteni eredetét. Vizsgálat alá veszi Szent-Tamás azon tételét, mely szerint az emberiség boldogsága föltételezi az egyetemes világbirodalom föláll ítását s igyekszik bebizonyítani ezen eszme kivihetőségét; vitatja, hogy Isten a római népet választotta ki erre; hogy ez a nép az általa választott császár útján teljesíti hivatását; a császár pedig, akármily nemzetiségü legyen is, a választás után azonnal római, tehát olasz uralkodó lesz. Bizonyítja továbbá, hogy a császár hatalma és tekintélye teljesen független a pápai fölszenteléstől, hogy a pápáknak nincs joguk világi hatalmat is gyakorolni, tehát birodalmat se szerezhetnek s ez okból úgy a Konstantin állitólagos, mint a Nagy-Károly tényleges adománya esztelenség.

A római „imperium" helyreállításának az eszméje, mely Dantét lelkesítette, voltaképpen nem szünt meg élni az egész középkoron át; s a rőtszakállú II. Frigyes, a legnagyobb Hohenstaufi, csak pár évtizeddel Dante férfikora előtt tett nagyon komoly kisérletet a római császárság visszaállitására. Csakhogy ezek a „német-

római" császárok a hangzatos címet inkább csak üres dísznek tartották s ha magukat megkoronáztatni el is mentek Rómába, azért majdnem állandóan Németországban székeltek és Italiával nagyon keveset törődtek. Dante ellenben úgy képzelte az impériumot, hogy a császárok, mint hajdan, Rómában trónoljanak s igazi otthonuk ne Németország legyen, hanem Italia. Ezen politikai ideál hatalmas kultusza magyarázza meg a „*Színjáték* ama sajátosan modern és nemzeti vonását is, amelylyel se Dante előtt, se utána nem találkozunk az olasz irodalomban, egészen a XIX. század derekáig. A félszigetnek századok óta tartó ziláltsága miatt ugyanis a modern értelemben vett „nemzeti érzés" szinte ismeretlen fogalom volt Italiában s a „hazafiság" csakis mint egyes városok polgárainak együttérzése nyilatkozott. Dante volt az első olasz költő, akiben először szólalt meg az egész Italia iránti szeretet s ezért tiszteli benne a mai Olaszország *az egységes olasz nemzeti eszme* legelső prófétáját.

Lényegében tehát a „*Színjáték*" theológikus kerete a „*De Monarchia*" politikai ideálját foglalja be. Majd mindig a firenzei száműzött alakja dominál benne, aki egyre a régi Róma dicsőségéről álmodik s az augusztusi világbirodalom megujhodásáért rajong. Ez a tartalom teszi munkáját az olasz nemzet Bibliájává, amelyből minden idők nemzedékei megtanulhatják az igaz, szép, jó és nemes parancsolatjait. S amely nemzet ily ajándékot kapott, azt ugyan a balsors ideiglenesen letiporhatja, de ő mindig módot fog találni a fölemelkedésre, csak akkor halhat meg, ha saját kezeivel öli meg magát, amikor pedig még a végzet ellen sem zúgolódhatik.

A „*Köznyelvű Ékesen-szólás*". Meg lévén találva az anyag, hátra volt még a nyelv megválasztása, melyen a költő a „*Színjáték*"-ot bemutassa. Úgy látszik, hogy kezdetben a szokás és a kor előítéletei arra csábították Dantét, hogy latin nyelven irja meg költeményét, de nagy elméje még elég jókor fölfogta, hogy a századok

óta holt és elhanyagolt latin nyelv nem lehet alkalmas a modern eszme kifejezésére s hogy a latinul írt költemény, még ha megnyerné is a tudósok tetszését, sohase válhatnék nemzeti közkincscsé. Ezért határozta el, hogy az akkor beszélt köznyelvek valamelyikén írja meg költeményét. Hogy pedig az akkor beszélt sok tájszólás közül kiválaszthassa azt a „*Kitünő, sarkalatos udvari nyelvet*", mely a legfönségesebb eszmék kifejezésére is alkalmas és méltó, tanulmányt írt a „*Köznyelvü Ékesen-szólásról*" s végezetül az összes tájszólásokból alkotott egy új irodalmi nyelvet, amely ma is alapja, magva és gerince az olasz irodalmi nyelvnek.

Dante egyéb munkái. Midőn Dante már Ravennában lakott, *Giovanni del Virgilio*, a bolognai egyetem tudós tanára, 1319 tavaszán, latin nyelvű költeményben hívta meg Dantét Bolognába, megdicsérvén a „*Színjáték*"-ot, de egyszersmind kifogásolván, hogy köznyelven és nem latinul írta. Erre Dante ugyancsak latin nyelvü *eclogában* felelt, udvariasan megköszönte a meghívást, kijelentvén, hogy nem megy Bolognába, mert ez a város a császár ellensége s a költői babért csak akkor fogadja el, ha ezt szülővárosa nyújtja neki a „*Színjáték*" befejezése után. Del Virgilio e válaszra új költeménynyel felelt s ismét kérte Dantét, hogy mégis csak látogassa meg Bolognában, ahol a tudósok és litterátusok örömmel várják s különösen Albertino Mussato, a jeles költő szeretne megismerkedni vele. Dante azonban ezt a második meghivást is visszautasította s az előbbi okot megtoldotta még egygyel, hogy t. i. fél *Polifém*-től, amely álnéven valószinüleg a bolognai Caccianemici-családot értette, melyet örökös pellengérre állított költeményében *(Pokol,* XVIII. 48 s köv.).

Dante számos „*Levelei*"-ből nem sok maradt ránk s ezek közül is a legtöbbről nem bizonyos, hogy valóban ő írta. Még a három leghíresebb levél („*A Firenzeikhez*", — „*VII. Henrik császárhoz*", — „*Az olasz kardinálisokhoz*") is közönséges hamisítvány lehet, noha ezeknek tartalmát

nagyjában följegyezte az egykorú Villani történetíró; de ugyancsak éppen ezért lehetséges, hogy az ügyes hamisító ezen följegyzésekből szerkesztette meg a leveleket. Mellőzzük ezeket, valamint a többi Danténak tulajdonított verset, értekezést stb. amelyek úgyse növelhetik a költő dicsőségét, se pedig érdemeit nem csökkenthetik. Nem részletezzük az *„Isteni Színjáték"* szépségeit se; a költemény első része itt van az olvasó előtt: ítéletét és véleményét abból szűrheti le addig is, míg Isten segítségével a második és harmadik rész fordítását is közre bocsájthatom.

Budapesten, 1908 januárius havában.

Zigány Árpád.

Megjegyzés. Ezen tanulmány megírásában különösebben használtam a következő forrásokat:

Scartazzini: Vita ed opere di Dante Alighieri.
Carducci: L'Opera di Dante.
Balbo: Vita di Dante.
Del Lungo: Dante nei tempi di Dante.
De Sanctis: Storia della Letteratura Italiana.
Radó. Dante életrajza.
Fenini: Az olasz irodalom rövid története.